

Kapitalisme som kultur

Markedet og mennesket

i skotsk opplysningsdebatt 1750 — 1800

Ulla C. Christensen Fjeldstad

Masteroppgave i idéhistorie

Veileder: Professor Thomas Krogh

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Masterprogram: Kultur og idéstudier

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2008

Sammendrag

De skotske opplysningstenkerne i Skottland på siste halvdel av 1700—tallet debatterte hvorvidt markedets fremvekst ville prege deres kultur. Den økte verdenshandelen som skjøt videre fart med liberaliseringen av den merkantilistiske politikken, og yrkesdifferensieringen, som åpnet for effektivisering og ny organisering av manufakturproduksjonen, skapte en formidabel vekst i nasjonen. Veksten kom ikke uten kostnader. Selv om føydalismens oppløsning hadde frigjort folket fra føydalherrene, var man samtidig som økonomisk aktør i markedet blitt slave av det økonomiske systemet.

Det var flere forhold ved den kapitalistiske kulturen som den skotske skole mente ville bli berørt av markedets fremvekst. Markedssamfunnet dannet en ny sosial arena bestående av fremmede, hvor man nå kunne omgå sosialt med folk man var emosjonelt likegyldig til. Det var ikke lenger slakterens, bakerens og bryggerens nestekjærlighet som sikret ens middag, men deres egeninteresse. Det hele vitnet om et kjøligere klima. Likevel fantes det lyspunkter. Vennskapsbånd ble revitalisert. Det handelskapitalistiske samfunnet skilte den sympatiserende relasjonen fra den egeninteresserte, og åpnet for vennskap som var til glede for enkeltindividene, fristilt fra kontrakts- og forpliktelsesforhold, som hadde vært naturlig i den føydale tid.

Handelen siviliserte mennesket og hevet det generelle velstandsnivået i samfunnet. Handelen gjorde dessuten individene mer fredelige og forutsigbare, det siviliserte individenes manerer og oppførsel. Handelskapitalismens fordeler ble veid opp mot frafallet av tidligere moral. Spesialiseringen som fulgte med yrkesdifferensieringen i markedet, ble oppnådd på bekostning av borgerdyden. Det var ikke lenger mulig å være et helt og dydig, samfunnsengasjert individ. Likevel mente de skotske tenkerne at det handelskapitalistiske samfunnet fremsto som et høyere nivå i samfunnsutviklingen som var å foretrekke fremfor tidligere stadier i historien. Denne masteroppgaven belyser gjennom den skotske opplysningsdebatten hvordan den skotske skole mente at fremveksten av markedet ville skape en ny kultur i det handelskapitalistiske, økonomiske markedssamfunnet.

Forord

Jeg vil gjerne takke Professor Thomas Krogh ved Universitetet i Oslo for meget god oppfølging og veiledning av masteroppgaven,

Professor Thomas Ahnert ved Edinburgh University, for litteraturforslag og gode innspill tidlig i prosessen,

Marius, Erle, Adele, Jovelyn og Bjørg for all deres støtte,

Mathilde Fasting for inspirasjon og flotte innspill underveis,

Siri Sjøgren for nøye gjennomlesning,

Sidsel H. Christensen for grundig korrekturlesning,

”Randsfjord-gjengen”: Sondre, Ingeborg, Anders, Erlend, Marte, Håvard, Erik, Jan og Sigrid for lærerike, inspirerende seminarer, diskusjoner, kaffepauser og hygge.

Takk!

Innholdsfortegnelse

Innledning	4
Presentasjon av temaet for oppgaven	4
Avgrensning	8
Begrepsavklaringer.....	11
Metode for masteroppgaven.....	17
Kilder og sekundærlitteratur.....	18
DEL 1 Fra føydalisme til handelskapitalistisk markedssamfunn.....	21
Skottenes historieforståelse og firestadieteorien	21
Den store frigjøringen	30
Merkantilismen utgått på dato.....	37
Avslutning del 1	44
DEL 2 Den handelskapitalistiske kulturen.....	45
Arbeidsdeling, spesialisering og "den usynlige hånd"	46
Statens "synlige hånd"	54
Mellommenneskelige relasjoner	57
Tillit og forretningsetikk	63
<i>Nye muligheter for alle</i>	67
Vennskapsbånd.....	68
Oppløsningen av det "hele" individ	75
<i>Det historiske bakgrunnsbildet</i>	75
<i>Spesialisering eller samfunnsånd</i>	79
<i>Forholdet mellom frihet, lov og dyd</i>	84
<i>Velstand og dyd</i>	86
Avslutning.....	90
Litteraturliste.....	92

Innledning

Presentasjon av temaet for oppgaven

Hva slags kultur bringer kapitalisme med seg? De skotske opplysningstenkerne, som befant seg midt opp i den formidable veksten som handelen og spesialiseringen genererte i det handelskapitalistiske samfunnet, var opptatt av hvordan kapitalismen ville prege deres nye hverdag.¹ Den markante økonomiske oppblomstringen som oppsto med den tiltakende verdenshandelen, og som skjøt videre fart med den industrielle revolusjon på slutten av 1700—tallet, skapte ny kultur i samfunnet. Ikke bare ble søken etter profitt og materielle goder allment akseptert og ”moralsk stuerent” i denne perioden, det økonomiske samfunnet brakte med seg en ny omgangsform og væremåte som skilte seg fra tidligere tider. Det er den økonomiske prosessen som var med på å forme vår moderne sivilisasjon og kultur, som skal gjennomgås i denne masteroppgaven. Hvordan og hvorfor den moralske forvandlingen oppsto, hvor det å følge egeninteressen i søken etter økonomisk velstand ble allment akseptert, har vært gjenstand for ulike tolkninger, og vil ikke bli en sentral del av denne oppgaven.² Denne oppgaven vil, som Karl Polanyi påpeker i *The Great Transformation* (1944), forfølge det at noe av det mest avgjørende med overgangen til den moderne tid er at det vokser frem et ukontrollerbart system, nemlig markedsøkonomi.³ Hva slags kultur bringer

¹ Handelskapitalismen er en tidlig form for kapitalisme som jeg har valgt å betegne for handelskapitalisme. Dette er for å skille den fra kapitalismen som vi først og fremst forbinder med maskinindustrien på 1800—tallet. Dette redegjør jeg grundigere for i kapitlet om begrepsavklaringer nedenfor.

² Det finnes flere innfallsvinkler til hvorfor denne overgangen skjedde. Albert O. Hirschmans *Passions and Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph*, (Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1977), tar for seg de politiske argumentene for en aksept av egeninteressens utfoldelse før kapitalismens gjennombrudd. Se også Pierre Force, *Self-Interest before Adam Smith. A Genealogy of Economic Science*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003); E. J. Hunderts gjennomgang i kapitlet ”Sociability and self-love in the theatre of moral Sentiments: Mandeville to Adam Smith” i *Economy, Polity, and Society. British Intellectual History 1750—1950*, red. av Stephan Collini, Richard Whatmore og Brian Young, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000); og Jerry Z. Muller, *The Mind and the Market, Capitalism in Western Thought*, (New York: Anchor Books, 2003), kapittel 1. En masteroppgave av Fasting går dypere inn i egeninteressens moralske forgreninger for å beskrive hvordan denne egeninteressens ”forvandlingen” skjedde, Mathilde Fasting, *Maskerader: Egeninteressens forvandling – moralske, økonomiske og politiske diskusjoner i fransk tenkning ved inngangen til opplysningstiden, 1638—1751*, (Masteroppgave: Universitetet i Oslo, vår 2008). For fremveksten av kapitalismens ånd og dets kobling mot den protestantiske etikk, se Max Weber *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*, utgitt i to artikler i 1904 og 1905, og siden samlet i hans større religionssosiologiske arbeid, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie (1920—21)*.

³ Karl Polanyi, *The Great Transformation, the political and economic origins of our time* (Boston: Beacon Press, 1944), x.

egentlig det økonomiske massemarkedet med seg? Dette spørsmålet var aktuelt i den skotske opplysningstiden og vil bli belyst i denne masteroppgaven.

Det foregikk en debatt i den skotske opplysningstiden på siste halvdel av 1700-tallet om hvorvidt fremveksten av det handelskapitalistiske markedssamfunnet ville prege kulturen i samfunnet. Debatten viser hvilken oppfatning de skotske opplysningstenkerne hadde om tiden de levde i, hvilke betraktninger de hadde omkring det som skjedde rundt dem og forventningene til tiden fremover. Det er med andre ord *skottenes egne* oppfatninger og forventninger, snarere enn ettertidens (idéhistoriske) dom, som her gjengis. Skottene levde i en tid med markant økonomisk vekst. De delte den optimismen som kjennetegnet opplysningstiden. Dette var en blomstringstid før industrislummen hadde kommet til overflaten og før *the dismal science* avslørte det selvregulerende markedets manglende evne til å regulere økonomien til beste for ”alle”.⁴ Handelskapitalismen, som slo rot i Storbritannia på 1700-tallet og siden på resten av kontinentet, ble nøye iaktatt i tiden. Det at de nye produksjonsstrukturene, preget av arbeidsdeling og spesialisering, ville få implikasjoner for det moderne individ, var tydelig. Spørsmålet var om man var i stand til å se helheten, eller i det hele tatt i stand til å føre en fornuftig konversasjon, når man kun utførte repetitive enkeltoperasjoner i den oppdelte industrien. Arbeidsdelingens ”fordummende effekt” på individet ble debattert på lik linje med det økonomiske individs samhandling i det nyetablerte stormarkedet. Uroen bunnet i at markedet dannet et nytt mellommenneskelig økonomisk avhengighetsforhold basert på økonomisk egeninteresse i motsetning til nestekjærlighet slik tidligere tider hadde verdsatt.

Det var flere sider ved den handelskapitalistiske kulturen som den skotske skole betraktet. De skotske opplysningstenkerne påpekte at med etableringen av massemarkedet oppsto det en ny sosial arena hvor man hovedsakelig omgikk med fremmede. I et storsamfunn bestående av fremmede kunne man omgå sosialt med folk man var emosjonelt likegyldig til. Man forholdt seg til hverandre basert på en økonomisk kontrakt og hvor loven sikret rettferdigheten. Det

⁴ G.W.F. Hegel’s og Karl Marx’ liberalismekritikk på første halvdel av 1800-tallet bygger på en kritikk av liberalismens manglende evne til regulerer økonomien til det beste for alle. Michael Ignatieff og Istvan Hont, *Wealth and Virtue* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 1. Senere i denne masteroppgaven blir det klart at Smith ikke selv var tilhenger av full *laissez-faire* (oversatt som la det være, la det passere), slik ettertiden har kjennetegnet ved ham, men at han understreket nødvendigheten av statens tilstedeværelse. ”The dismal science” er en betegnelse som Thomas Carlyle (1795—1881) benyttet om de økonomiske vitenskapene i etterkant av Thomas R. Malthus’ (1766—1834) lansering av populasjonsprinsippet i *An Essay on the Principle of Population* (1798).

hele la grunn for en kjøligere atmosfære. Likevel fantes det lyspunkter, for vennskapsbånd ble revitalisert. Egeninteresserte motiverte handlinger ble skilt fra den sympatiserende relasjonen, og vennskap ble nå knyttet ut fra sympati og glede for enkeltindividet, i motsetning til å vokse ut av plikt og kontraktsbaserte forhold, som hadde vært naturlig i den føydale tid.

Skottene påpekte at fremveksten av markedet betinget en tillitt til markedsmekanismene, samt en felles oppfatning av god forretningsetikk hos de økonomiske aktørene. For å lykkes i det økonomiske samspillet måtte man følge de samme spillereglene, og en ny forretningsetikk oppsto. At det differensierte markedet ga en formidabel vekst i nasjonen, var udiskutabelt. Idet man spesialiserte seg i arbeidsmarkedet og valgte yrke basert på ens naturlige egenskaper, fordi yrkesvalget nå sto åpent, og man så byttet sine tjenester med andres i markedet, oppnådde man effektiviseringsfordeler som ga vekst i samfunnet. Samtidig fikk individene en ny rolle. Det handelskapitalistiske samfunnet besto nå av individer som i bunn og grunn kunne betraktes som handelsmenn. Det økonomiske bytteforholdet individene befant seg i, kjennetegnet det fjerde stadiet i *firestadieteorien*, det handelskapitalistiske samfunnet.⁵ Det å definere individer som handelsmenn, og å oppfatte dette som noe positivt og siviliserende, brøt med en lang tradisjon av antikk og kristen skepsis til handelsvirksomhet i europeisk historie. Handel ble nå sett på som siviliserende og velstandsdannende, og avgjørende for samfunnets utvikling.

Det er utdifferensieringen som er nøkkelen til fremveksten av massemarkedet og den velstandsøkningen som skottene opplevde.⁶ Utdifferensieringen, som var hovedårsaken til den økonomiske veksten, måtte nødvendigvis gå på bekostning av det enhetlige, borgerdydige individ. For å oppnå effektivitet i industrien, måtte arbeiderne spesialisere seg. Den skotske skole uttrykte derfor en bekymring over oppløsningen av (det greske idealet om) det ”hele” individ. Spesialiseringen var ikke kun forbeholdt industrien, men en generell utdifferensiering

⁵ Vi skal gjennomgå firestadieteorien grundigere i begynnelsen av del 1. Meek beskriver firestadieteorien som et historisk, materielt stadieførløp hvor ideer springer ut av de materielle omstendighetene, dvs. de basale levevilkårene. Ronald L. Meek, *Social Science and the ignoble savage* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976).

⁶ Med differensiering menes her i oppgaven i utgangspunktet den yrkesdifferensieringen som oppsto som en følge av arbeidsinndelingen i markedet. Differensieringen gjaldt ikke kun innenfor industrien, men alle yrkesområder i samfunnet. Harald Grimen definerer differensiering som et sosialt system inndelt i områder som hver for seg har en indre, institusjonell oppbygning. Deltakelse i et område krever egen kompetanse, men ettersom aktørene kan kommunisere på tvers og har felles situasjonsdefinisjoner og lojalitet, kan områdene likevel oppfattes som et hele. Harald Grimen. ”Programmatisk rekonstruksjon av omgrepet ”differensiering” i *Differensiering og rasjonalisering*, Årbok 1987, 1. årgang (Bergen: Senter for vitenskapsteori, Universitetet i Bergen, 1987), 163.

i samfunnet. Med en spesialisering av også de politiske og militære funksjonene, falt kravet til politisk og militær engasjement. Ville den stående hæren og spesialiseringen av det politiske området svekke mannens evne og krav til offentlig deltakelse? Hadde borgerne da den nødvendige dyden og sterke nok militære egenskaper for å kunne garantere for nasjonens sikkerhet? Det var lovsystemet som nå satte rammene for og sikret rettferdig omgang i storsamfunnet. Med loven som garantist for rettferdigheten, kunne individet overlate de politiske anliggende til spesialiserte funksjoner, noe som kunne stå til fare for friheten, mente skottene. I dette samfunnet vokste det frem en kultur hvor individet sto fritt til å forfølge sin økonomiske egeninteresse i jakten på velstand.

Den skotske skole anerkjente samtidig hvordan oppløsningen av det føydale privilegiesamfunnet hadde hatt en avgjørende betydning for folkets frigjøring og lykkenivå. Føydalismens oppløsning, som Smith omtalte som ”a revolution of the greatest importance to publick happiness”, hadde ifølge skottene igangsatt en sosial omveltning som var avgjørende for frigjøringen og ”demokratiseringen” av økonomien.⁷ Føydalismens oppløsning, etterfulgt av en liberalisering av den merkantilistiske handelspolitikken, ble oppfattet av skottene som sentrale forutsetninger for fremveksten av det handelskapitalistiske samfunnet. Selv om den frie borgeren nå sto fritt til å forfølge sin økonomiske egeninteresse i det selvregulerende markedet (som Smith også redegjorde for i *Wealth of Nations*), var det ikke til å komme unna, som James Steuart advarte mot, at selv om man var blitt fri fra den enkelte føydalherren var man i stedet blitt en slave av det økonomiske systemet.⁸

Ifølge Polanyi vokser det en ny samfunnsstruktur frem med det handelskapitalistiske markedssamfunnet, og forårsaker et avgjørende brudd i historien, hvor det nå er slik at: ”Instead of economy being embedded in social relations, social relations are embedded in the economic system.”⁹ Dette gjenspeiles i den kulturen som vokste frem. Det er de kulturelle endringene som oppstår med fremveksten av det handelskapitalistiske markedssamfunnet

⁷ Med ”demokratisering” mener jeg ikke i en politisk betydning av ordet, men at folket flest etter frigjøringen fra føydalherrene sto fritt til å handle som økonomiske aktører i markedet. Sitatet er fra (og vil bli gjengitt i sin helhet kapitlet om føydalismens oppløsning i del 1). Adam Smith, *Wealth of Nations*, Vol. I, bok III. iv. 17, 130.

⁸ James Steuart, en skotsk, steuart, opplysningstenker som satt i eksil i Nederland, formulerte at selv om man med introduksjon av industri oppnådde en uavhengighet fra den enkelte føydalherren, var man ikke fri fra det økonomiske systemet. James Steuart *An Inquiry onto the Principles of Political Oeconomy* (1767), i to volumer, red. av A. Skinner (Chicago: University of Chicago Press, 1966.), vol. I, 208—9.

⁹ Karl Polanyi, *The Great Transformation*, 57.

denne oppgaven skal belyse.¹⁰ Gjennom den skotske opplysningstidsdebatten vil vi få et innblikk i hvordan skottene *selv* betraktet denne materiellstrukturelle overgangen. Det faktum at de skotske tenkerne reflekterte over en tid hvor det ble etablert en samfunnsstruktur som utgjør kimen til vårt vestlige kapitalistiske samfunn, gjør deres tanker relevante å se på i dag. Det at dagens Skottland anser den skotske opplysningstiden som sin intellektuelle storhetstid i europeisk sammenheng, gjør ikke analyseområdet mindre spennende. Tilgangen til og omfanget av debatten som pågikk er både omfattende og imponerende. Som David Hume selv uttrykte i sin tid; ”this is a historical age and this is the historical nation”.¹¹

Avgrensning

En oppgavetittel med ordlyden ”kapitalisme som kultur” innenfor det idéhistoriske fagområdet, er en tittel som i utgangspunktet favner vidt. Som det står i undertittelen av denne oppgaven, er det først og fremst den skotske opplysningstiden i Skottland på siste halvdel av 1700-tallet jeg avgrensner oppgaven til. De fleste publikasjoner jeg tar opp, er fra denne perioden. Den skotske opplysningstiden er grovt regnet for å ha sitt høydepunkt i noen tiår før og etter 1760, og tidsavgrensningen for denne oppgaven er omtrentlig satt til perioden mellom 1750-1800. Det eksakte årstallet for når den skotske opplysningstiden opphørte, har vært mye omdiskutert. Den skotske opplysningstiden kan oppfattes som et fenomen som oppsto i Skottland mot midten av 1700-tallet, viss høydepunkt var godt passert i det man rundet århundreskiftet. Dugald Stewart, som overtok som moralfilosofisk professor ved Universitetet i Edinburgh etter Adam Ferguson i 1785 (og satt der frem til hans død i 1828), videreførte en del av *the commom sense projects* som hadde blitt igangsatt i Aberdeen i perioden mellom 1750-60.¹² Likevel var det tydelig at den skotske kulturelle blomstringstid var forbi. Den skotske opplysningstiden kan sies å utgjøre en bestemt historisk epoke som opphørte med den enestående gruppen av intellektuelle tenkere som dominerte den europeiske intellektuelle

¹⁰ Jeg definerer kulturbegrepet under begrepsavklaringer nedenfor. Husk at markedøkonomi enda ikke var et etablert begrep i den skotske opplysningstiden, selv om Adam Smith formulerte dets hovedtrekk trekk i *Wealth of Nations* (1776). Alexander Cairncross, ”The Market and the State”, i *The Market and the State: Essays in honour of Adam Smith*, red. Thomas Wilson og Andrew S. Skinner (Oxford: Clarendon Press, 1978 (1976)), 113.

¹¹ David Hume, *The Letters of David Hume*, red. av J.Y.T. Grieg (Oxford: Clarendon Press, 1932), XI, 303. England produserte sammenliknbart lite intellektuell tankegods i for hold til Skottland før 1776. J.G.A Pocock (red.) *The Varieties of British Political Thought 1500—1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 272.

¹² Alexander Broadie, *The Scottish Enlightenment: The Historical Age of the Historical Nation* (Edinburgh: Birlinn Tld, 2001), 220.

arenaen siste halvdel av 1700-tallet, og det er dette tankegodet jeg benytter for å besvare oppgavetittelen.¹³

Selv om denne kulturelle og vitenskapelige blomstringstiden påvirket mange områder - fra bidrag og nye oppfinnelser innenfor områder som matematikk, fysikk, geologi, kjemi, medisin, lingvistik, retorikk, moralfilosofi, teologi, klassiske språk, sosiologi, økonomi, handel, til historie, billedkunst, arkitektur og byplanlegging – er det hovedsakelig den samfunnsøkonomiske debatten jeg begrenser oppgaven til.¹⁴ *Political economy* i Skottland på 1700-tallet var tett forbundet med disiplinen kjent som ”moralfilosofi”, og skottene betraktet den økonomiske veksten i lys av moralfilosofiske problemstillinger.¹⁵ I denne oppgaven skal jeg belyse hvordan skottene mente at endringer i samfunnets sosialøkonomiske organisering ville påvirke kulturen. Jeg vil ikke redegjøre for den politiske debatten, (som for eksempel innstillingen til konstitusjonen el.), men konsentrerer meg om det samfunnsøkonomiske aspektet ved den skotske opplysningstiden. I stedet for å redegjøre for de etiske teoriene (*moral theory*) i den skotske opplysningstiden (jfr. arven etter Francis Hutcheson), gjengir jeg *deskriptivt* hvordan skottene oppfattet sin egen kultur å være formet av de nye materielle og strukturelle forholdene, rent spesifikt; hvilken kultur som oppsto med massemarkedet tilblivelse og den følgende utdifferensieringen, som massemarkedets fremvekst var betinget av.

De skotske tenkerne som går igjen i denne oppgaven, og som var kjent for å være en del av det skotske intellektuelle fellesskapet *the literati*, er først og fremst Adam Smith, David Hume, Adam Ferguson, John Millar, Lord Kames (Henry Home) og William Robertson. De tenkerne jeg oftest refererer til er Adam Smith og David Hume. Disse to har bidratt både i bredde og omfang, og har fått et hovedsete i oppgaven. Selv om de øvrige tenkerne kan komme noe i skyggen av de to førstnevnte, men de er likevel trukket inn for å vise bredde i debatten der det er relevant. Adam Ferguson har for øvrig fått en fremtredende rolle i kapitlet

¹³ Ibid., 14.

¹⁴ For en mer informasjon om bredden og bidragsytere i den skotske opplysningstiden, se Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 25–32. Se også Richard B. Sheer, ”Scotland Transformed: The Eighteenth Century”, red. av Jenny Wormald, *Scotland: A History* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 202–3.

¹⁵ Smith beskrev *Political economy* som: ”Political æconomy, considered as a science of a statesman or legislator, proposes two distinct objects; first, to provide a plentiful revenue...; and secondly, to supply the state or commonwealth with a revenue sufficient for the publick services. It proposes to enrich both the people and the sovereign.” Smith, *Wealth of Nations*, vol. 1, bok IV, introduksjonen, [138], 428. For poeng i teksten, se Richard B. Sher, ”Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defence”, *The Journal of Modern History*, vol. 61, nr. 2, : 240–268 (juni 1989), 240.

om oppløsningen av det hele individ, og John Millar kommer også noe mer frem her. Medlemmene av *the literati* utgjorde en gruppe tenkere som stadig var i kontakt med hverandre.¹⁶ De oppdaterte seg på hverandres vitenskapelige oppdagelser og intellektuelle bidrag. Det er særlig den faglige bredden blant deltakerne som gjør både perioden og debatten spennende. I den skotske opplysningstiden var det spesielt to skotske kulturer som var sentrale. Den ene var den ”høye”, eller *polite*, kulturen som kom fra universitetene, kirkeledelsen (*the Kirk*), de rettslige institusjonene, samt fra landets mange litterære og vitenskapelige fellesskap (*societies*).¹⁷ Den var litterær og den var internasjonal, og det er her jeg henter mine kilder fra. Den andre kulturen var den ”populære”, *the vernacular*. Den var mer folkelig og muntlig, og vil ikke bli benyttet her.¹⁸

Temaene som belyser skottenes syn på kulturendringene i den skotske opplysningsdebatten, er valgt ut fra Polanyis påstand om at den moderne tid fremstår som en ny form for økonomisk organisering som skiller seg fra tidligere tider ved at ”the sosial relations are [now] embedded in the economic system.”¹⁹ Jeg har kartlagt de ulike debatterte omkring fremveksten av markedet i den skotske opplysningstiden, og undersøkt nærmere hvilken innstilling de hadde til denne overgangen med et mål om å avdekke hvilke kulturelle følger skottene mente at fremveksten av markedet fikk. Markedets utstrekning var betinget en utdifferensiering, og *differensiering* er et nøkkelord i denne oppgaven. Veksten i markedet ble oppnådd som et resultat av en utdifferensieringsprosess. Arbeidsdelingen var kjernen til denne nye formen for organisering. Arbeidsdelingen ga seg ikke kun til kjenne i manufakturproduksjonen, men i alle deler av samfunnslivet, dvs. innen alle mulige yrkesgrupper. Det handelskapitalistiske samfunnet brakte med seg en kultur som ifølge skottene berørte alle samfunnslag.

¹⁶ Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 25—6. For en redegjørelse av de moderate Edinburgh *literati*, se Richard B. Sher, *Church and University in the Scottish Enlightenment: The Moderate Literati of Edinburgh* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1985).

¹⁷ De etablerte flere ”intellektuelle fellesskap”: I Edinburgh fantes: *Rankenian Club* (etablert i 1717 av Thomas Ranken), *The Select Society* (etablert i 1754 av hhv. maleren Allan Ramsey, David Hume og Adam Smith.) Noe senere ble *The Oyster Club* etablert av Adam Smith, Dr. Black og Dr. Hutton, John Playfair, Dugald Stewart, m.fl. I Glasgow fantes *The Literary Society of Glasgow* (1752), i Aberdeen, *Philosophical Society*, og tilslutt, *The Philosophical Society of Edinburgh*, som i 1783 ble omdøpt til *The Royal Society of Edinburgh* (medlemmene var blant annet William Robertson, William Cullen, John Robison, Hugh Blair, Adam Ferguson og Adam Smith). Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 26—28.

¹⁸ Denne hadde en mer muntlig form og besto av et bredere publikum. Den var av en mer nasjonal karakter, og beskrev ”...the ideas and sentiments of the people”. Disse to gruppene kan beskrives som ”high” og ”popular”. Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 14.

¹⁹ Polanyi, *The Great Transformation*, 57.

Det er ikke mulig å redegjøre for samtlige av debattene omkring den handelskapitalistiske kulturen i den skotske opplysningstiden. Ettersom jeg har valgt å se på de kulturelle konsekvensene av massemarkedets tilblivelse, har jeg vært nødt til å gi avkall på å gå i dybden på den moralfilosofiske forhistorien, dvs. den antikke og kristne arven som preget den skotske opplysningsdebatten. Denne kom særlig til uttrykk i debatten om *velstand og dyd*, debatten om *fattige versus rike land*, og holdningen og synet på *luksus*.²⁰ Disse sentrale problemstillingene er godt utredet av Hont og Ignatieff. Min vekstlegging er på markedet og de kulturelle følgene av dets fremvekst. Temaene Hont og Ignatieff tar opp er beslektet, men ikke i like stor grad rettet mot markedets fremvekst som i denne oppgaven.²¹ Jeg kommer likevel inn på en del av moralfilosofiske temaer underveis i oppgaven, særlig i kapittelet om oppløsningen av det hele individ. Jeg gir ikke en allmenn innføring i temaet ”skotsk opplysningstid” som et eget kapittel, men kobler i stedet debatten opp mot den realhistoriske situasjonen der hvor det føles naturlig for å klargjøre hvilket historisk utgangspunkt skottene debatterte fra.²² Kort oppsummert er temaet for oppgaven hvilke kulturelle implikasjoner fremveksten av markedet får for det moderne individ sett gjennom de skotske opplysningstenkerne.

Begrepsavklaringer

De skotske *literati* ble betraktet som en del av et større internasjonalt intellektuelt fellesskap i Europa omtalt som *The Republic of Letters*.²³ Dette internasjonale fellesskapet var en del av den nye offentligheten som vokste frem på 1700-tallet, som blant annet Jürgen Habermas redegjør for i *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962). Den offentligheten som Habermas beskriver, er en offentligheten som vokste frem som en selvstendig opinion, adskilt av staten.

²⁰ Debatten om handel mellom fattige og rike land kan betraktes som en handelsteori som har dype røtter i klassisk tenkning omkring luksus og ulikheter. Her kan jeg anbefale å lese Donald Winch, *Riches and Poverty: An Intellectual History of Political Economy in Britain 1750–1834*, Ideas In Context, red. av Quentin Skinner m.fl. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

²¹ Istvan Hont og Michael Ignatieff (red.), *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

²² Følgende verk gir en god oversikt over den skotske opplysningstiden: G.S. Pryde, *Scotland from 1603 to the present day* (London: Thomas Nelsons & Sons, 1962); Richard B. Sheer, ”Scotland Transformed: The Eighteenth Century”, 177–208; Alexander Broadie, *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003); Gladys Bryson Man and society: *The Scottish Inquiry of the Eighteenth Century* (New York: Augustus M. Kelly Publishers, 1968 (1945)); Broadie, *The Scottish Enlightenment*; Om ”Edinburgh moderatene”, se som nevnt Sheer, *Church and University in the Scottish Enlightenment*.

²³ Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 14.

Den skotske skole avgrenset derimot ikke offentligheten i samfunnet fra staten i større grad, de var mer opptatt av statens rolle som garantist for eiendomsretten som en forutsetning for fremveksten av det handelskapitalistiske samfunnet. Den private eiendomsretten og et velfungerende rettssystem var ifølge skottene avgjørende for overgangen til det handelskapitalistiske samfunnet, dvs. det fjerde stadiet i firestadieteorien. Det var sivilisasjonsutviklingen gjennom historiens ulike stadier som opptok skottene. Som vi skal se nedenfor, fremsto skottenes historieteori som en sosialteori, hvor kulturelle endinger ble satt i sammenheng med materielle, institusjonelle og juridiske forhold. Uttrykkene den skotske skole benyttet om sitt eget handelskapitalistiske samfunn, *the mercantile og commercial society*, kan dermed betraktes som et stadium i en utviklingsforløp, fra en barbarisk mot en stadig mer sivilisert og velstående tid. Begrepet *civil society*, som blant annet Ferguson benyttet i *Essay on the History of Civil Society* 1767, ligger noe tettere opp mot Rousseaus' og Paines *public economy/society*, dvs. borgersamfunnet.²⁴ Likevel var det ikke den offentlige opinionen som opptok Ferguson. Han var mer bekymret over hvilke følger utdifferensieringen av de politiske og militære funksjonene ville få for det hele, dydige og samfunnsengasjerte individ. Derfor betrakter jeg tre disse begrepene, som jeg oversetter til *det handelskapitalistiske samfunnet*, mer som et begrep som omfatter en periode, eller et stadium, i den historiske sivilisasjonsutviklingen, enn som noe som står på egne ben, adskilt fra staten.

Jeg har valgt å betegne den tidlige kapitalismen i Storbritannia for *handelskapitalismen*. Dette er for å skille det fra dagens maskinindustribaserte, kapitalistiske samfunn. Med begrepet handelskapitalisme understreker jeg *handelens* betydning, i motsetning til *maskinindustri* som utviklet seg fra og med slutten av 1700—tallet. Selv om man har byttet varer helt siden steinalderen, er det først på 1700—tallet at man begynte å snakke om produksjon for handel i

²⁴ Selv om skillet mellom stat og samfunn er til stede hos de skotske tenkerne, er ikke debatten omkring denne offentlighet like fremtredende som i tekstene vi ser hos Thomas Paine og Jean Jacques Rousseau. Den engelske tenkeren, Thomas Paine, påpekte i *Common Sense* (1776) at: "Some writers have so confounded society with government, as to leave little or no distinction between them; whereas they are not only different, but have different origins. Society is produced by our wants, and government by our wickedness; the former promotes our happiness positively by uniting our affections, the latter negatively by restraining our vices." Thomas Paine, "Of the Origin and Design of Government in General. With concise remarks on the English Constitution," i *Common Sense* (Middlesex: Penguin Books, 1986 (1776)), 65. Rousseau skrev i artikkelen "A discourse on political Economy" som ble utgitt i den franske encyclopedien at: "The influence of all these tacit or formal associations,....,as many different modifications of the public will. The will of these particular societies has always two relations; for the member of the associations, it is a general will; for the great society it is a particular will....An individual may be a devout priest, a brave soldier, or a zealous senator, and yet a bad citizen." Jean Jacques Rousseau, "A Discourse on Political Economy", *The Social Contract and Discourses* (J.M. Dent & Sons Ltd, 1973), 121. Hegel griper dessuten tak i dette skillet og benytter det bevisst som en del av hans helhetlige beskrivelse at staten som den overgripende og allmenngjørende instans ca 50 år senere i G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1819).

stedet for produksjon kun for selvoppretholdelse.²⁵ Den ”første” industrielle revolusjonen i Storbritannia (1760—1830) har en opprinnelse i en utstrakt verdenshandel, i motsetning til den ”andre” industrielle revolusjonen som knyttes til maskinproduksjon som fulgte på 1800—tallet (som da spredte seg videre til fortrinnsvis Tyskland og USA).²⁶ Den tidlige industrielle revolusjon i Storbritannia oppsto som en følge av flere forhold, her er noen av hovedpunktene: økende befolkningsvekst som et resultat av fallende dødelighetsrate, og følgelig en voksende arbeidsstyrke, økt etterspørsel, stigende generelt inntektsnivå og utstrekning av markedet. Teknologiske innovasjoner i jordbruksproduksjonen, samt oppfinnelser innen metallindustrien og dampmaskinen i 1769, la et videre grunnlag for den industrielle revolusjonen. Liberaliseringen av den merkantilistiske politikken løsnet statens regulerende grep om den internasjonale handelen og tilrettela for en økt handelsvekst totalt sett.²⁷ Denne perioden har jeg derfor valgt å kalle for den *handelskapitalistiske* tid.²⁸ Dette er for først og fremst å knytte den til den utstrakte verdenshandelen og effektiviseringen innen manufakturproduksjonen, og for å skille det fra *maskinindustrien* som oppsto i det påfølgende århundret. Handelskapitalismen kan oppfattes som en tidlig form for kapitalisme, men er betegnet som *handelskapitalisme* for å knytte den til den utstrakte verdenshandelen.

Handelskapitalismen har røtter tilbake til slutten av 1600—tallet og dets opphav er blitt knyttet til fremveksten av en *gentlemanly capitalism* som oppsto mot slutten av 1600—tallet. Cain og Hopkins beskriver *gentlemanly capitalism* som: ”the rentier capitalism which arose from the ownership of land by a numerically small elite. By the close of the seventeenth century the landed magnates had ceased to be a feudal aristocracy and were ready to embrace a market philosophy.”²⁹ *Gentlemanly capitalism* hadde derfor både elementer fra ”det gamle” og ”det nye”. Handelskapitalismen vokste opprinnelig ut av en liten, privilegert elite av godseiere som innordnet seg etter markedskreftene. Etter som det var et klart skille mellom de

²⁵ Jerry Z. Muller, *The Mind and the Market* (New York: Anchor Books and Random House: Toronto, 2003), xvi.

²⁶ Mikulas Teich (red.) og Roy Porter (red.) *The Industrial Revolution in National Context: Europe and the USA* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), kapittel 1.

²⁷ Frank N. Magill (red.), Demos Vardiabasis og David Atkins, ”The Industrial Revolution”, *International Encyclopedia of Economics*. Vol. I, 1:888 (London: Fitzroy Dearborn Publishers), 716—720; T. S. Ashton, *The Industrial Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1948); Mikulas Teich (red.) og Roy Porter (red.) *The Industrial Revolution in National Context*. kap. 1; R. M. Hartwell, *The Industrial Revolution and Economic Growth* (London: Methuen & co ltd., 1971).

²⁸ Fremveksten av *commercial capitalism* (handelskapitalisme) kan oppfattes om en mer gradvis evolusjon enn en revolusjon. Særlig etter 1782 tok veksten seg opp, før det var den en jevn stigning som følge av årsakene nevnt overfor. Mikulas Teich (red.) og Roy Porter (red.) *The Industrial Revolution in National Context*, 14—19.

²⁹ P.J. Cain og A.G. Hopkins, ”Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas I. The Old Colonial System, 1688—1850,” *The Economic History Review*, New Series, vol. 39, Nr. 4: 501—525 (Nov. 1986), 504.

gentlemanly og *ungentlemanly* former for eiendomsservervelse – som kan uttrykkes med Webers skille mellom ”the propertied” og ”acquisitive” eller ”entrepreneurial” – var det landeierne arv, opphav og godseiendom som ga dem autoritet, en status som den selvgjorte entreprenøren ikke i samme grad var i stand til å oppnå.³⁰ De selvgjorte entreprenørene, som verken hadde samme bakgrunn eller utdanning som godseierne, fikk dessuten ikke tilgang til de politiske administrasjonspostene. Disse ble dominert av *the rentier interested*, viss eiendom hovedsakelig stammet fra godseiendom, men også andre former for investeringer som ga renter, etter som: ”manufacturers neither owned enough ”top wealth” nor made it in a sufficiently acceptable way to be able to impose their will on the political system...”³¹ Det handelskapitalistiske samfunnet vokste ut av et velfungerende *gentlemanly capitalistic* system, som utgjorde en naturlig overgang fra det gamle føydale aristokratiet.³²

Kapitalisme som begrep festet seg først etter Karl Marx’ og Friedrich Engels’ *Das Kapital* i 1867, (hvor de foretok en analyse av virkemåten til et markedsøkonomisk system basert på privat eiendomsrett).³³ Etter som det ikke finnes en 1700—talls definisjon av

kapitalismebegrepet, velger jeg å benytte meg av to nyere definisjoner av kapitalisme.

Kapitalisme, av latin *capitalis*, avledet av *caput*, ”hode”, har ulik innholds betydning avhengig av hvilke grupperinger som bruker ordet. Max Weber gir en definisjon i *Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus* (1904/1920) og beskriver kapitalismen i vesten som betinget visse materielle og strukturelle forhold:

Kapitalisme er identisk med en stadig søken etter profitt, dvs. ”rentabilitet”. Det er en forventning om profitt gjennom utnyttelse av byttesjanser, altså formelt fredelige profittsjanser. Handlinger er orientert ut fra kapitalkalkulasjon; enkeltransaksjonenes statusmessige sluttresultat i omsettelig varebeholdning ved avslutning av regnskapet skal overstige ”kapitalen”. Kapitalistiske transaksjoner kommer an på en sammenlikning mellom den inntjente og den anvendte pengeverdien, altså betinger det en viss grad av rasjonalitet i kapitalkalkulasjonen. I vesten består den rasjonelt-kapitalistiske organisering av (formelt) fri arbeidskraft. Skillet mellom husholdning og bedrift i den rasjonelle bokføringen så vel som ”kommersialiseringen”, nemlig utviklingen av verdipapirer og spekulasjon i form av børser, er kjennetegnende for det kapitalistiske samfunnet. Utviklingen av matematisk kalkulasjon og statusberegning i naturvitenskapene har vært avgjørende for beregning av kapitalistiske profittsjanser, dvs. tekniske muligheter for beregneligheter. Et beregnelig rettsvesen og en forvaltning som drives etter formelle regler er også avgjørende for en realistisk forventning om fremtidig inntjening innenfor rasjonelle rammer.

³⁰ Samtidig som landeierne var kjent med de økonomiske markeds mekanismene, holdt de en distanse til hverdaglig og avhumaniserende arbeid. Cain og Hopkins, ”Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas”, 505. Webers begreper er hentet fra Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Red. av G. Roth og C. Wittich (Berkeley: University of California Press, 1978), kap. IV.

³¹ Cain og Hopkins, ”Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas”, 510.

³² Selv om den industrielle borgerklassen i løpet av 1800-tallet ble tvunget til å akseptere en *gentlemanly* kapitalisme, klarte de kun å innrette seg, men ikke å overvinne den. Cain og Hopkins, ”Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas”, 509—510.

³³ Agnar Sandmo, *Samfunnsøkonomi: en idéhistorie* (Oslo: universitetsforlaget, 2006), 111.

Weber anser den kapitalistiske væremåten for å være betinget en praktisk-rasjonell livsførsel som han mener har opphav i en protestantisk etikk.³⁴

Weber nevner her blant annet et beregnelig rettsvesen, bokføring og kalkulasjon, utviklingen av verdipapirer og børser (Bank of England ble etablert i 1694), samt en forvaltning, som mulighetsbetingelser for fremveksten av kapitalismen, viss organisering består formelt av fri arbeidskraft. Den andre definisjonen er følgende fra Andrew Bernstein:

A hallmark of capitalism is a rule of law that protects private property, safeguards investments and enforces contracts. The fundamental moral principle upon which capitalism is based is that individuals have inalienable rights and that governments exist solely to protect those rights. Capitalism requires the limiting of governmental power to maximize the freedom of the individual.³⁵

Det kan være verdt å merke seg at i privat eierskap ligger også en politisk forutsetning om et politisk lovverk som ivaretar private eierinteresser. På denne måten er kapitalismebegrepet ikke kun relatert til et økonomisk aspekt, men dets form er også betinget av et politisk lovverk som ivaretar og sikrer de kapitalistiske institusjonene. Selv om denne beskrivelsen gjelder for det kapitalistiske samfunnet anno 2005, er dette aspektet også til stede i den skotske skolen og gjenspeiles i firestadieteorien. Skottene betraktet sivilisasjonsutviklingen som en materialistiske og juridisk utviklingsprosess, hvor endringer i produksjonsstruktur og eiendomsforhold ble satt i sammenheng med et stadig mer komplisert lovsystem som var tilpasset det stadiet man befant seg i.

For å klargjøre skillet mellom kapitalisme og handelskapitalisme, må vi se hvilket utgangspunkt skottene argumenterte ut fra. Det fantes nok en bevissthet omkring en målsetting om profitt hos kjøpmennene i den handelskapitalistiske tid, som Weber uttrykker det; ”forventning om profitt gjennom utnyttelse av byttesjanser, altså formelt fredelige profittsjanser”, men de skotske tenkerne var ikke opptatt av problematikken om rettferdig profittfordelingen mellom eier og arbeider. Det er først i etterkant av den maskinindustrielle revolusjonen på 1800—tallet, at en ny klassefordeling blant borgerne oppstår, og kapitalismen vokser frem.³⁶ Den skotske skole, derimot, var mer opptatt av hvordan den føydale

³⁴ Sammenhengen mellom den protestantiske etikk og kapitalismen vil ikke bli fulgt opp i denne oppgaven. Max Weber *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (Oslo: Pax Forlag, 1995 (1920/1904)), Forord s. 7—15.

³⁵ Andrew Bernstein, *The Capitalist Manifesto: The Historic, Economic and Philosophic Case for Laissez-Faire* (Maryland: University Press of America, 2005), 13.

³⁶ ”Needless to say, the capitalist relations of production existed before the onslaught of large-scale industry; this is an essential component in Marx’s model of development. But it can hardly be doubted that it was in fact by means of precisely this large-scale industry that the relationship between labour and capital became the

standsinnndelingen burde oppløses til fordel for fremveksten av en borgerlig middelklasse. Ved egeninteressens utfoldelse i den spesialiserte industrien vil man kunne generere et formidabelt økonomisk utbytte som ville spre seg og gagne det brede laget i befolkningen. Den økonomiske situasjonen fra middelalderen til midten av 1700—tallet hadde vært katastrofal i Skottland. Historien vitnet om høy barnedødelighet, fattigdom, tørkeperioder og uttallige epidemier.³⁷ De skotske tenkerne var mer opptatt av hvordan man kunne lede utviklingen mot velstand og sivilisasjon, enn å problematisere klasseskillet, som siden skulle oppstå som kapitalismens bakside.

Når det gjelder å definere kulturbegrepet, er det et langt lerret å bleke. Allerede i 1952 laget antropologene Kroeber og Kluckhohn en liste på bortimot 300 ulike definisjoner.³⁸ Kulturbegrepet, som opprinnelig går tilbake til det latinske *cultura*, som betyr det å frembringe og skape noe i bearbeidelsen og utviklingen av naturen, har hatt ulike konnotasjoner i historien.³⁹ Den mest fruktbare innfallsvinkelen for denne oppgaven, er den forståelsen av kultur som spredte seg på 1700—tallet, hvor man, særlig i Storbritannia og Frankrike, knyttet kulturbegrepet tettere opp mot sivilisasjon. Sivilisasjon, fra det latinske *civilis*, betegner det som har med et lovregulert og ordnet samfunn å gjøre, dvs. det som er knyttet til det offentlige og politiske liv.⁴⁰ Det er med andre ord forholdet mellom mennesker, og ikke utviklingen av det enkelte mennesket, som står i fokus. Sivilisasjonen på 1700—tallet ble knyttet til tanken om fremskritt, forbedring og utvikling, en rådende idé i opplysningstiden. Idet man begynte å snakke om å opptre sivilisert, dvs. anstendig og behersket, begynte sivilisasjon og kultur å overlape hverandre.⁴¹ I den skotske opplysningstenkningen var kulturbegrepet tett knyttet til sivilisasjon. Kulturen ble sett på som å være påvirket av det sivilisasjonsnivået man befant seg i. Det handelskapitalistiske samfunnet brakte med seg en annen kultur enn for eksempel jordbrukssamfunnet, som hadde hatt en annen form for produksjonsstruktur og juridisk organisering. Overgangen til det

fundamental class contradiction in modern society. That the modern or early modern societies became, up until today, inextricably connected with a capitalist class structure.” Thomas Krogh, *Technology and Rationality* (Aldershot: Ashgate Publishing, 1998), 69. Max Weber, *Den Protestantiske Etikk*, 7—15.

³⁷ Bernstein, *The Capitalist Manifesto*, kapittel 2, 55—72.

³⁸ A.L. Kroeber og C.K.M. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (New York: Vintage Books, 1963).

³⁹ Thomas Krogh, *Historie, Forståelse og Fortolkning: Innføring i de historisk-filosofiske fags fremvekst og arbeidsmåter*, med bidrag av Rolf Theil Endresen, Irene Iversen og Ragnhild Evang Reinton, 3. utg. (Oslo: Gyldendal Forlag, 2000), 286.

⁴⁰ Ibid. 288.

⁴¹ Ibid., 294. Krogh skriver at mot slutten av 1700—tallet skilte for øvrig kultur og sivilisasjon lag i Tyskland. I England og Frankrike er begrepet kultur i dag ikke det samme motstykket til sivilisasjon som i Tyskland.

handelskapitalistiske samfunnet, kjennetegnet ved et arbeidsdifferensiert marked og et komplisert lovsystem som ivaretok utallige former for privat eiendomsrett, brakte med seg en ny kultur. Disse kulturelle forholdene kom først og fremst til uttrykk som *holdningsendringer, endringer i sosiale og emosjonelle relasjoner, væremåter, manerer og omgangsform*. Jeg velger derfor å definere det skotske kulturbegrepet med disse uttrykkene for sosiale endringer, og å belyse dem ved eksempler i oppgaven.

Metode for masteroppgaven

Skottenes materialistiske og sosialempiriske tilnæringsmåte utgjorde en helhetlig analyse på tvers av fagdisiplinene. De materielle og strukturelle endringene i samfunnet ble satt i sammenheng med det kulturelle skiftet som oppsto. Det er denne forbindelsen jeg belyser i oppgaven. Jeg benytter en mer filosofisk, innholdsmessig metode, enn en tekstkritisk fremgangsmåte. Det er med andre ord *meningene*, dvs. innholdet i teksten som legges frem i den skotske opplysningsdebatten, og ikke den semantiske strukturen i tekstene, som er sentral.⁴² Det er hvordan skottene selv betraktet sin egen samtid, hvilken innstilling de hadde til det handelskapitalistiske samfunnet og hvilke forventninger de hadde til det utviklingsstadiet de befant seg i sett opp mot tidligere tider, i motsetning til ettertidens idéhistoriske tolkning av perioden, som her *deskriptivt* gjengis. Ved å belyse innholdet i debatten som pågikk, håper jeg å gjenspeile en ”stemning” i den synkrone, skotske opplysningstenkningen. Ved å beskrive hva skotte selv mente og sa, og å behandle tenkerne som aktører i en samtidig debatt, vil det være mulig å kunne si noe om hvilken glede og bekymring skottene i sin tid ga uttrykk for omkring de kulturelle følgene av fremveksten av det utstrakte massemarkedet. Jeg forsøker derfor å identifisere oppfatninger hos enkeltindivider, i mindre grad i en historisk kontekst, men først og fremst som et bidrag i en debattsammenheng. Debattaktørene betraktes som aktører i en politisk idéhistorisk/vitenskapshistorisk debatt. Hyppig sitering fra primærkilder som er relevant for denne debatten, vil bidra til å begrense språklige anakronismer.

Det er viktig å poengtere at jeg i oppgaven tillater meg å omtale den skotske skole som én samlet gruppe, dvs. ”de skotske intellektuelle mente at” eller ”skottene forsto det slik” osv.,

⁴² Semantikken blir ikke kommentert i oppgaven. Det vil ikke bli spekulert i hvorvidt det finnes et basis/overbygningsforhold mellom semantikk og innhold.

selv om det ikke nødvendigvis alltid er slik. Innenfor hvert enkelttema finnes det undergrupperinger blant de skotske tenkerne. Jeg har ikke hatt anledning til å foreta en kartleggingsjobb over disse grupperingene, men der hvor det tydelig spriker og det er aktuelt å kommentere de ulike synspunktene for oppgavens del, har jeg valgt å gjøre det. Jeg har valgt ut den tenkeren som best belyser det temaet jeg ønsker å si noe om, og jeg har tillatt meg selv å benytte sekkebetegnelsen ”skottene” eller ”de skotske tenkerne”, selv i tilfeller hvor det kun er én tenker som er representert. Med ”skottene” mener jeg de skotske opplysningstenkerne som var medlemmer av *the literati* og som deltok i den pågående opplysningsdebatten. Jeg har valgt å forkorte det til ”skottene” for å forenkle språket og presisere at det ikke er for eksempel de franske 1700—tallets tenkere jeg referer til, men holder meg til nordbriternes bidrag.⁴³ Det bør samtidig nevnes at jeg bevisst benytter imperfektum (fortid) når jeg gjengir de skotske originalkildene, mens jeg bruker presens (nåtid) når jeg kommenterer via sekundærlitteratur. Dette er for å tydeliggjøre hvem det er jeg refererer til.

Kilder og sekundærlitteratur

Originalkildene er hentet fra den skotske opplysningstiden i perioden mellom 1750—1800, og de er temamessig valgt ut fra et kriterium om hvilken tenker som best representerer ”saken”, det vil si den som brant mest eller hadde mest å bidra med i debatten på det temaet. For å bli kjent med de ulike debattene og hvem som bidro hvor, har jeg først gått sekundærlitterært tilverks. Christopher Berrys verk, *Social Theory of the Scottish Enlightenment* (1997), er et verk som gir en god helhetlig oversikt over hvem som bidro i de ulike debattene på de forskjellige temaområdene.⁴⁴ Berrys fokus på den skotske materiellstrukturelle vinklingen i debatten har vært sentralt for vinklingen mot kulturelle konsekvenser av fremveksten av markedssamfunnet. Ronald L. Meeks *Social science and the ignoble savage* (1976) kanoniske verk om firestadieteoriens genese og innflytelse hos de skotske (og franske) tenkerne, gir et godt innblikk i betydningen og omfanget av skottenes historieforståelse. Dertil har den økonomiske historikeren, Karl Polanyis helhetsreflekterende verk om overgangen til den moderne tid, *The Great Transformation* (1944), hatt betydning for å trekke de overordnede

⁴³ Som tidligere nevnt er det tenkerne fra den skotske *literati* jeg her referer til, ikke den vanlige mann representert ved den folkelige, populære kulturen.

⁴⁴ Verket har dog et hovedformål å vise hvordan skottene er med på å etablere menneskene empirisk som sosiale vesener.

linjene og å avgrense oppgaven. Albert O. Hirschmans *The Passions and Interests. Political Arguments for Capitalism before Its Triumph* (1977), er et sentralt verk om de politiske argumentene for kapitalisme før dens store gjennombrudd, og har vært avgjørende for forståelsen av den moralske omveltningen som oppsto i den moderne tid. Han viser hvilke politiske argumenter som klargjorde for at handelsvirksomhet og streben etter økonomisk velstand, etter hvert ble moralsk stuerent.⁴⁵ I tillegg er jeg takk skyldig til Istvan Hont og Michael Ignatieffs samling av innsiktsfulle refleksjoner omkring forholdet mellom velstand og dyd i *Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment* (1983). Jerry Z. Mullers *The Mind and the Market. Capitalism in Western Thought* (2003) gir en oversiktlig gjengivelse over de moralfilosofiske tradisjonene i Europa, og leverer en ryddig gjennomgang av Smiths historiske rolle i utviklingen mot markedskapitalisme. J.G.A. Pococks verk *Virtue, Commerce, and History. Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century* (1985), som også trekker inn stoff fra *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (1975), betrakter de moralfilosofiske tradisjonene i et historisk lys i overgangen mot handelskapitalisme, og gir alternative forklaringer til endringer i dydsbegrepet. Selv om jeg har valgt ikke å gå dypere inn i den moralfilosofiske debatten i seg selv, tangerer jeg, som tidligere nevnt, mot den der det er relevant for den kulturen som oppstår med fremveksten av massemarkedet.

Det er skrevet mye om den politiske tenkningen i den skotske opplysningstiden, men foruten de ovenfor nevnte verkene av Hont og Ignatieff, og Pocock, om forholdet mellom dyd og velstand i den skotske opplysningstiden, har jeg har ikke kommet over et verk som spesifikt tar for seg hva de skotske opplysningstenkerne mente ville være de kulturelle følgene av fremveksten av det *markedet*. Ettersom det å påvise et kulturskifte vil ha forgreninger til ulike fagområder, har jeg trukket inn sekundærlitteratur fra idéhistorie/intellektuell historie, historie, filosofi, økonomi, politisk filosofi og sosiologi.⁴⁶ Jeg har hatt særlig stor glede av Sheldon Wolins *Politics and Vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*

⁴⁵ Hirschmans verk sentrerer som nevnt omkring de politiske argumentene for kapitalisme i tiden før dets fremvekst. Etter hvert ser vi at det egeninteresserte individet lett lar seg passere som et førsteprinsipp i de økonomiske vitenskapene, som Smiths *Wealth of Nations* bygger på. Dette verket tar for seg det politiske aspektet som for eksempel Max Webers' *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* ikke behandler i samme grad. Weber retter fokuset de teologiske årsakssammenhengene for fremveksten av kapitalisme i Europa og Amerika, hvor han ser kapitalismen som styrt av psykologiske faktorer og hvor økonomisk aktivitet forfølges i et ønske om å oppnå personlig frelse. Hirschman, derimot, viser hvordan kapitalisme ble fremlagt som et politisk verktøy for å sikre ro og orden; et sosialt system som ville temme de uregjerlige driftene (*passions*) og lede menneskene mot mer kontrollerbare og fornuftige følelser ved bruk av egeninteressen. Hirschman, *The Passions and the Interests*. For Weber, se Weber, *Den Protestantiske Etikk*, 129—31.

⁴⁶ Jeg har ikke benyttet meg av antropologiske studier.

(1960, 2004), som viser hvordan filosofi og politikk er tett sammenvevd i overgangen til 1700—tallet og hvordan disse blir påvirket av den nye økonomiske vitenskapen som vokser frem. Innen sistnevnte fagkategori har jeg sett på Gladys Brysons oversiktsverk *Man and Society: the Scottish Inquiry of the Eighteen Century* (1945), og Allan Silvers artikkel “Friendship in Commercial Society: Eighteenth-Century Social Theory and Modern Sociology”. Sistnevnte er sentral i kapitlet om vennskapsrelasjoner.

Oppgaven er delt i to deler. Del 1 handler om de historiske forutsetningene for fremveksten av det handelskapitalistiske samfunnet, slik *den skotske skole* betraktet dem. Her er det skottenes egen forståelse av overgangen fra føydalisme til handelskapitalisme som står i fokus. Som en innledning i første hoveddel (del 1), vil jeg gi en kort innføring i skottenes historieforståelse, og da særlig betydningen av den skotske firestadieteorien. Denne historisk-materialistiske utviklingsteorien fikk stor innvirkning på den skotske tenkningen og har hatt betydning for skottenes fokus på materialistiske endringer i samfunnet, noe som er vesentlig i forhold til å gjengi deres syn på fremveksten av markedet. Dette skiftet i debatten er også relevant fordi skottene levde i en tid hvor det å følge økonomisk egeninteresse moralsk ble legitimert nettopp med henblikk på egennyttige motiver, nemlig at egeninteressens virke i markedet ville gagne samfunnet økonomisk og sivilisere samfunnet generelt. Del 2 gjengir skottenes forståelse av ”resultatet”. Her kommer skottenes syn på sin egen kultur i egen samtid frem. Skottene mente at ”demokratiseringen” og fremveksten av det økonomiske massemarkedet tydelig fikk kulturelle implikasjoner for det moderne individ.⁴⁷ Skottene ga uttrykk for både begeistring og bekymring over sin egen handelskapitalistiske tid. Selv om dette sivilisasjonsnivået var tydelig mer avansert og sivilisert enn tidligere stadier i historien, var ikke alle sidene ved den handelskapitalistiske kulturen like fordelaktige.

⁴⁷ Vedr. ”demokratisering” henviser jeg til fotnote 7.

DEL 1 Fra føydalisme til handelskapitalistisk markedssamfunn

Den skotske skole mente at det lå visse historiske forutsetninger til grunn for fremveksten av deres egen handelskapitalistiske samtid. De skotske intellektuelle, som betraktet sivilisasjonsutviklingen som en materialistisk utviklingsprosess, mente at fremveksten av handelskapitalistiske samfunnet var betinget av særlig to historiske hendelser. Først og fremst var det den store frigjøringen av leilendingene fra føydalherrene, dernest var det liberaliseringen av den proteksjonistiske merkantilistiske politikken. Med disse to sentrale overgangene i historien, mente skottene at massemarkedet fikk en grobunn og den nye kulturen kunne innta arenaen. Før jeg gjengir skottenes forståelse av disse to endringene i historien, skal jeg se nærmere på deres historieforståelse. Skottenes historieforståelse og teoretiske tilnærming preget deres syn på denne overgangen. Den skotske historieforståelsen, som kommer til uttrykk i den da rådende firestadieteorien, lå der som en underordnet forutsetning for forståelsen av at kulturen springer ut av de materielle omstendighetene man befinner seg i.

Skottenes historieforståelse og firestadieteorien

Den skotske skole var som kjent en del av et større opplysningsprosjekt som preget Europa på 1700—tallet. Med et ønske om å komme seg ut av ”mørket” i en søken etter fremskritt og utvikling, vendte de intellektuelle skottene seg mot historien for å utarbeide årsaksforklaringer for samfunnets utvikling.⁴⁸ Skottene var opptatt av sivilisasjonen, dens fundament, tilblivelse og utvikling. De var kritiske til Hobbes’ og Rousseaus’ naturtilstand som de mente var en fiktivt konstruert tilstand uten forankringer i den faktiske, historiske virkeligheten. Blant annet betydde de at mennesker er sosiale vesener lenge før de er rasjonelle, og på denne måten avviste de argumentet om at man inngår en kontrakt basert på et rasjonelt grunnlag, kontrakten inngås snarere idet man fødes som menneske. Samfunnet er med andre ord vår naturtilstand, på godt og ondt.⁴⁹ I stedet for å la seg forlede av fornuftens autonomi, skulle

⁴⁸ Meek påpeker at skottene var blant de første som betraktet den historiske utviklingen i lys av en sosial og materiell utviklingsprosess. Meek, *Social Science and the Ignoble Savage*, 4.

⁴⁹ Se Gladys Bryson, *Man and Society*, 39; G. B. Heyerdal, ”Jean-Jeaques Rousseau” i *Vestens Tenkere*, red. Trond Berg Eriksen, vol. 2 (Oslo: Aschehoug, 1993), 212; Svale Andreas Fossåskaret, *Mellom metode og moral:*

sosiale fakta snarere forankres i empiriske bevis fra den faktiske, materielle virkeligheten.⁵⁰

Det er med andre ord den sosiale sfæren som opptok de skotske opplysningstenkerne. Skottenes kanskje aller viktigste bidrag i så henseende var at de etablerte menneskene empirisk som sosiale vesener. Både sosiologien og antropologien ansees for å ha røtter tilbake til den skotske opplysningstiden.⁵¹

Skottenes syn på historien kan på mange måter beskrives som organisk. Den historiske utviklingen ble oppfattet som et naturlig, gradvis forløp mot en stadig mer opplyst tid. Etter som historien ifølge skottene fulgte en naturlig progresjon, fra det usiviliserte til det siviliserte, var den også til en viss grad formålsstyrt.⁵² Det var derfor mulig å bedømme de ulike nivåene opp mot hverandre. Skottene skilte likevel det ”reelle fremskrittet” fra det ”naturlige fremskrittet”, og som Dugald Stewart påpekte, gikk ikke alltid det reelle fremskrittet nødvendigvis i en naturlig retning; ”for as paradoxical as the proposition may appear, it is certainly true that the real progress is not always the most natural”.⁵³ For selv om virkeligheten ikke alltid fremsto som en forbedring fra tidligere tider, som eksempel betraktet ikke skottene føydalismen som et fremskritt i forhold til antikken, mente de likevel at *the natural history* hadde en slags mening.⁵⁴ Deres historieforståelse fremsto derfor som en softdeterminisme, hvor det fantes visse overordnede, naturlige (*con-natural*) prinsipper som styrte utviklingen og ga den mening.⁵⁵

I undersøkelsen av den sosiale sfæren la skottene vekt på vaner. Vaner i et samfunn ble ifølge skottene dannet over tid og må betraktes i lys av sosiale forhold, i motsetning til å teoretiseres på det individuelle plan. Skottene mente at en ny materiell hverdag ville skape en ny form for

Samfunn og vitenskap i moralfilosofien til Adam Ferguson (hovedfagsoppgave i idéhistorie: Universitetet i Oslo, 2007), 50.

⁵⁰ Rousseau var blant de få av opplysningstenkerne som oppfattet det moderne samfunnet som et forfall sett opp mot tidligere tider. Jean Jacques Rousseau *Om Ulikheten mellom menneskene: dens opprinnelse og grunnlag* (Oslo: Aschehoug forlag, 1995). Poeng i teksten er hentet fra Berry, *Social Theory*, 6—7, 30—33.

⁵¹ Se D.G. MacRae, *Ideology and Society* (Heinemann, 1961), kap. XII; D. G. MacRae, ”Adam Ferguson” i *The Founding Fathers of Social Science*, red. av T. Raison (Penguin Books, 1969); Bryson, *Man and Society*; Alan Swingewood, ”Orgins of Sociology: The Case of the Scottish Enlightenment”, *The British Journal of Sociology*, vol. 21, nr. 2 (juni, 1970): 164—180.

⁵² Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 66.

⁵³ Dugald Stewart, *Biographical Memoirs of Adam Smith, LL.D., of William Robertson, D.D., and of Thomas Reid, D.D. read before the Royal Society of Edinburgh, now collected in one volume, with some additional notes* (Edinburgh: G. Ramsey, 1811), 53—54. Se også H.M. Höpfl, ”From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment”, *The Journal of British Studies*, vol. 17, nr. 2 : 19—40 (våren 1978), 20; og Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 63.

⁵⁴ H.M. Höpfl, ”From Savage to Scotsman”, 31.

⁵⁵ *Ibid.*, 37. Samtidig mente ikke skottene at den fremtidige utviklingen nødvendigvis måtte gå mot en stadig mer siviliserende tid, dvs. en fremtid som var ”bedre” og ”høyere”.

kultur i samfunnet. Det er denne undersøkelsen som er interessant å belyse, etter som, som Hume påpekte, historiens ulike situasjoner og omstendigheter kun vitnet om menneskets faste og universale natur. (Her aner vi konturene av Newtons idé om allmenne lover og natur.)

Mankind are so much the same, in all times and places, that history informs us of nothing new or strange in this particular. Its chief use is only to discover the constant and universal principles of human nature, by showing men in all varieties of circumstances and situations, and furnishing us with materials from which we may form our observations and become acquainted with the regular springs of human action and behaviour.⁵⁶

Skottene var opptatt av hva som skjedde i overgangen til deres egen samtid, hvordan den nye økonomien som vokste frem ville prege deres hverdag og kultur. Deres sosialempiriske fremgangsmåte fokuserte på de indre årsakene, i håp om å få et grep om dynamikken, eller de indre prinsippene, som forårsaket forandringer i samfunnet. Adam Smiths *Wealth of Nations* (1776) bærer preg av en slik målsetting.⁵⁷ Med en slik historisk-metodisk tilnærming ønsket de å opparbeide seg en forståelse av hvordan institusjonene vokste frem sett i forhold den historiske konteksten. Gjennomgangstemaet i opplysningstiden var som kjent forbedring, *improvement*. Formålet med å studere historien var således å oppdage den indre dynamikken som driver samfunnet. På denne måten ville man opparbeide seg en forståelse av hva slags politikk man burde benytte i fremtiden for å styre utviklingen i riktig retning.⁵⁸ Som Smith uttrykte:

The design of historical writing...has in view the instruction of the reader. It sets before us the more interesting and important events in human life, points out the causes by which those events were brought about and by this means points out to us by what manner and method we may produce similar good effects or avoid similar bad ones.⁵⁹

Den kanskje mest sentrale historieforståelsen som råder i den skotske opplysningstiden, er den utviklingsteorien som sto sterkt blant de ledende tenkerne i perioden, nemlig *the four-stage theory*. I rekonstruksjonen av det skottene betraktet som det mest sannsynlige

⁵⁶ David Hume, *Enquiry Concerning Human Understanding and the Principles of Morals* (Oxford: Clarendon Press, 1994), VIII.I.65, 83—4.

⁵⁷ Som Berry påpeker, var skottene påvirket og imponert av Newtons lære. John Millar omtalte Smith som "the Newton of Political Economy". Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 4. Bryson påpeker at Newton som kombinerte empiriske eksperimenter med fornuft, og ble betraktet som et vitenskapelig ideal på 1700-tallet; "Newton's name became a symbol which called up the picture of scientific machine-universe... Newton was science, and science was the eighteenth century ideal." Bryson, *Man and Society*, 21—22; på dette punktet, se også Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 55; som Berry også påpeker, var urmakermetaforen utbredt i den skotske opplysningstiden. Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 67, 114—15.

⁵⁸ Sir John Sinclairs *Statistical Account of Scotland* ble opprettet med et formål om å opparbeide seg informasjon om fortiden for å oppnå forbedringer i fremtiden. Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 55—56.

⁵⁹ Adam Smith, *Lectures on Jurisprudence*, red. av R. Meek, D. Raphael og P. Stein (Indianapolis: Liberty Fund, 1982), 90.

historieforløpet, benyttet de seg av en hypotetisk, teoretisk (*conjectural*) historietilnærming. *Conjectural history* ble først nevnt som begrep mot slutten av den skotske opplysningstiden i Dugald Stewarts biografi om *Adam Smith, Account of the Life and Writings of Adam Smith LL.D* (1793). Stewart beskrev *the four-stage theory* som “a particular sort of inquiry, which so far as I know, is entirely of modern origin.” Og videre “...to this species of philosophical investigation, which has no appropriated name in our language, I shall take the liberty of giving the title of Theoretical og Conjectural History”.⁶⁰

The four-stage theory, heretter benevnt som ”firestadieteorien”, bygget i hovedsak på at samfunnet utviklet seg i fire suksessive stadier i historien som skilles av samfunnets ulike former for selvopprettholdelse, *modes of subsistence*.⁶¹ I korte trekk beskrev firestadieteorien den historiske utviklingen som endringer i basale levevilkår og hvordan sivilisasjonen utviklet seg gjennom forskjellige stadier, fra det opprinnelige jegersamfunnet over til gjetersamfunnet, dernest til jordbrukssamfunnet og til slutt til det mest avanserte og siviliserte samfunnet, det handelskapitalistiske samfunnet. Teoriens særegenhet, ifølge Ronald L. Meeks *Social science and the ignoble savage* (1976), var at den benyttet basale levevilkår, enn for eksempel politisk organisering, som overgangskriteriet i samfunnsutviklingen. Dette teoretiske kriteriet, som er blitt knyttet til Marx 70 år senere, er i senere tid er blitt omtalt som en proto-marxistisk versjon av historisk materialisme.⁶² *The four-stages theory* var en teori om den mest sannsynlige utviklingen, hvor man tillot seg å benytte en hypotetisk teori for å fylle de empiriske tomrommene i historien.⁶³ Som Dugald Stewart påpekte; siden informasjon om hvordan ”many of the most imporant steps”, har forløpt ikke er tilgjengelig for oss, er vi ”...under the necessity of supplying the place of fact by conjecture”.⁶⁴

Firestadieteoriens prinsipp og idé lå der som en underordnet forutsetning for skottenes historieforståelse, en antakelse om at samfunnet har beveget seg gjennom forskjellige

⁶⁰ Stewart, *Biographical memoirs of Adam Smith*, 46—47.

⁶¹ Merk at den gjengse oppfatningen var det var fire hovedstadier, men noen av tilhengerne av stadieteorien opererte også med 5 stadier, som for eksempel Cornelius de Paus. Meek, *Social Science and the Ignoble Savage*, 147.

⁶² Koblingen går på Marx’ syn på hvordan overbygningen vokser ut av samfunnets basis. Likevel er Meeks konklusjoner om teoriens entydige fokus på materialisme omstridt i ettertid, som vi skal se nærmere på mot slutten av dette kapittelet. Flere mener også at den marxistiske skole ikke har nødvendigvis har opphav i den skotske opplysningstiden. Se Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 6, 94; Norman Levine, “The German School of Law and the Origins of Historical Materialism”, *Journal of the History of Ideas*, vol. 48, nr. 3 (jul.—sept., 1987), 431—451.

⁶³ H.M. Höpfl, ”From Savage to Scotsman”, 31.

⁶⁴ Stewart, *Biographical memoirs of Adam Smith*, 48.

sivilisasjonsnivåer. Ronald L. Meek viser i sitt verk *Social science and the ignoble savage* (1976) hvordan firestadieteorien etablerte seg som sannhet blant de ledende tenkerne i Skottland og Frankrike mellom 1760 og 1780.⁶⁵ Ifølge Meeks gjennomgang representerte teorien en felles oppfatning i den skotske opplysningstenkingen om at det er den materielle historiske utviklingen som angir sivilisasjonsnivået til en hver tid. Etersom skottene oppfattet menneskene kun å være i stand til å begripe og forholde seg til det sansene erfarer, springer ideer og institusjoner ut av den materielle virkelighet man befinner seg i.⁶⁶ For eksempel viste Lord Kames at en barbar ikke kan ha samme oppfatning av eiendomsrett som man har på midten av 1700-tallet, ettersom man omgår en annen materiell virkelighet.⁶⁷ William Robertson beskrev dette forholdet som følger:

The disposition and manners of men are formed by their situation, and arise from the state of society in which they live... The moment that begins to vary, the character of a people must change... In proportion as it advances in improvement, their manners refine, their powers and talents are called forth... From the rude simplicity of savage life, until we attain the industry, the arts, and the elegance of a polished society.⁶⁸

David Hume så en sammenheng mellom siviliseringsprosessen og utviklingen av *the arts* (kunnskap/teknologi) som han beskrev på følgende vis:

The more these refined arts advance, the more sociable men become: nor is it possible, that, when enriched with science, and possessed of a fund of conversation, they should be contented to remain in solitude, or live with their fellow-citizens in that distant manner, which is peculiar to ignorant and barbarous nations. They flock into cities; love to receive and communicate knowledge; to show their wit or their breeding; their taste in conversation or living, in clothes or furniture... Particular clubs and societies are everywhere formed: Both sexes meet in an easy and sociable manner: and the tempers of men, as well as their behaviour, refine apace. So that beside the improvements they receive from knowledge and the liberal arts, it is impossible but they must feel an encrease in humanity... Thus *industry, knowledge, and humanity*, are linked together by an indissoluble chain, and are found... to be peculiar to the more polished, and, what is commonly denominated, the more luxurious ages.⁶⁹

⁶⁵ Særlig to tenkere, Quesnay og Helvetius, var sentrale i utviklingen av den tiltenkte teorien om "the history of rude nations" i perioden mellom 1760—80. Videre ble det diskutert hvorvidt overgangen mellom de fire stadiene nødvendigvis ikke måtte være rigid og absolutt suksessiv, for som Quesnay påstår, *the commercial society*, som er på det fjerde og "høyeste" stadiet også kan utvikles samtidig med jordbruket. Meek, *Social Science and the Ignoble Savage*, kap. 5, 131—141.

⁶⁶ Jfr. her også Marx formulerte idé om at overbygningen vokser ut av basis. Lockes sanseteori sto sterkt i den skotske tradisjonen og preget de skotske opplysningstenkerne. Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 91.

⁶⁷ *Ibid.*, 95. Studiene av de amerikanske indianerne som ble offentliggjort på samme tid, viste at de amerikanske indianerne - *the amerinds* - ikke hadde begrep om tid, rom eller materie.

⁶⁸ Meek, *Social Science and the Ignoble Savage*, 141.

⁶⁹ David Hume, "Of Refinement in the Arts", *Essays: Moral, Political, and Literary*, Vol. 1 (Darmstadt: Scientia Verlag Aalen, 1964), II, 301—302.

Menneskets manerer og oppførsel ble endret i takt med sivilisasjonsutviklingen. Fremveksten av industri og kunnskap ville sosialisere mennesket, både dets oppførsel og manerer, så vel som smak, eleganse, konversasjon og temperament. Med utviklingen av *the polished nation* økte man med andre ord, menneskets sivilisering, og man omgikk hverandre i en *more refined fashion*.

Studiene av de amerikanske indianerne som ble kjent etter utgivelsen av William Robertsons *The History of America* (1786) var sentrale for den empiriske undersøkelsen av sivilisasjonsutviklingen. Oppdagelsene bygget opp under Lockes sanseteori og utgjorde en motpol til den rasjonalistiske leiren, dvs. de empiriske bevis fra indianernes levesett ga en indikasjon på hvordan fortidige sivilisasjoner mest sannsynligvis så ut. Når basale levevilkår danner grunnlaget for hvor hvilket sivilisasjonsstadium man befinner seg i, er det det teknologiske nivået som angir hvor *refined, civilized or polished* samfunnet er. Firestadieteorien utfordret dermed Rousseaus' tanke om sivilisasjonens degenerasjon, ingen kunne motstride de empiriske bevisene på at de amerikanske indianerne jo var, som Robertson påpekte, ”åpenbart” *ignoble* og ikke *noble*.⁷⁰ Selv om skottene var klar over at firestadieteorien var en hypotetisk, teoretisk historieforståelse, stilte de ikke spørsmål til teorien i seg selv. En slik selvbevissthet omkring deres egen historiografi er ikke å oppspore.⁷¹

Selv om de skotske opplysningstenkerne var klar over at firestadieteorien var en hypotetisk historisk fremstilling, var det også noen dogmatikere som behandlet teorien som en åpenbar sannhet.⁷² I 1793 påpekte derimot William Russel at firestadieteorien ikke samsvarte med den empiriske virkeligheten.⁷³ Millar, som hadde vært ledende i å benytte teorien, var heller ikke ukritisk til utviklingen. Han var klar over at utviklingen ikke nødvendigvis gikk mot det bedre på alle plan.⁷⁴ Han påpekte at i moderne samfunn (dvs. i hans handelskapitalistiske tid) ser man eksempler på at kvinner blir hemmet seksuelt, noe kan som betraktes som et forfall sett opp mot barbariske tider.⁷⁵ Samtidig advarte han mot arbeidsdelingen, som ville gjøre

⁷⁰ William Robertson kritiserte åpenlyst Rousseaus' syn på den ”edle, ville”, ur-tilstanden som Rousseau hadde oppfattet som en *noble* tid før forfallet som oppsto med eiendomsretten i Rousseaus *Om ulikheten mellom menneskene* (1755). Meek, *Sosial Science and the Ignoble Savage*, 41.

⁷¹ Höpfl, ”From Savage to Scotsman”, 20—21.

⁷² Meek, *Sosial Science and the Ignoble Savage*, 199.

⁷³ Den skotske opplysningshistorikeren William Russel mente også at levevilkårene ikke det sentrale utgangspunktet, men snarere at det var innføringen av den privat eiendomsretten som var avgjørende for utformingen av det moderne samfunnet. Meek, *Sosial Science and the Ignoble Savage*, 200—2.

⁷⁴ *Ibid.*, 176.

⁷⁵ *Ibid.*, 170—1.

borgerne til slaver av det økonomiske systemet. I et samfunn hvor alle søker rikdom, vil alle stå mot alle.⁷⁶ Ferguson, som også beskrev utviklingen med utgangspunkt i firestadieteorien, påpekte bekymringsfullt at privat eiendom og arbeidsdeling i det siste stadiet i brakte med seg ”evils of their own”.⁷⁷ Skottene var derfor ikke utelukkende positive til det ”siviliserte” handelskapitalistiske samfunnet. For selv om det ble betraktet som det fjerde, mest siviliserte og kultiverte (*polished and refined*) stadiet, påpekte Ferguson at de naturlige sympatiske følelsene som man har for andre mennesker synes å fordufte i det siste, handelskapitalistiske stadiet:

It is here, indeed, if ever, that man is sometimes found detached and a solitary being: he has found an object which sets him in competition with his fellow-creatures, and he deals with them as he does with his cattle and his soil, for the sake of the profits they bring. The mighty engine which we suppose to have formed society, only tends to set its members at variance, or to continue their intercourse after the bands of affection are broken.⁷⁸

Som en kontrast til Humes syn på det handelskapitalistiske samfunnet som en blomstrende og sivilisert tid, mente Ferguson at dette samfunnet snarere brøt båndene i samfunnet. I en stadig konkurranse med andre, er man kun opptatt av egen profitt. Den mektige maskinen som dette samfunnet ”liksom” skulle utgjøre, produserte kun ensomme og isolerte enkeltindivider, hevdet Ferguson.

Meek tolker firestadieteorien i hovedsak å dreie seg om materielle kriterier. Han påpeker at det er den materielle utviklingen, og ikke for eksempel det kristne idealet om nestekjærighet og dyd, eller som tidligere nevnt den politiske organiseringen, som ettertraktes og angir sivilisasjonsnivået til enhver tid. Dermed er det materielle goder, fremfor dydsmønstre, som blir verdsatt. Som Pocock (også selv) påpeker, er det mange som mener at firestadieteorien markerte slutten på ”the Machiavellian moment”, dvs. ”the golden moment of virtue and liberty”.⁷⁹ Med fremveksten av firestadieteorien og dens fokus på materialistisk historisme, ble utviklingen av mennesket som sosialt vesen sett i lys av en historisk, materialistisk

⁷⁶ Ibid., 171—6.

⁷⁷ Ibid., 155.

⁷⁸ Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*. (1767), red. av Fania Oz-Salzberger (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 19.

⁷⁹ Pocock uttrykker dette som følger: “There has been a progressive development through the four stages of production, and it left no room for the assertion of virtue followed by its corruption. This appeared to many the decisive answer to the thesis I call that of the “Machiavellian Moment”: namely, that there had existed in time past a golden moment of civic virtue and liberty, from which modern history constituted a departure.” J.G.A. Pocock, ”The Machiavellian Moment Revisited: A Study in History and Ideology”, *The Journal of Modern History*, Vol. 53, nr. 1 (Mars 1981): 49—72, 67—8.

utviklingsprosess. Menneskenes liv var en historisk prosess hvor forbedringer i produksjonsstrukturen og innføringen av arbeidsdeling i samfunnet løftet personligheten ut av barbarisme og over til et *polished and civilized society*. Pocock viser hvordan spørsmål om forholdet mellom velstand, dyd og korrupsjon i denne sammenheng ble totalt utelatt.⁸⁰ Økonomisk virke ble – som også Hirschman utbroderer i *Passions and Interests* (1977) – betraktet som kultiverende, dvs. handelen bidro til å “developed and refine the passions... to improve the manners.”⁸¹ Denne materialistiske årsaksforklaringen markerte et brudd og en overgang til den moderne historieforståelsen. Selv om dydsproblematikken fremdeles var et gjennomgangstema hos de skotske tenkerne, noe vi skal se nærmere på i kapitlet om oppløsningen av det hele individ, ble individet ifølge Arendt, Strauss og Voegerlin skilt fra det politiske området mellom 1600— og 1700—tallet, et skifte de omtaler som ”a triumph of the commercial, cultural, and social over the political.”⁸²

Meeks tolkning av firestadieteorien har senere blitt utfordret. Selv om skottene i ettertid har blitt sett på som økonomisk determinister og materialister, mener Höpfl at det likevel ikke er riktig å betrakte skottenes historietilnærmeelse som en ren motsetning til den politiske leiren. Han forklarer at ettersom skottenes hypotetiske teori omhandlet mange ulike aspekter ved ”det sosiale” i samfunnet, alt fra; arbeidsdeling, velstand, ulike former for selvopprettholdelse, ære, fremveksten av fagdisipliner (”*the arts*”, *mechanical and fine*), arbeidernes arbeidsvilkår, kvinnenens posisjon, krigsherrenes og kongenes politiske posisjon, den handelskapitalistiske klassen, osv., var skottene opptatt av *the social dynamics* like mye som *the social statistics*.⁸³ Det var det helhetlige og mellomavhengige som ble trukket frem og som var sentralt for den skotske historieforståelsen. Altså kan ikke teorien beskrives via en ren materialistisk reduksjonisme.⁸⁴

Som Berry påpeker, synes Meek å overse betydningen av rettsvitenskapens fremvekst i firestadieteorien. Et eksempel på dette er at William Robertson i sin tid uttrykte med største selvfølgelighet at:

⁸⁰ Ibid., 68.

⁸¹ Ibid. Dette vil bli gjennomgått noe mer i kapitlet om oppløsning av det hele individ. Se også Pocock, *Virtue, Commerce, and History, Ideas In Context* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), kapittel 2, 49.

⁸² Ibid., 70.

⁸³ Höpfl, ”From Savage to Scotsman”, 33—34.

⁸⁴ Ibid., 34.

In every society concerning the operations of men united together in society, the first object of attention should be their mode of subsistence. According as that varies, their laws and policy must be different.⁸⁵

At lovverket og politikken nødvendigvis *må fremtre* ulik i de forskjellige stadiene, tyder på at teorien ikke kun har som mål å redegjøre for en historisk materialisme.⁸⁶ Det er dessuten i en forelesningsrekke om rettsvitenskap (*Lectures on Jurisprudence*) at Smith fremlegger firestaditeorien, noe som kan tyde på at skottene var mer opptatt av fremveksten av privat eiendomsrett, og at det er i lys av denne utviklingen at firestaditeorien først og fremst var sentral. Meeks kobling mellom den tyske historiske materialismen, da særlig til Karl Marx' tekster, og den skotske opplysningstiden har også blitt utfordret. Levine hevder, at selv om Karl Marx åpenbart har lest flere verk fra den skotske opplysningstiden, er det først og fremst de rettsvitenskapelige sosiologene, Friedrich Kar von Savigny og Gustav Hugo, samt historikeren Barthold Niebuhr, som Marx er påvirket av.⁸⁷

Firestaditeoriens prinsipp og idé lå der som en underordnet forutsetning, en antakelse om at samfunnet har beveget i utviklings stadier; "...gradual steps...from the simple efforts of uncultivated nature, to a state of things so wonderfully artificial and complicated".⁸⁸ Man kan kanskje likevel si at teorien antyder en trend i tiden: Når det er materielle forhold som er ettertraktet og som kjennetegner samfunnsutviklingen, blir økonomiske egennyttige motiver verdsatt. Dette sto i kontrast til en lang tradisjon av kristen og antikk fordømmelse av luksus og velstand, og dets korrupperende effekt på individet, som vi skal komme inn på i kapitlet om oppløsningen av det hele individ. Det er mulig at "verdsettelsen" av materielle verdier, i en tid hvor markedet ble etablert og utstrakt, har satt Smith på sporet av å utarbeide en vitenskapelig samfunnsanalyse av de økonomiske markedsmekanismene, en analyse som siden har gitt ham tittelen "the father of modern economics."⁸⁹ For at det handelskapitalistiske samfunnet, dvs. det nye stadiet i sivilisasjonsutviklingen, skulle oppstå, var det visse historiske forutsetninger som skottene mente at lå til grunn for dets fremvekst. Fremveksten av markedet var nemlig betinget av to historisk hendelser. Disse var, som nevnt

⁸⁵ William Robertson, *History of America (1777)*, vol. 1, i *Collected Works* red. D. Stewart, 10 vol. (Edinburgh: W. Hamilton, 1840), 823; Berry, *Social Science and the Scottish Enlightenment*, 93.

⁸⁶ Berry, *Social Science and the Scottish Enlightenment*, 93.

⁸⁷ Jeg skal ikke gå videre inn på dette her. Levine mener at beviset kan ses ut fra 1. bibliografien og 2. strukturen i teorien. Norman Lewine "The German Historical School of law and the Origins of Historical Materialism", 434.

⁸⁸ Stewart, *Biographical Memoirs of Adam Smith*, 47.

⁸⁹ Amartya Sen, *Rationality and Freedom* (Mass.: Harvard University Press, 2004 (2002)), 22.

innledningsvis, først og fremst oppløsningen av føydalsystemet, og dernest en liberalisering av den merkantilistiske, proteksjonistiske handelspolitikken.

Den store frigjøringen

”Opulence and freedom... [are the] two greatest blessings men can possess”, fremgår det av notatene til en student under Smiths forelesningsrekke om rettsvitenskap mot siste halvdel av 1700—tallet.⁹⁰ Parallelt med den universelle overfloden, utpekte Smith *frihet for folket* som den andre store ”velsignelsen” det fjerde stadiet i sivilisasjonsutviklingen, det handelskapitalistiske samfunnet, brakte med seg. Det er frihetsaspektet ved det handelskapitalistiske samfunnet jeg nå skal belyse. Skottene forsto det slik at det var den utstrakte handelsvirksomheten som forårsaket en sosial omveltning som handelsaktørene selv ikke hadde kunnet forutse. Denne hendelsen var sentral for fremveksten av det handelskapitalistiske samfunnet. Som tidligere bemerket, er det verdt å merke seg at det er skottenes eget syn, snarere enn ettertidens (idéhistoriske) dom, som her gjengis. I dette kapitlet er det hovedsakelig Smiths bidrag i debatten som er sentral. Den skotske skole forsto det slik at det var den utstrakte handelsvirksomheten som var hovedårsaken til oppløsning av den føydale maktstrukturen. Med en overgang fra et føydalt prisfastsettelsessystem til et handelskapitalistisk markedssamfunn, gikk man gradvis over fra et føydalt jordbrukssamfunn til en handelskapitalistisk spesialisert og arbeidsinndelt industri.⁹¹

Den tiltakende verdenshandelen på 1600— og 1700—tallet, som strakte seg fra Storbritannia, til kontinentet, Amerika og Asia, opptok skottene. Det var den utstrakte handelsvirksomheten som ifølge skottene fikk uforutsette konsekvenser for de sosiale forholdene. For skottene forsto det slik at idet den tiltakende verdenshandelen igangsatte og etablerte det utstrakte massemarkedet, åpnet det seg nye muligheter for den vanlige arbeider.⁹² Som arbeidstaker sto man ikke lenger i et personlig avhengighetsforhold til én enkelt føydalherre, men ble i stedet en del av et omfattende økonomisk system. Denne sosiale omveltningen, som resulterte i en

⁹⁰ Smith, *Lectures on Jurisprudence*, 185; Berry, *Social Science of the Scottish Enlightenment*, 120.

⁹¹ Polanyi, *The Great Transformation*, 64—67.

⁹² Nå skal vi huske på at ”arbeiderklassen” ikke var definert som en egen klasse i føydalsystemet, men inngikk i bondestanden, som jeg her benevner som folket. Grovt sagt var det med den franske revolusjonen at den tradisjonelle standsinndelingen ble oppløst. Som nevnt er det først i etterkant av industrielle revolusjonen at man med bevissthet skiller arbeiderklassen fra kapitalistene etter utgivelsen av Karl Marx’ *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848).

uunngåelig kollaps av det føydale systemet, ble av Smith oppfattet som ”a revolution of the greatest importance to the publick happiness”⁹³. Hume og Millar var blant de som delte denne oppfatningen. Hume beskrev i ”Of the Refinement in the Arts” hvordan luksusforbruk bidro til å gi næring til handelen, og dermed gjorde det mulig for bønder ”to become rich and independent”.⁹⁴ Millar viste hvordan utviklingen av ”the arts” førte til at flere kunne leve uten ”the necessity of courting the favour of their superiors”, slik at de ikke lenger følte seg ”greatly dependent upon them”.⁹⁵ Uavhengigheten ga dem dessuten mulighet til å ”indulge that love of liberty so congenial to the mind of man”.⁹⁶ Likevel fantes det skår i den nyoppståtte lykken. Som James Steuart bemerket; selv om man er blitt fri fra én enkelt føydalherre, er man i stedet blitt en slave av det økonomiske systemet.⁹⁷ Vi skal nå gjennomgå skottenes forståelse av ”den store lykkerevolusjonen” som overgangen til *the commercial society* brakte med seg.

Adam Smith var den som mest inngående beskrev hvordan fremveksten av den utstrakte verdenshandelen forårsaket en uunngåelig kollaps i det føydale systemet. Hans argumentasjon i *Wealth of Nations* lød som følgende:⁹⁸ Før byene ble etablert og vokste i omfang, var arbeiderne avhengig av og underlagt føydalherrene. Med den tiltakende verdenshandelen fikk folket tilgang til varer fra andre hold, og føydalherrene satt ikke lenger med kontrollen over vareforsyningene. Da det oppsto et alternativ, hvor arbeidstakeren kunne få seg en lønnet jobb i byene innenfor det selvregulerende markedet som regulerte både arbeid og produksjon ut fra etterspørsel, var man ikke lenger avhengig av og underlagt føydalherrens lover og regler. Med introduksjon av god lov og orden i byene, fikk individene etter hvert en frihet og trygghet til å utfolde seg og sine egeninteresser:

⁹³ Smith, *Wealth of Nations*, Vol. I, III. iv. 17, 422. Dette sitatet og de påfølgende sitatene har jeg blitt oppmerksom på i Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 125.

⁹⁴ Hume, ”Of the Refinement in the Arts”, 306.

⁹⁵ Begrepet ”the arts” omfatter de mer avanserte produksjonsmåtene og generelt kunnskapsnivå. Med fremveksten av ”the arts” har man nådd et mer avansert sivilisasjonsnivå. John Millar, *A Historical View of the English Government* (1803), 4. vol., III, 101.

⁹⁶ Sitatene er hentet fra Millar, *A Historical View of the English Government*, 101-2 og 376, og er funnet i Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 125.

⁹⁷ James Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy*, 208—9. Ref. også fotnote 8.

⁹⁸ Denne oppsummeringen er en gjengivelse av Smith, *Wealth of Nations*, III.VI.

Thirdly, and lastly, commerce and manufactures gradually introduced order and good government, and with them, the liberty and security of individuals, among the inhabitants of the country, who had before lived almost in a continual state of war with their neighbours, and of servile dependency upon their superiors.⁹⁹

Disse lovene skapte dessuten en ro og orden som føydallovgevingen ikke hadde maktet:

... though this institution [føydsystemet] necessarily tended to strengthen the authority of the king, and to weaken that of the great proprietors, it could not do either sufficiently for establishing order and good government among the inhabitants of the country; because it could not alter sufficiently the state of property and manners from which the disorders arose.¹⁰⁰

For selv om hensikten med føydallovgevingen i privilegiesamfunnet forbundet med *l'Ancien Régime*, opprinnelig hadde vært å moderere og balansere føydalherrens makt mot kongens, mente Smith at landsbygdene (*country side*) hadde forblitt svake, ettersom føydalherrene hadde fortsatte å krige mot hverandre; "...and the open country still continued to be a scene of violence, rapine, and disorder."¹⁰¹ Her kom Smith frem til sitt hovedpoeng. Det var ikke bare det at den uroen som rådet under føydsystemet opphørte i takt med en tiltakende verdenshandel som i sin tur sikret at "... the great proprietors were no longer capable of interrupting the regular execution of justice, or of disturbing the peace of the country."¹⁰² Den mest avgjørende vendingen var det faktum at folket samtidig oppnådde sin frihet og selvstendighet. Etter som den tiltakende verdenshandelen hadde gitt grobunn for vekst i byene og man fikk etablert arbeidsplasser utenfor jordbruksnæringen, ble folket følgelig i stand til å dekke sine behov gjennom lønnet arbeid i byene fremfor å være underlagt føydalherren. På denne måte oppnådde folket sin frihet og selvstendighet. Når uavhengigheten først var oppnådd, opphørte samtidig landherrenes rolle som *lovhåndhevere*. Det hele resulterte i oppløsningen av det gamle privilegiesamfunnet, en frigjøring som Smith understreket at føydalherrene utelukkende selv var skyldige i. Fordi føydalherrene hadde haget etter "trinkets and baubles, fitter to be play-things for children", var de selv skyldige i at deres makt ikke

⁹⁹ Her fortsatte Smith med: "This, though it has been the least observed, is by far the most important of all their effects. Mr. Hume is the only writer who, so far as I know, has hitherto taken notice of it." Smiths fotnote henviser til Hume, "Of Commerce" og "Of Luxury", i *Political Discourses* (1752), og *History* (1773), vol. III. Merk at også her utpekte Smith handel og industri som årsaken til at orden og godt styre ble innført. Sitatet i teksten er fra Smith, *Wealth of Nations*, vol. 1, III.iv.4,[119], 412.

¹⁰⁰ Ibid., III, iv.9,[124], 417

¹⁰¹ Ibid., III.iv.9, [125], 418.

¹⁰² Ibid., III.iv.15,[128—9], 421. Handelen frembrakte en ro og orden i landet, fordi føydalherrene ikke lenger kunne forstyrre freden når de ikke lenger hadde makten til å kalle leilendinger ut i krig. Folket ble derfor mer opptatt av egen økonomisk geskjeft og virksomhet (i byene). Her argumenterer Smith til dels i tråd med Hirschman, *The Passions and Interests* (1977), om at handelen gjør en rolig og mer forutsigbar.

lenger strakk seg ut over en vanlig kjøpmanns.¹⁰³ For i takt med at de hadde handlet til seg ”luksus- og trivielle varer”, hadde de samtidig byttehandlet bort hele sin makt:

For a pair of diamond buckles perhaps, or for something as frivolous and useless, they exchanged the maintenance, or what is the same thing, the price of the maintenance of a thousand men for a year, and with it the whole weight and authority which it could give them [...] and thus, for the gratification of the most childish, the meanest and the most sordid of all the vanities, they gradually bartered their whole power and authority.¹⁰⁴

.. the great proprietors were no longer capable of interrupting the regular execution of justice, or of disturbing the peace of the country [...] Having sold their birth-right, [...] in the wantonness of plenty, for trinkets and baubles, fitter to be play-things for children than the serious pursuits of men, they became as significant as any substantial burgher or tradesman in a city.¹⁰⁵

Sitatet viser tydelig at Smith ikke har mye til overs for føydalherrene og deres higen etter, som han kaller det, ”juggel og dingel”. Han mente at føydalherrene hadde fått tildelt sin makt og posisjon basert på herkomst, ikke evner. Smith argumenterte videre med at etter hvert som lovsystemet i byene spredte seg til å bli gjeldende for resten av landet, var den sosiale omveltningen et faktum. Denne sosiale ”revolusjonen” fikk en avgjørende betydning for ”det offentlige lykkenivået”.

A revolution of the greatest importance to the publick happiness was in this manner brought about by two different orders of people, who had not the least intention of serving the publick. To gratify the most childish vanity was the sole motive of the great proprietors. The merchants and artificers, much less ridiculous, acted merely from a view to their own interest, ... Neither of them had either knowledge or foresight of that great revolution which the folly of the one, and the industry of the other, was gradually bringing about.¹⁰⁶

Den sosiale omveltningen som Smith her beskrev, og som skjedde i overgangen fra det føydale systemet til den mer markedsstyrte handelskapitalistiske samfunnsstrukturen, utgjør et avgjørende skille i historien. Som Polanyi påpeker i *The Great Transformation* (1944), kan man grovt sagt si at samtlige av de økonomiske systemene som er kjent for oss, og som har eksistert frem til slutten av middelalderen, har vært ledet av det han benevner som ”the principles of reciprocity or distribution, or householding, or some combination of all these three”¹⁰⁷. Før den moderne tid og massemarkedet slår rot, fremstår det økonomiske systemet

¹⁰³ *Trinkets and baubles* oversettes her til ”juggel og dingel”. Smith håner her åpenbart føydalherrene.

¹⁰⁴ Adam Smith kunne vel for øvrig ikke formulert seg slik til Colbert, ministeren til Louis XIV i Frankrike, dvs. å fremstille det opplyste eneveldets byråkrater som ”barn”. Smith, *Wealth of Nations*, vol. 1, III.iv.10, [125—6], 418—9.

¹⁰⁵ *Ibid.*, III.iv. Smith har også en referanse til Hume’s *History* (1773), vol. iii, og vol. v, på dette punktet.

¹⁰⁶ *Ibid.*, vol. I, III.iv.17, [130], 422.

¹⁰⁷ Polanyi gir en mer detaljert beskrivelse av disse systemene i Polanyi, *The Great Transformation*, 47—55.

til en hver tid som en funksjon av den sosiale organiseringen. Frem til mot slutten av middelalderen ble det økonomiske systemet formet og holdt i sjakk ved at: "Custom and law, magic and religion co-operated in inducing the individual to comply with rules of behaviour which, eventually, ensured his functioning in the economic system."¹⁰⁸ Polanyis poeng er at *gain*, det å produsere for egen oppsamling, eller for personlig økonomisk forøkelse, ikke er tilstedeværende (eller sosialt akseptert) før i den tidlig moderne tid, dvs. idet et utstrakt massemarked tar form. Det er denne moralske forvandlingen som blant annet Albert O. Hirschman ser nærmere på i *Passions and Interests* (1977).¹⁰⁹ Som vi skal se nærmere på nedenfor, sikret den merkantilistiske tankegangen gjennom reguleringer og proteksjonistiske virkemidler at det selvregulerende markedet ennå ikke fikk utfoldet seg.¹¹⁰

La oss gå tilbake til Smiths tekst. I hans beskrivelse av handelsvirksomheten og markedets fremvekst kan det ved første øyekast synes vanskelig å forene Smiths tilsynelatende avstandtagen fra den "vulgære" materialismen (ref. "juggel og dingel") som spredte seg i det handelskapitalistiske samfunnet, med hans syn på dens rolle i å generere økonomisk vekst.¹¹¹ I den siste utgaven av *Theory of Moral Sentiments* (opprinnelig 1759), ferdigstilt bare noen måneder før hans død, tilføyde Smith et kapittel hvor han argumenterte for at "the great and universal cause of the corruption of our moral sentiments" kan knyttes til "[the] disposition to admire and almost to worship the rich and the powerful and to despise or at least to neglect persons of poor and mean conditions".¹¹² Denne tilbøyeligheten, som også var kjernen i føydalherrenes materialistiske umettelighet, var likevel avgjørende for at veksten i utgangspunktet skulle oppstå. Selv om føydalherrene søken etter "juggel og dingel" synes å være endeløs, var de privilegerte landeierne higen etter eksotiske handelsvarer og kjøpmennenes villighet til å tilby dem, årsaken til den sosiale omveltningen som skjedde.¹¹³ Som Smith uttrykte det: "It is thus that through the greater part of Europe the commerce and manufactures of cities, instead of being the effect, have been the cause and occasion of the improvement and cultivation of the country."¹¹⁴ Frigjøringen og siviliseringen av Europa fremsto dermed som *resultatet* snarere enn *årsaken* til handelens inntog i den vestlige verden.

¹⁰⁸ Ibid., 55.

¹⁰⁹ Som tidligere nevnt er det et mysterium hvordan og hvorfor den moralske transformasjonen skjedde. Se fotnote 1.

¹¹⁰ Polanyi, *The Great Transformation*, 55.

¹¹¹ Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 8—9.

¹¹² Smith døde 17. juli 1790. Se hele argumentasjonen i "Of the Origin of Ambition, and of the Distinction of Ranks", Adam Smith, *Theory of Moral Sentiments*, (New York: Dover Publications, 2006), I, III, II, 49.

¹¹³ Smith, *Wealth of Nations*, I.xi.c.7,[257], 181.

¹¹⁴ Ibid., III.iv.18,[130], 422.

I sin gjennomgang av de *uintenderte* konsekvensene av handelens fremvekst, demonstrerte Smith sin tverrfaglighet i sin interdisiplinære tilnæringsmåte i analysen. Med et ønske om å påvise de underliggende og uforutsette årsakssammenhengene – og i tråd med firestadieteoriens metodikk – analyserte han fremveksten av økonomi og handel ut fra et materiellstrukturelt perspektiv, hvor sosiologiske maktstrukturer, demografiske forskjeller og fremveksten av institusjoner og lovsystemer ble tatt med i en helhetlig analyse.

Polanyi hevder at det er tilgangen til *fjerne markeder*, dvs. handel som ikke er relatert til den lokale organiseringen av økonomien, som muliggjorde for vekst og handelsspesialisering, dvs. den avgjørende brikken som igangsetter fremveksten av et utstrakt og spesialisert massemarked. Med dette gir han samtidig sin støtte til den ortodokse liberale tenkningen.¹¹⁵ Det skottene likevel ikke går i dybden på er selve handelsorganiseringen. Det kan være verdt å gi et kort realhistorisk overblikk over handelssituasjonen: Mot slutten av 1500-tallet besto handelen av oligarkier, som ikke nødvendigvis var begrenset til nasjonen varene ble produsert i. De samtidige europeiske handelskartene viser at byer hovedsakelig handlet med andre byer, nære eller fjerne, uavhengig av nasjonalgrensene. Landsbygdene falt oftest utenom. Det er først med statens innblanding, som en *deus ex machina*, at man med det merkantilistiske systemet brøt ned skillet mellom by og land.¹¹⁶ Opp mot 1400— og 1500—tallet hadde byene vært organisert i byborgerskap (*burgesses*). Byprivilegium ble *granted by royal charter* og betinget eiendomsbesittelse. Verken bønder eller handelsmenn ble ansett bymedlemskap verdig. Ettersom det militære og det politiske apparatet hadde forbindelsene med bøndene, fikk ikke handelsmennene direkte tilgang til den lokale handelen. Ved å iverksette strenge reguleringsrutiner, ved blant annet å kutte ut mellommenn og offentliggjøre handelstransaksjonene, sikret det merkantilistiske systemet lave priser og kontroll over den lokale varedistribusjonen innenfor nasjonen (særlige var det viktig for nødvendige matvarer). Når det gjaldt den internasjonale handelen, hadde ikke de lokale myndighetene samme myndighet og kontroll, det eneste de kunne iverksette var en boikott av handel med fremmede handelsmenn.¹¹⁷ Det ble etablert et klart skille mellom lokal produksjon og eksport, for å beskytte den lokale, kontrollerbare handelen mot konkurranse utenifra, slik at man opprettholdt kontroll over prisreguleringene. Samtidig som nasjonen ivaretok sine interesser, åpnet man for handel mellom by og land, slik at man fremdeles kunne kontrollere pris og

¹¹⁵ Polanyi, *The Great Transformation*, 58.

¹¹⁶ Vi skal se nærmere på definisjonen av merkantilismen i neste kapittel. For poeng i teksten, se *ibid.*, 65.

¹¹⁷ *Ibid.*, 64.

produksjon. Den suverene nasjonalstat nasjonaliserte således markedet, ved å etablere et utgangspunkt for *internal commerce*, som merkantilismen så som sin plikt å verne om.¹¹⁸ Sånn sett var det først med statsdannelsen at handelen for alvor skjøt fart: “Internal trade in Western Europe was actually created by the intervention of the state.”¹¹⁹

Det er verdt å poengtere avslutningsvis at Smith og Humes form for frihet ikke var knyttet til eller integrert med ideen om den økonomisk selvstendige, borgerdydige byborgeren (*citizen*), en ide som har opphav i og ligger implisitt i betydningen av en *civic* republikansk forståelse av frihet.¹²⁰ Det handelskapitalistiske samfunnet, med dets karakteriserende *commerce and manufacture*, skapte ikke i Smith og Humes tenkning individer som sto fritt til å engasjere seg politisk og vie sitt liv til offentlighetens ve og vel. Friheten som Smith og Hume beskrev, var snarere en frihet *fra* føydalherrenes maktgrep. Som Harpman uttrykker; “Thus although the marketplace frees individuals from immediate personal servitude, it does not make them into autonomous, independent citizens.”¹²¹ Smiths tenkning kan betraktes som en forlengelse av den rettsvitenskapelige (*jurisprudence*) tradisjonen fra Grotius, Pufendorf og Locke, om hvordan man kan sikre ”privatiseringen” av Guds skaperverk uten at man forhindrer de eiendomsløse i å tilfredsstille sine behov.¹²² For som Harpham videre uttrykker: “The world of Adam Smith is not the civic humanism world (analyzed by Pocock) nor is it the world of nineteenth- and twentieth-century mass democracy. It is the troubled world of early liberalism (sketched out by Wolin in *Politics and Vision* (1960, chap. 9).”¹²³ Den tidlige liberalismen var mer opptatt av hvor vidt arbeidsdelingen ville avhumanisere arbeideren til den grad at det ble utsatt for korrupsjon av hans *moral sentiments*, og om hvordan de psykologiske båndene som holdt samfunnet sammen skulle bli brutt, enn hvorvidt den ville fremavle politiske dydige borgere som kunne ivareta friheten. Før vi går over på skottenes syn på den handelskapitalistiske kulturen, var det en annen viktig ”frigjøring” som skottene mente var avgjørende for fremveksten av det frie, liberale markedssamfunnet, nemlig en liberalisering av den proteksjonistiske merkantilistiske internasjonale handelspolitikken. Det neste kapitlet handler om hvordan skottene mente statsøkonomien burde organiseres, og det er i denne

¹¹⁸ Ibid., 65.

¹¹⁹ Ibid., 63.

¹²⁰ Jeg har oversatt *civic humanism* til *civic* republikanisme.

¹²¹ Harpham går til angrep mot Donald Winchs analyse av *civic* republikanismen hos Smith. Edward J. Harpham, “Liberalism, Civic Humanism, and the case of Adam Smith”, *The American Political Science Review*, vol. 7, nr 3: 764—774 (sept. 1984), 766.

¹²² Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, kap. 1.

¹²³ Harpham, “Liberalism, Civic Humanism, and the case of Adam Smith”, 771; se også Hont and Ignatieff, *Wealth and Virtue*, kap. 1.

sammenheng at tanken om *laissez-faire* dukker opp. Dette var en kritikk først og fremst rettet mot det gamle privilegiesamfunnet, *l' Ancien Regime*.

Merkantilismen utgått på dato

Som Polanyi påpeker, er det klart at selv om markedene utviklet seg i stor skala allerede i løpet av 1500-tallet, sikret den merkantilistiske tankegangen gjennom strenge reguleringer og ordninger at markedet ennå ikke fikk fritt spillerom. Fremdeles var det slik at "the very idea of a self-regulating market was absent."¹²⁴ I gjennomgangen av årsakene til bruddet på det tidligere privilegiesamfunnet, fulgte de skotske tenkerne opp med en kritikk av sin samtids handelspolitikk. Skottene var langt fra bare positive til den proteksjonistiske politikken som merkantilistene utøvde. Skottene knyttet merkantilismen til det gamle privilegiesamfunnet, og de betraktet det som et tankesett, eller en strategi, som ikke lenger synes å være i harmoni med det moderne, handelskapitalistiske samfunnet. Særlig er Smith og Hume aktuelle her. Smith mente at den økonomiske oppblomstringen, som mange av hans samtidige hadde tilskrevet det merkantilistiske proteksjonistiske systemet, kunne bli ytterligere eskalert dersom man åpnet verdensmarkedet for større økonomisk frihet. Selv om man mot midten av 1700-tallet gradvis hadde gått bort fra det (gamle) økonomiske systemet som hadde prissatt (innenlands-) varer innenfor *the guilds* (profesjonelle organisasjoner som utøvde lovlig monopolisme) og som hadde fastsatt lønninger ut fra et mål om rettferdighet for å hindre uro, hadde restriksjonene og reguleringene av den internasjonale handelen samtidig økt.¹²⁵ Mesteparten av bok IV i Smiths *Wealth of Nations* var et argument for å utvide det frie markedsregimet som man så innenlands til også å gjelde for den internasjonale handelen. Smith, som oppfattet det proteksjonistiske merkantilistiske systemet nærmest som en uannonsert krigsføring (*undeclared warfare*), gikk til angrep på kjernen ved den merkantilistiske tankegangen. I denne perioden ser vi samtidig at økonomiske forhold blir trukket frem og integrert inn i den politiske diskursen.¹²⁶

¹²⁴ Polanyi bemerker forøvrig at det også fantes en velutviklet handelsvirksomhet i den gresk-romerske perioden, men økonomien fremsto fremdeles som en omdistribusjon praktisert av den romerske administrasjonen. Polanyi, *The Great Transformation*, 55.

¹²⁵ Ibid., 65—67. Se også Bernstein, *The Capitalist Manifesto*, 59; Muller, *The Mind and the Market*, 56.

¹²⁶ Istvan Hont, *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective* (Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2005), 4. Se også C.B. Macpherson, "The Economic Penetration of Political Theory: Some Hypothesis", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 39, nr. 1, (jan.—mar., 1978): 101—118.

Den teoretiske argumentasjonsrekken som den merkantilistiske handelspolitikken bygget på, og som utgjorde en bestemt periode i politisk-økonomisk teori som siden ble angrepet i klassikernes kritikk, tok utgangspunkt i en total varemengde som *gitt*.¹²⁷ Krogh påpeker at i en verden der det kun fantes en bestemt mengde rikdom og økonomiske goder, vil handelens omfang dermed være begrenset. For å øke sitt marked – og dermed sin handel – måtte man tilrive seg en større del av handelen enn man tidligere hadde. Ettersom den ene kun ville bli rikere på den andres bekostning, vil den ene nasjons handelsgevinst kun oppnås på bekostning av en rivaliserende nasjons tap. Når varemengden i sirkulasjonssfæren alltid er konstant, kan rikdomsmengden allment kun forstås som en omfordeling.¹²⁸ Teorien om den gitte vare- og (penge-) mengde i verden hadde merkantilistene overtatt fra middelaldersk økonomisk tenkning, men de teoretiske uttrykkene for handelskapitalens herredømme, og konsentrasjon om sirkulasjon til fortrensel for produksjon, har sitt grunnlag i en preindustriell produksjonsprosess. Ettersom muligheten for masseproduksjon og prissenkning av eksportvarer var forsvinnende liten pga. teknisk stagnasjon og kredittvansker i tiden, var en sirkulasjonsteori mer virkelighetsnær enn en teori om storproduksjonsfordeler, som man siden ser hos Smith.¹²⁹

Selv om merkantilismen er vanskelig å definere eksakt, er den i nyere tid omtalt som ”a shifting combination of tendencies which, although directed to a common aim – the increase in national power – seldom possessed a unified system of policy, or even a harmonious set of doctrines. It was a very complicated web of which the threads mingled inextricably.”¹³⁰

Merkantilismen bør snarere betraktes som et sett med økonomiske handlingsregler for makthavere som hadde som mål å fremme sitt lands interesser, dets velstand og makt i forhold

¹²⁷ Thomas Krogh, *Empirisme og Kapitalisme* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1978), 83.

¹²⁸ Denne teorien er også eksplisitt uttrykket i perioden, for eksempel bemerker Thomas Mun: ”De vanlige midlene for å øke vår rikdom og skatt (*wealth and treasure*) er derfor utenlandshandel, og her må vi alltid overholde følgende regel – å selge mer i verdi til utlendingene per år enn vi forbruker av deres varer.” Thomas Mun, *England's treasure by Foreign Trade* (London, 1664). Den samme innstilling til rivaliseringen mellom handelsnasjonene kan påvises hos Hobbes, Locke, Montaigne, Bacon, Hørnigk og Colbert. Krogh, *Empirisme og Kapitalisme*, 82–3.

¹²⁹ Samtidig var utsiktene for etterspørselsvekst dårlige ettersom befolkningsveksten var lav og de fleste levde på grensen til et eksistensminimum. Under disse forholdene trer produksjonen naturlig til side for en profitteori med utgangspunkt i sirkulasjon snarere enn produksjon. En analyse av storproduksjonsfordeler blir ikke aktuell før man ser en reell vekst i industrien som følge av spesialisering og påfølgende masseproduksjon, slik Smith beskrev i *Wealth of Nations*. Slike forhold betinger urbanisering med befolkningstetthet som kan supplere arbeidskraft til industrien og en utviklet handelsvirksomhet som pangstarter etterspørselen. Krogh, *Empirisme og Kapitalisme*, 85.

¹³⁰ Andrew S. Skinner, ”David Hume: Principles of political economy”, i *The Cambridge Companion to David Hume*, red. av David Fate Norton (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 222.

til andre nasjoner.¹³¹ Et kjernepunkt i den merkantilistiske tenkningen var at produksjonen av alle varer fortrinnsvis burde skje i hjemlandet og importen burde begrenses mest mulig. Importskatten, som i utgangspunktet skulle sikre nasjonen en inntektsstrøm, viste seg i praksis å bli benyttet som et proteksjonistisk verktøy for å beskytte innenlandske, britiske produsenter mot import av utenlandske varer.¹³² Økonomisk aktivitet var betinget av stor tilgang til penger – dvs. penger i form av edle metaller som sølv og gull – for å holde betalingssystemet i gang. Dermed anså man det som sentralt å føre en økonomisk politikk som ledet til overskudd i den ordinære handelsbalansen for å sikre en innstrømming av gull og sølv fra utlandet. Målet var å sikre seg en overlegen militær og økonomisk makt i forhold til rivaliserende nasjoner, en målsetting som de skotske tenkerne gikk til angrep på.¹³³ De skotske tenkerne mente både at den proteksjonistiske politikken hemmet vekstpotensialet i markedet, og at den hadde opphav i en kultur som ikke lenger sammenfalt med den handelskapitalistiske.

Hume var den første som innvarslet den potensielle internasjonale konflikten som kan oppstå som følge av merkantilismen i sitt essay ”On the Jealousy of Trade” i 1752.¹³⁴ Hume forsøkte ikke, i motsetning til Smith, å behandle merkantilismen som et system, men han påpekte likevel noen hovedkarakteristika.¹³⁵ Hume mente at de karakteristiske trekkene ved den proteksjonistiske merkantilistiske politikken hadde sitt opphav i en grunnløs sjalusi, eller skepsis, til andre nasjoners eksportsuksess, en innstilling som, ifølge Hume, overså et vesentlig poeng:

¹³¹ Merk at landet og nasjonen var i merkantilistenes tid det samme som staten eller makthavere. Man identifiserte fremdeles ikke landets interesser med velferden til allmennheten eller folket. Agnar Sandmo, *Samfunnsøkonomi*, 27.

¹³² I tillegg til at importskatten svekket konkurransedyktigheten til importvarene pga. den relative høye prisen, gikk parlamentet til og med så langt for å beskytte britiske industrier mot utenlandsk konkurranse at det forbød all import av varer som visse typer bomull, silke, lærhansker, strømper, fløyel, og papir. Muller, *The Mind and the Market*, 56. Lobbyvirksomheten for å få den sittende regjering til å endre lovverket i de forskjellige interessegruppene favør, var intens i perioden. Patricia H. Werhane, *Adam Smith and His Legacy for Modern Capitalism* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1991), 155—8.

¹³³ Sandmo, *Samfunnsøkonomi*, 27.

¹³⁴ Ibid., For øvrig var det Smith som innførte selve begrepet *the mercantile system*. Begrepet er en betegnelse på det økonomiskpolitiske systemet som dominerte i Europa på 1600— og 1700—tallet. Det er riktigere å oppfatte det som en politisk ideologi, mer enn en teori, selv om det lett feilaktig gir inntrykk av faglig enhet blant en stor gruppe økonomiske forfattere som på mange måter hadde lite til felles. Likevel fantes det noen grunnleggende oppfatninger som gjør at man kan kalle den en bestemt skoleretning som vi skal se nedenfor.

¹³⁵ J. Marcus Fleming, ”Mercantilism and Free Trade Today”, i *The Market and the State: Essays in the Honour of Adam Smith*, red. av Thomas Wilson og Andrew Skinner (Oxford: Clarendon Press, 1976) : 164—195, 164.

Nothing is more usual, among states which have made some advances in commerce, than to look on the progress of their neighbours with a suspicious eye, to consider all trading states as their rivals, and to suppose that it is impossible for any of them to flourish, but at their expense. In opposition to this narrow and malignant opinion, I will venture to assert, that the encrease of riches and commerce in any one nation, instead of hurting, commonly promotes the riches and commerce of all its neighbours; and that a state can scarcely carry its trade and industry very far, where all the surrounding states are buried in ignorance, sloth, and barbarism.¹³⁶

I stedet for å beskue et nabolands innovasjoner og utvikling med skepsis, ubehag og mistenksomhet, ettersom man frykter en potensiell nedgang i landets pengereserver som følge av en negativ handelsbalanse, burde man snarere anerkjenne de *mulighetene* som ligger der. Hume mente at man ikke måtte overse et vesentlig poeng; idet man importerer avanserte varer fra nabolandet, ”importerer” man samtidig deres kompetanse og driver ens egen samfunnsutvikling mot et høyere og mer sivilisert nivå.

Compare the situation of Great Brittan at present, with what it was two centuries ago. All the arts both of agriculture and manufacture were then extremely rude and imperfect. Every improvement, which we have since made, has arisen from our imitation of foreigners; and we ought so far to esteem it happy, that they had previously made advances in arts and ingenuity... Yet we still continue still to repine, that our neighbours should possess any art, industry, and invention; forgetting that, had they not first instructed us, we should have been at present barbarians...¹³⁷

Det var ikke altruisme som skulle ligge til grunn for samarbeid, men en potensiell gjensidig gevinst for de involverte partene.¹³⁸ Som opplysningstenker var Hume opptatt av samfunnsutviklingen. Merkantilismen overså, ifølge Hume, handelens positive innflytelse på sivilisasjonsnivået, det var jo handelsvirksomheten som hadde trukket Storbritannia ut av barbarisme og ledet det over i et høyere sivilisasjonsnivå som de nå befant seg på. Han fortsatte som følger:

The encrease of domestic industry lays the foundation of foreign commerce. Where a great number of commodities are raised and perfected for the home-market, there will always be found some which can be exported with advantage. But if our neighbours have no art or cultivation, they cannot take them; because they will have nothing to give in exchange. In this respect, states are in the same condition as individuals. A single man can scarcely where his fellow-citizens are idle... Nor needs any state entertain apprehensions, that their neighbours will improve to such a degree in every art and manufacture, as to have no demand from them. Nature, by giving a diversity of geniuses, climates, and soils, to different nations, has secured their mutual intercourse and commerce, as long as they all remain industrious and civilized.¹³⁹

¹³⁶ Hume, ”Of the Jealousy of Trade”, 345.

¹³⁷ Ibid., 345—6. Her ser vi også at Hume er tilhenger av firestadieteorien.

¹³⁸ Hont, *Jealousy of Trade*, 6.

¹³⁹ Sitatet er fra Hume, ”Of the Jealousy of Trade”, 346. Skinner påpeker at Hume bidro i denne sammenheng til å etablere en sammenheng mellom vareproduksjon og det aggregerte etterspørselsnivået, en sammenheng som i ettertid er mer kjent fra den franske økonomen J. B. Say. Skinner, ”David Hume: Principles of political economy”, 240, 247.

Hume mente at man snarere burde oppmuntre til naboers utvikling, ettersom den nasjonale industrien i neste omgang ville kunne dra fordel av et høyt eksportnivå. Det er med nasjoner som med mennesker, i jo større grad man perfektionerer sin egen industri og bringer dem til eksportmarkedet, jo mer er man avhengig av det finnes andre siviliserte land som kan tilby interessante handelsvarer tilbake. Industriene i begge land drar nytte av den økte etterspørselen for deres respektive handelsvarer. Hume oppfordret til, som Smith også siden gjorde, at man burde spesialisere seg på det man er god på, og ønsket dermed konkurransen velkommen. Dersom ett naboland er bedre rustet til å produsere en type vare, burde hjemlandet skifte produksjonen til noe annet. ”The emulation among rival nations serves rather to keep industry alive in all of them: And any people is happier who possess a variety of manufactures, than if they enjoyed one single great manufacture [ex. the woollen manufacture in England], in which they are all employed.”¹⁴⁰ Hume avsluttet essayet med noe som sikkert må ha vekket Adam Smiths interesse¹⁴¹:

I shall therefore venture to acknowledge, that, not only as a man, but as a BRITISH subject, I pray for the flourishing commerce of GERMANY, SPAIN, ITALY, and even FRANCE itself. I am at least certain, that GREAT BRITAIN, and all those nations, would flourish more, did their sovereigns and ministers adopt such enlarged and benevolent sentiments towards each other.¹⁴²

Humes kritikk av den merkantilistiske politikken som foreldet, utgått og gammeldags, gikk ut på at den mistroen nasjonene hadde til hverandre ville kunne lede til konflikter og/eller krig, og dermed kunne virke mot sin hensikt.¹⁴³ Det nye handelskapitalistiske samfunnet burde ha en mer vennlig innstilling til sine ”rivaliserende” nasjoners handelsvirksomhet, mente Hume, særlig fordi det i sin tur ville gagne dem selv. Idet handel ble betraktet som en sentral del av det politiske samspeillet, dvs. med økonomiens inntog i den politiske diskursen, har *truly modern politics* oppstått, påpeker Hont.¹⁴⁴ Smith, som støttet Humes syn på den merkantilistiske politikken, avsatte mesteparten av bok IV i *Wealth of Nations* til en kritikk av den europeiske, internasjonale handelspolitikken. Som Hume, oppfattet også Smith denne politikken som et null-sum spill hvor den ene nasjonens vinning ble oppnådd på bekostning

¹⁴⁰ Hume, ”Of the Jealousy of Trade”, 347.

¹⁴¹ Krogh påpeker: ”Humes økonomiske tenkning var banebrytende i et henseende, han la grunnen for Smiths senere tilintetgjørende angrep på merkantilismen. Hume var den som først slo fast at handel var et positiv-sum spill.” Krogh, *Empirisme og Kapitalisme*. 254.

¹⁴² Hume ”Of the Jealousy of Trade”, 348.

¹⁴³ Muller, *The Mind and the Market*, 69.

¹⁴⁴ Hont, *Jealousy of Trade*, 9.

av andre nasjonens tap. Smith beskrev klimaet som rådet i det han benevnte som *the mercantile system* på følgende vis:¹⁴⁵

The love of our nation often disposes us to view, with the most malignant jealousy and envy, the prosperity and aggrandisement of any other neighbouring nation... nations, having no common superior to decide their disputes, all live in continual dread and suspicion of one another. ..The regard for the laws of nations... is often very little more than mere pretence and profession... we see these rules every day either evaded or directly violated without shame or remorse...¹⁴⁶

Charles Wilson antyder at mistenksomheten og skepsisen som preget den merkantilistiske handelspolitikken, hvor den internasjonale handelen ble benyttet og ansett som en slags taktisk krigføring mot rivaliserende nasjoner, gjenspeiler *a civil republican view* på forholdet mellom nasjoner. Den taktiske striden om å oppnå handelsfordeler, handelsruter og kolonier ledet ofte til militære konfrontasjoner i den klassiske antikken. På samme måte synes logikken i det merkantile systemet å lede mot vold og krig.¹⁴⁷ Smith, som fremla en mer kosmopolitisk og atlantisk modell for internasjonal økonomi og maktrelasjoner, bekjentgjorde sin ”oppgitthet” over det merkantilske systemet allerede i *Theory of Moral Sentiments* i 1759. Ikke bare anså han sjalusien mellom nasjoner for å være under vår verdighet, han påpekte samtidig, i tråd med Hume, at man overså siviliseringens foredlende effekt på den menneskelige natur.

France and England may each of them have some reason to dread the increase of the naval and military power of the other; but for either of them to envy the internal happiness and prosperity of the other, the cultivation of its lands, the advancement of its manufactures, the increase of its commerce, the security and number of its ports and harbours, its proficiency in all the liberal arts and sciences, is surely beneath the dignity of two such great nations. These are real improvements of the world we live in. Mankind are benefitted, human nature is ennobled by them. In such improvements each nation ought not only to endeavour itself to excel, but, from the love of mankind, to promote, instead of obstructing, the excellence of its neighbours. These are all proper objects of national emulation, not of national prejudice or envy.¹⁴⁸

Smith fordømte fordømmene som rådet i den internasjonale handelspolitikken. Her var han enig med Hume; den internasjonale handelspolitikken som kjennetegnet merkantilismen, vokste ut av en sjalusi på nabonasjonenes fremskritt, en sjalusi som lett ville kunne lede til konflikt i det internasjonale samspillet, og som ville hemme sivilisasjonsutviklingen totalt

¹⁴⁵ Den internasjonale handelspolitikken, som Smith benevner som ”the mercantile system”, må for øvrig ikke forveksles med ”the mercantile society”, et begrep skottene benyttet om deres egen samtid. Begrepet *the mercantile system* er som tidligere nevnt polemisk, og innkapsler Smiths kritikk av de eksisterende internasjonale handelspolitiske relasjonene. Muller, *The Mind and the Market*, 69.

¹⁴⁶ Smith, *Theory of Moral Sentiments*, VI, II. ii. 230.

¹⁴⁷ Charles Wilson, “Trade, Society, and the State”, i *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. 4 (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), 487—575.

¹⁴⁸ Smith, *Theory of Moral Sentiments*, VI, II.ii. 230—1.

sett. Ifølge Smith bar handelspolitikken i Europa preg av å være styrt av ”the interested sophistry of merchants and manufactures”, viss søken etter nasjonale monopoler hadde spredt seg til den internasjonale handelen, en bred holdning som ”consisted in beggaring all their neighbours”.¹⁴⁹ Handelen burde snarere fungere som et bindeledd mellom nasjonene og danne et grunnlag for vennskap og union, enn å utgjøre en årsak til konflikt og uenighet.

Each nation has been made to look with an invidious eye upon the property of all the nations with which it trades, and to consider their gain as its own loss. Commerce, which ought naturally to be, among nations, as among individuals, a bond of union and friendship, has become the most fertile source of discord and animosity.¹⁵⁰

I stedet for å basere den europeiske handelspolitikken på handelsmennenes interesser, burde statslederen, eller den politiske ledelsen, snarere vende seg mot ”politisk-økonomiske vitenskapsmenn” som ham selv, for å gjenopprette handelspolitikken slik den burde være, oppfordret Smith.¹⁵¹ Som Hume, ønsket han også å vise at nasjonene ville få en gjensidig nytte av hverandres vekst:

A nation that would enrich itself by foreign trade is certainly most likely to do so when its neighbours are all rich, industrious, and commercial nations... A rich man is likely to be a better customer to the industrious people in his neighbourhood, than a poor, so is likewise a rich nation.¹⁵²

Andre nasjoners vekst og velstand var noe vi skulle oppfordre til og støtte opp under, ikke bare ut fra nestekjærlighet, men også fordi det ville vise seg fordelaktig for en selv. Den massive kritikken som merkantilismen møtte, vitnet om en ny tid. Smith ønsket at liberaliseringen av nasjonaløkonomien skulle spre seg til det internasjonale markedet, ikke kun for å avverge potensielle konflikter, men også fordi det ville vise seg å være økonomisk lønnsomt for de involverte partene. Med en liberalisering av verdenshandelen ville nasjonene åpne for handelsspesialisering. Storproduksjonsfordelinger og spesialisering vil kunne gi en

¹⁴⁹ Adam Smith, *Wealth of Nations*, IV.iii.c.9, 493.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Som Haakonsen påpeker, betraktet Smith i motsetning til andre *cameralist writers* ikke lenger statslederen som en autoritær prins. Knud Haakonsen, *The Science of a Legislator: The Natural Jurisprudence of David Hume and Adam Smith* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 97. Magnussen påpeker videre at med utgangspunkt i hans moralfilosofi og teori om rettsvitenskap (*jurisprudence*), betraktet han statslederen som en leder med *civic* og ”public” ånd, og det var ”denne statslederen” han henvendte seg til. Den pedagogiske formen i *Wealth of Nations* bygger opp under verket som en stats(leders)vitenskap, hvor Smiths ønsker å belyse de generelle prinsippene i den politiske økonomien som gjelder i et mål om å etablere *law and good government*. Lars Magnusson, *Mercantilism: The Shaping of an Economic Language* (London: Routledge, 1994), 3—4.

¹⁵² Adam Smith, *Wealth of Nations*, IV.iii.c.11, 495—4.

økt sirkulerende varemengde totalt sett, og drive sivilisasjonsutviklingen mot et høyere nivå, en konsekvens som det merkantilistiske prinsippet hadde oversett.

De skotske opplysningstenkerne, her i Smith og Humes ordlag, betraktet handelspolitikken i et mer helhetlig perspektiv, hvor økonomien fikk en naturlig plass i den politiske diskursen. Det er verdt å kommentere at de liberale skottene ikke problematiserte hvorvidt verdenshandelen ville garantere en internasjonal orden eller ikke, som liberale formuleringer som *world peace through world trade* uttrykker.¹⁵³ Det som opptok skottene, var at i tillegg til at liberalisering av handelspolitikken ville lede til en potensiell økonomisk gevinst, ville den bidra til å bryte sjalusi- og mistenksomhetsspiralen, og dessuten drive sivilisasjonen mot et høyere nivå for de involverte partene.

Avslutning del 1

Oppløsningen av det føydale privilegiesamfunnet, samt en blomstrende handelsvirksomhet som skjøt ytterligere fart med liberaliseringen av den merkantilistiske politikken, ble betraktet av skottene som avgjørende forutsetninger for fremveksten av det handelskapitalistiske samfunnet. Det gamle privilegiesamfunnet som nå ble avløst av en mer ”demokratisk” markedsøkonomi, frigjorde arbeideren til å kunne følge egeninteressen i det økonomiske massemarkedet. En liberalisering av den internasjonale handelspolitikken ville dessuten virke siviliserende og øke sirkulasjonsmengden totalt sett som en følge av handelsspesialiseringen. Det hele ville resultere i vekst og sivilisering av nasjonen. Disse historiske forutsetningene som skottene betraktet som medvirkende til den sosiale og økonomiske overgangen til det moderne markedssamfunnet – som Polanyi uttrykker som *the great transformation* – brakte samtidig med seg en ny form for kultur og væremåte i det økonomiske markedssamfunnet. Skottene anerkjente det formidable vekstpotensialet som lå i den arbeidsinndelte og spesialiserte industrien, men ga samtidig uttrykk for både glede og bekymring over den nye kulturen som oppsto.

¹⁵³ Polanyi, *The Great Transition*, forordet, xi.

DEL 2 Den handelskapitalistiske kulturen

Veksten som fulgte med det nyoppståtte handelskapitalistiske samfunnet, var først og fremst betinget av en yrkesdifferensiering i samfunnet. Spesialiseringen og arbeidsdelingen, ikke bare innenfor industrien, men i samfunnet generelt, var nøkkelen til denne veksten. Menneskets tilbøyelighet til å byttehandle (*trade, barter and exchange*) var det overordnede prinsippet og utgangspunktet for den nye økonomiske organiseringen. Differensieringen kan sees på to plan:¹⁵⁴ Det ene er et teknisk prinsipp om arbeidsdeling som utspilte seg i produksjonsprosessen i manufakturproduksjonen. Den tekniske spesialiseringen er gjennomført med bevissthet, den foregår på mikroplanet, og er styrt av en målsetting om å oppnå et høyere produksjonsutbytte. Her er det fabrikkierens bevisste handling som splitter opp prosessene slik at totalutbyttet blir best mulig, og således representerer kapitalismen på sitt beste. ”Den usynlige hånd” har ingen funksjon her. Det andre planet er prinsippet om distribusjon av goder i samfunnet. Her får den usynlige hånd derimot en avgjørende rolle. Den usynlige hånd sørger for at investeringer i bransjer ordnes på en best mulig måte for nasjonen på et makroplan.¹⁵⁵ Den skotske skole diskuterte de kulturelle følgene av denne overgangen på begge plan, og deres innstilling kom til uttrykk i flere sammenhenger. Først og fremst mente skottene at arbeidsdelingen i industrien og utførelsen av gjentatte enkeltoperasjoner ville prege individets intellekt. Med en utstrakt yrkesdifferensiering i markedet, der man ble avhengig av utallige andre aktører for å dekke sine øvrige behov, var det den kalkulerende egeninteressen, i motsetning til nestekjærligheten, som bandt menneskene sammen. I dette mellommenneskelige avhengighetsforholdet omgikk man sosialt med mennesker man var emosjonelt likegyldig til. Likevel fantes det håp i denne ”kjøligere” atmosfæren, for vennskap ble knyttet på nye grunnlag. Vennsapsrelasjoner ble knyttet til glede for enkeltindividet og inneholdt ikke lenger eksklusjonsforpliktelser som føydale, kontraktsbaserte vennskap hadde vært bygget opp av. En ny felles forretningsetikk, som stilte krav til god og pålitelig oppførsel, var nødvendig for å lykkes i markedet og holde forretningsmoralen i sjakk. Selv om handelskapitalismen åpenbart siviliserte individene, var skottene bekymret over hvorvidt

¹⁵⁴ Thomas Krogh, “Karl Marx”, *Technology and Rationality*, 58.

¹⁵⁵ At bransjeinndelingen ordnes til det beste for fellesskapet er noe Marx benekter ca 70 år senere i *Filosofiens Elendighet* (1847) og *Das Kapital* (1867-1885-1894). Ibid.

den handelskapitalistiske kulturen splittet opp det hele individ. De kulturelle fordelene synes likevel å veie opp mot forfallet, men skottene var fullt bevisste begge deler.

Arbeidsdeling, spesialisering og ”den usynlige hånd”

Som nevnt innledningsvis i del 1, oppfattet Smith: ”Opulence and freedom... the two greatest blessings men can possess”.¹⁵⁶ Det at Smith utpekte *velstand* som en velsignelse, fremstår som et klart brudd med både middelaldersk og antikk dydstenkning.¹⁵⁷ For det er nemlig *velstand* som ifølge Smiths *Wealth of Nations* som best karakteriserte det siviliserte handelskapitalistiske samfunnet; en tilstedeværelse av en ”universal opulence which extends itself to the lowest ranks of the people”.¹⁵⁸ Jeg skal nå først belyse hvordan Smith beskrev årsaken til velstandsøkningen i det handelskapitalistiske samfunnet i *Wealth of Nations*, før jeg redegjør for de negative kulturelle ringvirkningene, for så å se på hvilke forslag som ble fremlagt for å motvirke disse.

Det første prinsippet Smith beskrev i sin systematiske årsaksforklaring til nasjonenes velstandsvekst var menneskets iboende, unike og naturlige ”propensity to truck, barter, and exchange one thing for another” i dets søken etter å tilfredsstille sine behov.¹⁵⁹ Det andre prinsippet Smith fremla var arbeidsdelingen i produksjonsprosessen. Smith ønsket å vise hvordan man, ut fra ens egeninteresse og naturlige talenter ville foreta et spesialiseringsvalg, og hvordan dette i et velutviklet marked med arbeidsdeling igjen ville lede til en vekst i nasjonen. Yrkesdifferensieringen som Smith beskrev i det handelskapitalistiske samfunnet, gjaldt ikke kun innenfor produksjonen i industrien, men var en generell yrkesdifferensiering som strakk seg over hele samfunnet:

¹⁵⁶ Sitatet kommer som nevnt frem av notatene til en student under Smiths forelesningsrekke om rettvitenskap. Smith, *Lectures on Jurisprudence*, 185.

¹⁵⁷ Diskusjonen mellom Smith og Rousseau om hvorvidt den moderne tid representerer et forfall (degenerasjon) eller en velsignelse vil jeg ikke komme inn på i denne oppgaven. For poeng i teksten, se Ignatieff og Hont *Wealth and Virtue*, kapittel 1.

¹⁵⁸ Smith, *Wealth of Nations*, I.i.10, [16], 22.

¹⁵⁹ *Ibid.*, I.ii.1, [20], 25. Berry påpeker at skottene mente at denne tilbøyeligheten har dog alltid eksistert i mennesket, men at markedet har vært begrenset. Idet markedet utvikles fikk denne tilbøyeligheten mulighet til å utfolde seg. Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 120.

In the progress of society, philosophy or speculation becomes, [min utheving] **like every other employment**, the principal or sole trade and occupation of a particular class of citizens. Like every other employment too, it is subdivided into a great number of different branches, each of which affords occupation to a peculiar tribe or class of philosophers; and this subdivision of employment in philosophy, as well as in every other business, improves dexterity, and saves time. Each individual becomes more expert in his own peculiar branch, more work is done upon the whole, and the quantity of science is considerably increased by it.¹⁶⁰

Dersom alle spesialiserte seg på det de er gode på, ville man velge man ”yrke” i forhold til ens naturlige talent ”...to cultivate and to bring to perfection whatever talent or genius he may possess for that particular species of business.”¹⁶¹ Når man så byttet sitt produksjonsutbytte med andre som hadde spesialisert seg på noe annet, ville totalutbyttet øke ettersom totalutbyttet ville bli større enn hvis hver og en skulle produsere alt alene. Den kulminerte effekten av denne nye formen for menneskelig organisering resulterte i en slags alkymi, hvor som Smith uttrykte det: ”The social mechanism is very ingenious and very powerful... Each man... has more enjoyment in one day than he himself could produce in many ages.”¹⁶² Det moderne økonomiske samfunnet fremstår som en modell, eller som et lukket system, av interaktive krefter som er selvoppretholdende og opererer uavhengig av politisk innblanding. Smiths modell antyder en trend i tiden, de økonomiske anliggende får en større betydning også i den politiske tenkningen.¹⁶³ Fordi ethvert individ ”has a principle of motion of its own”, er det ikke avgjørende med en tilstedeværelse av en politisk *prime mover*, påpekte Smith.¹⁶⁴ Det var Hume som først uttrykte dette prinsippet i klartekst. Selv om staten er nyttig og til og med nødvendig, ”it is not necessary in all circumstances; nor is it impossible for men to preserve society for some time without having recourse to such an invention.”¹⁶⁵ Som Wolin redegjør for, blir den politiske filosofien omringet og påvirket av den nye vitenskapen som vokser frem i historiens gang. På 1700—tallet bidrar den økonomiske vitenskapen til å definere den sosiale situasjonen og blir dermed sentral i den

¹⁶⁰ Smith, *Wealth of Nations*, I.i.9, [16], 22.

¹⁶¹ *Ibid.*, I.ii.3, [23], 28.

¹⁶² Sitatet er hentet fra Smith, *Wealth of Nations*, bok I, kapittel i-ii. Sheldon kommer inn på dette i Sheldon S. Wolin, *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought* (Princeton: Princeton University, 2006 (1960)), 262.

¹⁶³ *Ibid.*, 262. Se også artikkel om økonomiens inntog i politikken på 1700-tallet av Macpherson, C.B.. “The Economic Penetration of Political Theory: Some Hypothesis”: 101—118.

¹⁶⁴ Smith, *Wealth of Nations*, Bok I, kap. i-ii. Tips om sitat er hentet fra Wolin, *Politics and Vision*, 262.

¹⁶⁵ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, red. av L. A. Selby-Bigge, rev. utg. Av P.H. Niddich (Oxford: Clarendon Press, 1978) 3.2, 8. Dette temaet er også behandlet av Élie Halévy, *Growth of Philosophic Radicalism*, oversatt av M. Morris (London: Faber and Faber, 1928), 199—200.

politiske debatten.¹⁶⁶ Her fikk Smith sin historiske rolle i å sette ord på den økonomiske dynamikken som han så operere i det etablerte massemarkedet.

Smiths målsetting i *Wealth of Nations* var å opplyse den potensielle statslederen (*legislator*) om at med de riktige strukturelle institusjonene, ville prinsippene om arbeidsdeling og byttetilbøyelighet kunne kanalisere og lede nasjonen mot det han benevnte som en *universal opulence*.¹⁶⁷ For med en tilrettelegging for arbeidsdeling, dvs. den store mekanismen for å øke produksjonsproduktiviteten, kombinert med menneskets iboende tilbøyelighet til å bytte varer og tjenester, ville nasjonen kunne oppnå en generell velstandsøkning som ville spre seg til det brede lag i befolkningen. Smith påpekte at staten hadde en viktig funksjon som garantist for privat eierskap gjennom et velfungerende rettssystem, og at den var sentral i opprettholdelsen av et offentlig skoleverk, en stående hær og dets ansvar for nyttige, men ulønnsomme prosjekter som for eksempel nasjonalparker og lignende.¹⁶⁸ Samtidig mente han at statslederen ikke måtte overse den naturlige dynamikken som lå i samfunnet. Staten burde snarere tilrettelegge for at denne dynamikken skulle kunne utfolde seg. I *Theory of Moral Sentiments* kritiserte han statslederen som kun var opptatt av å realisere sin ”ideal plan”. Statslederen kunne da karakteriseres som en *man of system*, i motsetning til *the public spirited man*, som arrogant kun ønsket å utføre sin asketiske visjon. Han overså da de naturlige mekanismene som driver det økonomiske egeninteressestyrte individ, en mekanisme som har sitt virke uavhengig av statslederens inngripen.

He seems to imagine that he can arrange the different members of a great society with as much ease as the hand arranges the different pieces upon a chess board; he does not consider that the pieces upon the chess board have no other principle of motion besides that which the hand impresses upon them; but that, in the great chess board of human society, every single piece had a principle of motion of its own altogether different from that which the legislature might choose to impress upon it.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Nå skal vi samtidig huske på at vitenskapsgrenene ikke hadde klare skiller på 1700-tallet. Filosofiske, økonomiske, politiske, empirisk sosiale/antropologiske aspekter, og ikke minst historiske, ble ofte knyttet sammen i en helhetlig analyse. I etterkant har Comte vært tidlig i å uttrykke at sosiologien fremstår som ”dronningen” for den politiske vitenskapen, noe man sjelden bestrider i dag. Wolin, *Politics and Vision*, 262. På dette punktet, se også artikkelen av C.B. Macpherson, “The Economic Penetration of Political Theory”: 101—118.

¹⁶⁷ Muller, *The Mind and the Market*, 52.

¹⁶⁸ Disse står beskrevet etter tur i bok V ”Of the Revenue of the Sovereign or Commonwealth” Smith, *Wealth of Nations*, V.i-ii, og her ser vi at Smith tydelig ikke er tilhenger av full *laissez faire*. Vi skal se nærmere på betydningen av lovverket for rettferdig økonomisk omgang i kapitlet om mellommenneskelige relasjoner.

¹⁶⁹ Smith, *Theory of Moral Sentiments*, VI.II.ii, 234—5. Se her også Sheldon Wolin, *Politics and Vision*, 268.

Det har vært mye diskutert hvorvidt det faktisk fantes ”en smithsk revolusjon” eller ikke, og om i hvilken grad *Wealth of Nations* var et produkt av sin tid i form av å gi et svar på en samtidig debatt. William D. Grampp's bidrag i å påvise liberalistiske trekk hos merkantilistene på 1700—tallet reiser spørsmål om hvorvidt ikke Smiths *magnum opus* gjenspeiler et kontemporært syn på økonomi, moralfilosofi og politikk.¹⁷⁰ Tanken om et selvregulerende, naturlig system var nemlig ikke ny. Den kan påvises hos tidligere tenkere som Galiani, Carl, Cantillon, Tucker, Mandeville, North, Gervaise, og hos Hume.¹⁷¹ Smith største bidrag var snarere å smelte det sammen i en helhet bestående av et selvregulerende økonomisk system ledet av *den usynlige hånd*.¹⁷² Som også T.W. Hutchinson konstaterer, står Smiths banebrytende analyse av det selvregulerende økonomiske systemet i *Wealth of Nations* på egne ben, og utgjør en altomfattende idé, som den klassiske skole får sitt utspring i:

It was this powerfully fascinating idea and assumption of general beneficent self-adjustment and self-equilibration, not only micro-economic but monetary and macro-economic, which underlay the Smithian-classical orthodoxy.¹⁷³

Han påpekte at selv om den proteksjonistiske merkantilistiske politikken kan synes å virke fordelaktig for utviklingen av visse industrier (ved å beskytte nasjonal produksjon mot internasjonal konkurranse gjennom innføring av toll på import), kunne det samtidig forhindre fremveksten av øvrig industri som Storbritannia kunne ha uante konkurransefortrinn i. Smith mente at samfunnet selv ville være i stand til å regulere produksjonen på best mulig måte:

¹⁷⁰ Magnusson utfordrer William Grampp's analyse og sier at man også kan snu det rundt; det fantes også elementer av merkantilistisk tenkning hos liberalistene. Magnusson, *Mercantilism*, 1. I hvilken grad Smith støttet seg til Hume og andre skotske opplysningstenkere er nøye gjennomgått av Donald Winch, *Adam Smith's Politics: An Essay in the Historiographic Revision* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978). På dette temaet, se også Andrew S. Skinner, *A System of Social Science*, (Oxford: Oxford University Press, 1979); Knud Haakonsen, *The Science of a Legislator*; T.D. Cambell, *Adam Smith's Science of Morals*, (London: 1971); Ronald L. Meek, *Smith, Marx and After*, (London: Chapman and Hall, 1977); Jerry Z. Muller, *Adam Smith in His Time and Ours: Designing the Decent Society* (New York: Free Press, 1993).

¹⁷¹ Magnusson, *Mercantilism*, 2.

¹⁷² Macfie støtter tanken om at ideen om det naturlige systemet som den usynlige hand eksemplifiserer ikke er ny. Macfie påpeker at Smith selv benyttet uttrykket “the invisible hand of Jupiter” i beskrivelsen av de første stadiene i historien i seksjon III av hans *History of Astronomy*, publisert i *Essays on Philosophical Subjects* kort tid etter hans død. Selv om “the invisible hand of Jupiter” innholdsmessig skiller seg fra den kristne deistiske usynlige hånd som Smith beskrev i *Wealth of Nations* og *Theory of Moral Sentiments*, er den likevel et kjent opplysningsbegrep, påpeker Macfie. Alec Macfie, “The Invisible hand of Jupiter”, *Journal of the History of Ideas*, vol.32 nr.4 (okt.—des., 1971), 595—599.

¹⁷³ Sitat er hentet fra Magnusson, *Mercantilism*, 1, og er opprinnelig fra T.W. Hutchinson, *Before Adam Smith: The Emergence of Political Economy 1662—1776* (Oxford: Basil Blackwell, 1988), 368.

Every individual is continually exerting himself to find out the most advantageous employment for whatever capital he can command. It is his own advantage, indeed, and not that of the society, which he has in view. But the study of his own advantage naturally, or rather necessarily leads him to prefer that employment which is the most advantageous to the society... He generally, indeed, neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it. By preferring the support of domestic to that of foreign industry, he intends only his own security; and by directing that industry in such a manner as its produce may be of the greatest value, he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by [min utheving] **an invisible hand** to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was no part of it. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it.¹⁷⁴

Det er kun i dette avsnitte at ”den usynlige hånd”-metaforen forekommer i *Wealth of Nations*.¹⁷⁵ Legg merke til at den utilsiktede konsekvensen av markedet som institusjon får et sosialt positivt utfall på det aggregerte plan. Smith avviste ikke at det fantes tilsiktede handlinger til samfunnets beste, men han trodde ikke på en lov om utilsiktede negative konsekvenser.¹⁷⁶ Likevel mente han ikke at alle handlinger som var styrt av egeninteressen nødvendigvis måtte lede til noe positivt for fellesskapet. Han sa kun at under de rette institusjonelle forholdene, vil egennyttige handlinger få et positivt utfall på det aggregerte plan. Det er ikke noe ”mistenkkelig” med den usynlige hånd, men det faktum at konsekvensen av en utilsiktet og egenmotivert handling leder til noe positivt for fellesskapet, er en selvmotsigelse som strider mot sunn fornuft. For, når man kjøper en vare fra en kjøpmann, så vet man at kjøpmannen er ute etter å maksimere profitt for egen del, han selger varen til deg for mer enn han selv har ervervet den for. Hvordan et samfunn kan tjene på en slik organisering, fremstår umiddelbart som uforklarlig. Smith forklarer dette med at markedet selv er best i stand til å allokere ressursene: Et statsoverhode er ikke i stand til å ha tilstrekkelig oversikt i det store myldret av tilbud og etterspørsel i den sofistikerte økonomien til å kunne si noe om hva den beste ressursallokeringen er. Enkeltaktører, derimot, vil opparbeide seg god kunnskap om sitt ekspertiseområde som han opererer i. Statsoverhodet bør dermed overlate prissettingen og ressursallokeringen til enkeltaktørene, og la den usynlige hånd få fritt spillerom. Han bør heller bry seg om fellesskapet beste, som nemlig består av å ivareta, perfektionere og beskytte det frie markedet.¹⁷⁷ Statens regulering er likevel nødvendig på visse områder, ettersom markedet kan få negative kulturelle konsekvenser for det økonomiske individ. Statens tiltak for å motvirke disse betegnes som statens ”den synlige hånd”.

¹⁷⁴ Smith, *Wealth of Nations*, vol. 1, IV.ii.9, [181], 456.

¹⁷⁵ Se også ett av eksempler på ’den usynlige hånd’ i *Theory of Moral Sentiments*, IV.i, 182. Det finnes også ett eksempel i Smiths *History of Astronomy*.

¹⁷⁶ Muller, *The Mind and the Market*, 66.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 67.

Det var med andre ord under fri markedskonkurranse at man, ifølge Smith, oppnådde en mest mulig effektiv ressursallokering av kapital, arbeidskraft og land. Man tjente allmennheten best ved å la alle stå fritt til å følge sin egeninteresse i markedet, slik at man oppnådde størst mulig utbytte av arbeidskraften.¹⁷⁸ For det er gjennom markedskonkurranse at man leder produsentene, handelsmennene og arbeiderne til ”an unremitting exertion og viagrance and attention.”¹⁷⁹ Statsoverhodet vil derfor tjene offentligheten best ved ikke å gripe inn i markedsmekanismene, eller å tillate at enkelte organiserte, økonomiske interesser (monopolistiske krefter) forsøkte å beskytte seg mot markedskonkurransen. Med et frislipp, *laissez-faire*, av de økonomiske kreftene, ville den økonomiske veksten skape en generell overflod i samfunnet.¹⁸⁰ Hvordan fungerte så dette i praksis? Velstanden og overfloden som det handelskapitalistiske markedssamfunnet genererte, tilskrev Smith først og fremst den omfattende spesialiseringen og arbeidsdelingen i industrien. Smith illustrerte dette med sitt kjente eksempel fra nålfabrikken:¹⁸¹ På et samlebånd med ti arbeidere, vil man ved å dele produksjonsprosessen inn i atten enkeltoperasjoner til sammen kunne produsere 48000 nåler per dag. Hadde arbeiderne derimot arbeidet hver for seg, ville de maksimalt ha produsert ca. 20 stykker hver seg, dvs. 200 til sammen per dag. Arbeidsdelingen resulterte med andre ord i at de produserte 480 ganger så mye som de ellers ville ha gjort.¹⁸² Eksemplet som Smith ga fra nålfabrikken representerte hvilke muligheter spesialiseringen hadde for nasjonens produktivitetsøkning. Smith påpekte at det var flere grunner til at spesialiseringen gjorde arbeideren mer effektiv.

...owing to three different circumstances; first, to the increase of the dexterity in every particular workman; secondly, to the saving of the time which is commonly lost in passing from one species of work to another; and lastly, to the invention of a great number of machines which facilitate and abridge labour, and enable one man to do the work of many.¹⁸³

For det første blir den spesialiserte arbeideren mer effektiv i utførelsen av sin oppgave. I tillegg til at man sparer tid ved at man unngår å bytte fra en arbeidsoperasjon til en annen, vil man, når man stykker opp arbeidsprosessen og spesialiserer seg på hvert sitt felt, lettere kunne finne opp nye maskiner som forenkler arbeidsoperasjonen og gjør arbeideren i stand til å

¹⁷⁸ Ibid., 68.

¹⁷⁹ Smith, *Wealth of Nations*, vol.2, V.i.e.30, [145], 755.

¹⁸⁰ Muller, *The Mind and the Market*, 68.

¹⁸¹ Eksemplet fra nålfabrikken og dens inndeling i 18 arbeidsstasjoner er også å finne i den franske Encyclopédie (1755). Smith, *Wealth of Nations*, vol. 1, I.i.3, [8], 14—5, note 3 (redaktørens).

¹⁸² Det kjente eksemplet fra nålfabrikken finner man i Smith, *Wealth of Nations*, vol. 1, I.i.3, [8], 14—5.

¹⁸³ Ibid., I.I.5, [12], 17.

produsere på et nivå som ellers hadde krevd et større antall arbeidere. Smith påpekte at i jo større omfang arbeidere bytter sin arbeidsinnsats og arbeidsutbytte med andres, i jo større grad var spesialisering mulig. Det er denne ”systematiske byttehandelen” av hverandres tjenester og varer som utgjorde ”markedet”.¹⁸⁴ Arbeidsdeling er med andre ord avhengig av en viss størrelse på markedet for at bytte skal kunne foretas, og at det er mange nok til å la seg spesialisere til å dekke alle behov. For å våge å spesialisere seg, er man jo avhengig av at andre produserer til ens resterende behov. Dette danner også et utgangspunkt for en *mellommenneskelig avhengighet*. Med vekst i markedet oppstår også større muligheter for storproduksjonsfordeler, som igjen skaper lavere realpriser og vekst i nasjonens reale velstand. Prinsippet som igangsatte og vedlikeholdt markedet, var menneskenes iboende ønske om å tilfredsstille egen interessen gjennom bytte, påpekte Smith. På denne måten kan man oppfatte Smiths argumenter som følgende: egeninteressen forårsaker at man bytter sine varer mot andres i et marked, hvilket i sin tur åpner for en videre arbeidsdeling, økt spesialisering, ekspertise, ferdighet og innovasjon, som igjen resulterer i økt produksjon og velstand for nasjonen.¹⁸⁵

I forhold til likhetsspørsmålet, kan det være verdt å kommentere at Smith var klar over at *the commercial society* oftest skapte større forskjeller i eiendomsdistribusjonen sammenliknet med tidligere stadier. Smith argumenterte med at selv om de tidligere primitive samfunnene hadde hatt en mer egalitær velstandsdistribusjon, var de samtidig mer fattige og elendige.¹⁸⁶ Smith påpekte hvordan i det handelskapitalistiske samfunnet at den arbeidsomme bonden, som en aktør i det innfløkte økonomiske systemet og på grunn av selve systemet, vil ”råde” over flere enn en barbarisk afrikansk konge, selv med dens makt over titusen nakne villmenn.

Compared, indeed, with the more extravagant luxury of the great, his accommodation must no doubt appear extremely simple and easy; and yet it may be true, perhaps, that the accommodation of an European prince does not always so much exceed that of an industrious and frugal peasant, as the accommodation of the latter exceeds that of many an African king, the absolute master of the lives and liberties of ten thousand naked savages.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Dette kommer vi mer inn på nedenfor. Ibid., I.iv.1, [33].

¹⁸⁵ Ibid., I.i—ii.

¹⁸⁶ Selv man beholdt alt av sitt virke i primitive samfunn og velstandsdistribusjonen var lik, var de så miserable og fattige at de til og med kunne føle seg nødt å ”abandoning their infants, their old people and those afflicted with lingering diseases to perish with hunger or to be devoured with wild beasts.” Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 3—4.

¹⁸⁷ Smith, *Wealth of Nations*, I.i.11, [19], 23—4.

Her nærmer vi oss kjernen i Smiths legitimering av den frie økonomiske utfoldelsen for det egeninteresserte individ. Når arbeidsdeling og spesialisering vokser i takt med markedet, og man produserer mer enn sitt eget behov, oppnår man at "...a general plenty diffuses itself through all the different ranks of society."¹⁸⁸ Den overfloden som oppstår i et "well-governed society" vil nemlig kunne resultere i "that universal opulence which extends itself to the lowest ranks of the people".¹⁸⁹ Smiths økonomiske argument for et fritt markedssystem var en del av en intens 1700—talls debatt om ulikheter mellom fattige og rike land, og luksusforbruk i det moderne handelskapitalistiske samfunnet. Som Smith påpekte, hvordan hadde det seg at de produktive arbeidstakerne i det moderne samfunnet kunne bære byrden til den massive uproduktive hop og samtidig dekke sine egne behov?¹⁹⁰ Svaret lå i arbeidsdelingen.

Karl Marx har kritisert Smiths liberale økonomiske teori for å legitimere egeninteressen hos noen få, private, bedrestilte aktører i "Economic and Philosophical Manuscript of 1844".¹⁹¹ Som Ignatieff og Hont påpeker, var Smith selv derimot mer opptatt av rettferdighet og likhet for alle. Han videreførte snarere en romerrettslig diskurs fra Grotius, Pufendorf og Locke om hvordan man best kunne fordele verdens goder, og samtidig ivareta de eiendomsløses grunnleggende behov.¹⁹² Som tidligere nevnt, forfektet Grotius individenes rett til å utøve private formål i samfunnet. Statens oppgave var å beskytte disse rettighetene, noe som ble avgjørende for individers mulighet til å følge egeninteressen i søken etter økonomisk virke.¹⁹³ Smith betraktet arbeidsdeling og det konkurransestyrt markedet som et middel for å gi økt velstand og å forbedre levevilkårene for samtlige av samfunnets borgere.¹⁹⁴ Det er akkurat på dette punktet at Smith legitimerte egeninteressen; dens resultat gagnar det brede lag av befolkningen. Smith gikk med andre ord imot den klassiske *civic* republikanske tradisjonen

¹⁸⁸ Ibid., I.i.10, [17], 22.

¹⁸⁹ Med uttrykket et *well governed society* mener Smith at gitt en politisk ramme, vil økonomien kunne blomstre. Monopoldannelser eller ulovlige prissamarbeid, er eksempler på et samfunn som ikke er "well governed". Det sentrale er likevel at eiendomsretten sikres. Ibid., I.i.10, [16], 22.

¹⁹⁰ Smith ramset opp en lang liste over de uproduktive arbeiderne; "menial servants, churchmen, lawyers, physicians, men of letters of all kinds; players, buffoons, musicians, opera-singers, opera-dancers, etc.; not to mention the most onerous burden of all, a standing army and 'the sovereign with all the officers of justice and war'". Ibid., II.iii.2, [3], 331. På dette punktet se også Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 1, 3; Michael Ignatieff, *The Needs of Strangers: An essay on privacy, solidarity, and the politics of being human* (New York: Penguin Group, 1984), 110, 113, 118.

¹⁹¹ Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 1.

¹⁹² Ibid., 2.

¹⁹³ Muller, *The Mind and the Market*, 17.

¹⁹⁴ Dette skapte i sin tid en skandale i den tradisjonelle politikken, man mente at dette var staten og politikernes oppgave, ikke en selvregulerende økonomi. Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 2—3.

som han mente aksepterer slaveriet for samfunnsstrukturens opprettholdelse.¹⁹⁵ Selv om arbeidsdelingen uunngåelig splittet opp det hele, borgerdydige individ, mente Smith likevel at hensynet til de fattige måtte veie tyngre. Rettferdigheten var viktigere, konstaterte Smith. Det yrkesdifferensierte og spesialiserte handelskapitalistiske samfunnet var tydelig bedre rustet til å ivareta de fattiges behov. Dette var et mer humant utgangspunkt enn det fundamentet de klassiske republikkenes selvoppretholdelse hvilte på, nemlig slavenes bidrag. Selv om det brede samfunnslag gagnes økonomisk av denne generelle velstandsøkningen, var Smith likevel ikke ukritisk til de negative kulturelle konsekvensene som denne materiellstrukturelle overgangen brakte med seg. Løsningen han serverte skal vi se på nå.

Statens ”synlige hånd”

Det var først og fremst arbeidsdelingens nedbrytende innvirkning på arbeidernes (*the manual workers*) karakter, Smith var bekymret over. Han mente at intellektet i hovedsak ble preget av den type arbeid man gjeskjeftiges med. Smith, som skrev på en tid hvor det verken var offentlig utdanning og arbeidsdagens lengde ga lite rom for fritid, ga et følgende portrett av utviklingen for den generelle befolkningmassen som levde i en industriell samfunnsstruktur preget av arbeidsdeling:

The man whose life is spent in performing a few simple operations ... has no occasion to exert his understanding. ... He naturally loses, therefore, the habit of such exertion, and generally becomes as stupid and ignorant as it is possible for a human creature to become. The torpor of his mind renders him, not only incapable of relishing or bearing a part in any conversation, but of conceiving any generous, noble, or tender sentiment, and consequently of forming any just judgement concerning many even of the ordinary duties of private life. Of the great and extensive interests of his country he is altogether incapable of judging; and unless very particular pains have been taken to render him otherwise, he is equally incapable of defending his country in war. The uniformity of his stationary life naturally corrupts the courage of his mind.... It corrupts even the activity of his body, and renders him incapable of exerting his strength with vigour and perseverance, in any other employment than that to which he has been bred. His dexterity at his own particular trade seems, in this manner, to be acquired at the expense of his intellectual, social, and martial virtues. But in every improved and civilized society this is the state into which the labouring poor, that is, the great body of the people, must necessarily fall, [min utheving] **unless government takes some pains to prevent it.**¹⁹⁶

¹⁹⁵ For Smith foraktet slaveriet, både i nåtid og fortid, viss slavehandlere og –eiere han omtalte som; “the refuse of the jails of Europe, ... wretches who possess the virtues neither of the countries which they come from, nor of those which they go, and whose levity, brutality, and baseness so justly expose them to the contempt of the vanquished” *Theory of Moral Sentiments*, V.2.9, 206. Den eneste grunnen til at slaveriet som institusjon fortsatt eksisterte, var fordi: “The pride of man makes him love to domineer... Wherever the law allows it, and the nature of the work can afford it ... he will generally prefer the services of slaves to that of freemen.” Smith, *Wealth of Nations*, III.ii.10, [89], 388, og I.vii.41 [122-3], 98-9. Poeng og situatene er funnet hos Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 6; Muller, *The Mind and the Market*, 74.

¹⁹⁶ Smith, *Wealth of Nations*, V.i.f.50, [182—3], 782.

Hadde Smith ment at dette var den uunngåelige kulturelle ringvirkningen for størsteparten av befolkningen i den spesialiserte industrien, hadde nok han hans ”dom” over det handelskapitalistiske samfunnets økonomiske fordeler for lengst vært nullet ut av dets intellektuelle, sosiale og militære ”tap”. Det å separere dette avsnittet fra resten av teksten i *Wealth of Nations* gir riktignok ikke et riktig bilde av Smiths økonomiske tenkning. Nøkkelen til avsnittet, som Smith fremstilte som en retorisk diskurs, ligger i siste setning: ”unless government takes some pains to prevent it”.¹⁹⁷ Det er akkurat det Smith mente at staten måtte, og var i stand til, å gjøre. Smith la deretter frem den mest omfattende og kostnadsdrivende anbefaling med hensyn på statens offentlige utgifter i sin tid. Nå som han hadde advart leserne om fallgruvene, ville han gi staten en mulighet til å motvirke de negative kulturelle ringvirkningene som oppsto i det handelskapitalistiske samfunnet. De skotske tenkerne var praktiske sosialempirikere, og som medlemmer av *the literati* anså de det som sin plikt å opplyse om sine oppdagelser i det offentlige rom.¹⁹⁸ For å motvirke den mentale degraderingen som arbeidsdelingen forårsaket, anbefalte Smith at man innførte et offentlig støttet skoleverk som lærte (til og med) folk fra det lave rangtrinnet i samfunnet å lese og skrive, samt noe grunnleggende aritmetikk.¹⁹⁹ Dette forslaget gikk imot flere opplysningstenkere, som for eksempel Voltaire, og gikk klart imot den generelle visdommen som preget overklassene i Storbritannia; frykten for at utdanning av de lavere klassene ville lede til opprør.²⁰⁰ Smith foreslo ikke en pliktig skolegang, men en plan som ville gjøre skolegang lettere tilgjengelig, samt å se på ulike insentiver man kunne gi fattige foreldre for å lede barna til skolebenken fremfor til arbeid i den inntektsbringende industrien; som arbeidsdelingen hadde gjort mer tilgjengelig for barn ved innføring av oppstykkede og enkle arbeidsoppgaver. Mangel på utdanning i et samfunn ville, ifølge Smith, resultere i en fordummende og passiviserende effekt på den laverestilte klassen:

the gross ignorance and stupidity which, in a civilized society, seem so frequently to benumb the understandings of all the inferior ranks of people. A man without the proper use of the intellectual faculties of a man is, if possible, more contemptible than even a coward, and seems to be mutilated and deformed in a still more essential part of the character of human nature.²⁰¹

¹⁹⁷ Som Smith selv sa, denne retoriske diskursen: “magnifies all the arguments on the one side, and diminishes or conceals those that might be brought on the side contrary to that which it is designed that we should favour”. Muller, *The Mind and the Market*, 77.

¹⁹⁸ Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 24—5.

¹⁹⁹ Smith, *Wealth of Nations*, vol. 2, V.i.f.55, [187], 785. Muller *The Mind and the Market*, 79.

²⁰⁰ Jacob Viner, “Man’s Economic Status”, i *Essays on the Intellectual History of Economics*, red. av Duglas Irwin (Princeton, New Jersey: 1991), 286—7.

²⁰¹ Smith, *Wealth of Nation*, V.i.f.61, 788.

Den statlig subsidierte skoleutdannelsen, som Smith her ville innføre, skulle opprettes nettopp med henblikk på å motarbeide denne hjernebedøvende (*mind-numbing*) effekten av systematisk bruk av arbeidsdeling. Som Smith uttrykte det, deres arbeid: "...is so simple and uniform as to give little exercise to the understanding; while, at the same time, their labour is so constant and so severe, that it leaves them little leisure and less inclination to apply to, or even think of anything else".²⁰² Denne tilstanden påvirket også arbeiderens personlighet: "The torpor of his mind renders him, not only incapable of relishing or bearing a part in any rational conversation, but of forming any just judgement concerning many even of the ordinary duties of private life."²⁰³ Det lå ikke kun en moralsk argumentasjon til grunn, men også en økonomisk; for en demoralisert arbeidsstyrke yter mindre og er mindre effektiv.²⁰⁴ Selv om man i opplysningstiden generelt betraktet utviklingen for å gå mot et høyere nivå som følge av fornuftens virke, var det ingen selvfølge at den gjorde det. *The literati* var klar over fornuftens begrensninger, særlig med hensyn på det religiøse området. Hume uttrykte blant annet sin skepsis og bekymring over en menneskenaturens tilbøyelighet til "bigotry og superstition" i *A Treatise of Human Nature*, noe en generell utdanning ville bidra til å motvirke. Som Smith påpekte, fordelene med generell utdanning var ikke kun å høste på det individuelle og økonomiske plan, men også på det statlige politiske plan:

The more they [manual workers] are instructed, the less liable they are to the delusions of enthusiasm and superstition, which, among ignorant nations, frequently occasion the most dreadful disorders. An instructed and intelligent people besides are always more decent and orderly than an ignorant and stupid one.²⁰⁵

Jo mer utdannet befolkningen er, jo mindre sannsynlig er det at de lar seg forlede av "the delusions of enthusiasm and superstition", og jo større grad vil det være i stand til å gjennomskue "the interested complaints of faction and sedition", som igjen kan lede til (religiøse) borgerkriger eller opprør.²⁰⁶ Det politiske argumentet om at det utdannede individ ville fremtre som mer forutsigbart og anstendig (*orderly and decent*) følger Hirschmans gjengivelse av de politiske argumentene for kapitalisme i tiden før dets store gjennombrudd i *The Passions and Interests* (1977). Denne siviliseringsprosessen som følger med *the refinement in arts* og introduksjon av handelsvirksomhet har dessuten en politisk fordelaktig effekt som Hume påpeker:

²⁰² Ibid., V.i.f.53, 785.

²⁰³ Ibid., V.i.f.50, 782.

²⁰⁴ Broadie, *The Scottish Enlightenment*, 40.

²⁰⁵ Smith, *Wealth of Nations*, V.i.f.61, 788.

²⁰⁶ Ibid., V.i.f.61, 788.

When the tempers of men are softened as well as their knowledge improved, this humanity appears still more conspicuous, and is the chief characteristic which distinguishes a civilized age from times of barbarity and ignorance. Factions are then less inveterate, revolution less tragical, authority less severe, and seditions less frequent.²⁰⁷

Her ser vi hvordan Hume uttrykte ideen om handelsvirksomhets stabiliserende og harmoniserende effekt på det siviliserte individ, som i sin geskjeft og strev etter økonomisk vinning, blir mer forutsigbar og kontrollerbar. Dette er en rådende opplysningstanke som Hirschman er sentral i å påvise i *The passions and interest* (1977). Som Hirschman påpeker, var det allment oppfattet i den skotske opplysningstiden at den egeninteresserte økonomiske aktøren ville bli mer forutsigbar og kontrollerbar når spillereglene og målsettingene var tydelig definert. Med fokuset rettet mot økonomisk virke, ville det opptre som mindre krigersk og uforutsigbar, og dermed være mindre opptatt av og tilbøyelig til å forårsake fraksjoner og seduksjoner.²⁰⁸ Smith demonstrerer her tydelig at han ikke er tilhenger av full *laissez-faire* politikk, slik ettertiden har tillagt ham.²⁰⁹ Selv om den usynlige hånd i det frie markedet ville lede nasjonen mot velstand og overflod, var nasjonen likevel avhengig av statens ”synlige hånd” i å tilrettelegge for og motvirke arbeidsdelingens og spesialiseringens negative innvirkninger på individets intellekt.

Mellommenneskelige relasjoner

Det var også en annen direkte konsekvens av spesialiseringen som opptok de skotske opplysningstenkerne. Det var det faktum at en utstrakt arbeidsdeling ville frembringe et nytt *mellommenneskelig avhengighetsforhold* til skille fra tidligere tider. Med føydalismens oppløsning ble det gamle *open-ended* personlige avhengighetsforholdet erstattet av *the cash nexus*; dvs. det kontraktsfestede forholdet som begrenset menneskets muligheter til å dominere andre.²¹⁰ Likevel ble det klart at samtidig som det direkte, personlige avhengighetsforholdet avtok, vokste det frem et mellommenneskelig avhengighetsforhold i takt med markedet, nemlig det som James Steuart bemerket, at selv om man er fri fra én

²⁰⁷ David Hume ”Of Refinement in the Arts”, 303.

²⁰⁸ Fasting, *Maskerader*, del 4, kapittel 4.5, 101. Hirschman, *Passions and Interests*, kap. 2.

²⁰⁹ Werhane, *Adam Smith and His Legacy for Modern Capitalism*, 6—7.

²¹⁰ Muller, *The Mind and the Market*, 74.

enkelt føydalherre er man blitt til slave av det økonomiske systemet.²¹¹ Smith illustrerte avhengighetsforholdet gjennom å påpeke at til og med noe så elementært som å produsere en vanlig ullfrakk, betinget et samarbeid i ni produksjonsledd:

The woollen coat, for example, which covers the day labourer, as coarse and rough as it may appear, is the produce of the joint labour of a great multiple of workmen. The shepherd, the sorter of the wool, the wool-comber or carder, the dyer, the scribbler, the spinner, the weaver, the fuller, the dresser, with many others, must all join their different arts in order to complete even this homely production. How many merchants and carriers, besides, must have been employed in transporting the materials from some of those workmen to others who often live in a very distant part of the country! How much commerce and navigation in particular, how many ship-builders, sailors, sail-makers, rope-makers, must have been employed in order to bring together the different drugs made use of by the dyer, which often come from the remotest corners of the world!... if we examine, I say, all these things, and consider what a variety of labour is employed about each of them, we shall be sensible that without the assistance and co-operation of many thousands, the very meanest person in a civilized country could not be provided, even according to, what we very falsely imagine, the easy and simple manner in which he is commonly accommodated.²¹²

Dette mellommenneskelige avhengighetsforholdet innebar, ifølge Smith, at individer i samfunnet: ”stands at all times in need of the co-operation and assistance of great multitudes.”²¹³ Med fremveksten av et komplekst og utstrakt spesialisert arbeidsmarked, hvor man spesialiserer seg på og kun medvirker til en enkelt delprosess i produksjonen, oppstår det et mellommenneskelig avhengighetsforhold hvor alle tilslutt lever i et bytteforhold til hverandre. Som Wolin oppsummerer:

By inducement, rather than coercion, without involving a general superintending authority, the division of labour drew men together in independency, encouraging each to develop his talents in the most socially beneficial way. The principle operated to delineate the social topography, etching in a series of functionally differentiated roles, adjusting activities to one another, and developing routines of cooperative endeavour.²¹⁴

Ved motivasjon i stedet for tvang, og uten å involvere en overordnet autoritet, knyttet arbeidsdelingen menneskene sammen i en mellommenneskelig avhengighet, hvor hver og én utviklet sine egenskaper i forhold til hvilket talent de satt inne med. Arbeidsdeling vokste ut av mannens naturlige ”propensity to truck, barter, and exchange one thing for another”, og yrkesdifferensieringen etablerte et naturlig mellommenneskelig bånd i samfunnet. Prinsippet bidro til å oppdele den sosiale topografien og skape en rekke med funksjonelle differensierte roller hvor man tilpasset sin aktivitet i forhold til andre og utviklet rutiner ut fra et prinsipp

²¹¹ Steuart, *An Inquiry onto the Principles of Political Oeconomy*, 208—9. Poeng i teksten er hentet fra Muller, *Adam Smith in His Time and Ours*, 72.

²¹² Adam Smith, *Wealth of Nations*, I.i.11, 22—4.

²¹³ *Ibid.*, I.ii.2, 26.

²¹⁴ Wolin, *Politics and Vision*, kap. 9, 261.

om samarbeid. Det er denne oppsplittingen som vil vise seg å ”gi” det beste resultatet for fellesskapet, mente Smith.²¹⁵ Med en utstrakt differensiering i det handelskapitalistiske samfunnet, vil man til slutt nå et nivå hvor alle i bunn og grunn er blitt til ”handelsmenn”. Først da har man for fullt etablert det handelskapitalistiske samfunnet, påpekte Smith.

When the division of labour has been thoroughly established, it is but a very small part of man's wants which the produce of his own labour can supply. He supplies the far greater part of them by exchanging that surplus part of the produce of his own labour, which is over and above his own consumption, for such parts of the produce of other men's labour as he has occasion for. Every man thus lives by exchanging, or becomes in some measure a merchant, and [min utheving] **the society itself grows to be what is properly a commercial society.**²¹⁶

Det var utstrekningen av og nivået på avhengighetsforholdet som Smith mente at kjennetegnet det handelskapitalistiske samfunnet. Idet innbyggerne spesialiserte seg i arbeidsmarkedet og byttet sine varer og tjenester i markedet med penger som transaksjonsmedium, har man gått over til the *Age of Commerce*.²¹⁷ Fordi arbeidsspesialiseringen ga et større produksjonsmessig overskudd, ettersom man produserte mer enn man selv hadde behov for, oppsto det en overflod i det handelskapitalistiske samfunnet som man ikke hadde sett maken til i tidligere ”økonomiske” samfunn.

Det er verdt å kommentere at det å akseptere, eller til og med det å definere, individer som handelsmenn, står i sterk kontrast til den klassiske republikanske og den kristne tradisjonens fordømmelser av handelsaktivitetens negative natur.²¹⁸ Det å betrakte handelsvirksomhet som noe utelukkende positivt og siviliserende, som et kriterium for å nå et høyere sivilisasjonsnivå, brøt med en lang tradisjon av skepsis mot handelsvirksomhet i Europa.²¹⁹ Smith, som i samsvar med firestadieteorien betraktet utviklingen mot det handelskapitalistiske samfunnet som et fremskritt, hvor hver og en solgte seg selv og sin arbeidskapasitet til markedet, bryter med både den kristne og den klassiske republikanske tradisjonen. I den klassiske republikanske tradisjonen betraktet man yrke innen kjøp og salg uverdigg for

²¹⁵ Ref. bemerket innledningsvis i del 2: At bransjeinndelingen skal ordnes til det beste for fellesskapet er noe Marx benekter ca 70 år senere med *Filosofiens Elendighet* (1847) og *Das Kapital* (1867, 1885, 1894).

²¹⁶ Adam Smith, *Wealth of Nations*, Liv.1, [33], 37.

²¹⁷ En liten digresjon: Karl Polanyi går imot 1800-tallets myte om at penger var den oppfinnelsen som igangsatte prosessen mot å danne markeder, som presset frem arbeidsdeling og løst på mannens tilbøyelighet til å bytte og handle. Det som er mest sentralt ifølge Polanyi er at dannelsen av markeder over store avstander. Polanyi, *The Great Transformation*, 58.

²¹⁸ Muller, *The Mind and the Market*, 61.

²¹⁹ Ibid.

samfunnsmedlemskap (*citizenship*).²²⁰ I den kristne tradisjonen hadde det å forfølge egeninteressen vært forbundet med driftsstyrte følelser (*passions*) som kun hadde opphav i mannens dyriske og kroppslige natur.²²¹ For Smith, derimot, var det dét at man kunne tilfredsstillte egeninteressen gjennom *bytte*, som skilte mannen fra dyrene, og som kjennetegnet ham som menneske:

Nobody ever saw a dog make a fair and deliberate exchange of one bone for another with another dog. Nobody ever saw one animal by its gestures and natural cries signify to another, this is mine, that is yours; I am willing to give this for that.²²²

Det var selve evnen og muligheten til å foreta et bytte som utgjorde forskjellen. Det at man kunne utnytte forskjellen i de menneskelige egenskapene og dermed være nyttige for hverandre. Idet mennesket begynte å samarbeide, overgikk det dyrene. Gjennom samarbeid vil de kunne tilfredsstillte et innebygget nett av behov som overgår dyrenes, og som forandrer menneskets levesett.²²³ Smith hadde et avgjørende poeng. Idet markedet vokste som en konsekvens av den økte handelen, ville man pga. arbeidsdeling og spesialisering etter hvert bli avhengig av et stort antall *anonyme bidragsytere* for å sikre at alle ens behov ble tilfredsstilt. I et utstrakt massemarked ville ikke lenger være mulig å ty til menneskets altruisme for å få tilfredsstilt og dekket disse. Smith rasjonelle og edrulige innstilling til endringene han så rundt seg kommer tydelig frem i dette kjente sitatet:

It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. We address ourselves, not to their humanity but to their self love, and never talk to them of our own necessities but of their advantages. Nobody but a beggar chuses to depend chiefly upon the benevolence of his fellow-citizens.²²⁴

Dette avsnittet, som muligens er mest sitert av alle i *Wealth of Nations*, viser at det økonomiske systemet ikke lenger baserer seg på nestekjærlighet og velvillighet fra naboen. Samtidig bør det nevnes at Smith ikke hadde noe imot vennskap eller nedsettende tanker om

²²⁰ Ibid.

²²¹ Egeninteressen i fransk moralteknig på 1600-tallet ble først og fremst knyttet til *amour propre*, egenkjærlighet. Etter hvert ble denne noe man kunne temme, dvs. de dyriske følelsene (*passions*) lot seg kontrollere gjennom bruk av den mer rasjonelle og kalkulerende egeninteressen som fikk utløp gjennom økonomisk virksomhet. Denne begrepsforvandlingen er beskrevet i Fasting, *Maskerader*, 3.3, 38.

²²² Smith, *Wealth of Nations*, I.ii.2, [20], 26.

²²³ Isvan Hont, "The Language of sociability and commerce: Samuel Pufendorf and the theoretical foundations of the Four-Stages Theory", i *The Languages of Political Theory in Early—Modern Europe*, red. av Anthony Pagden, Ideas in Context (Cambridge: Cambridge University Press: 1987), 255; se også Ignatieff, *The Needs of Strangers*, 110.

²²⁴ Smith har for øvrig en kommentar like under; idet tiggeren mottar penger er han like avhengig som andre av at markedet tilbyr han trenger for å dekke sine behov, og han er da tilbake i "the economic loop" som alle andre, og dermed betinget av folks egeninteresse. Smith, *Wealth of Nations*, vol. 1, I.ii.2, [21-22], 27.

nestekjærlighet, han var bare klar over at dette ikke holdt som et utgangspunkt for det økonomiske systemet. Når det økonomiske systemet hadde nådd et utstrakt spesialisert nivå, og millioner av mennesker var blitt avhengig av produksjon fra andre for å møte sine totale behov, holdt det ikke å basere systemet på sentimentale egenskaper som gjerne er moralsk beundringsverdige, men nødvendigvis begrenset.²²⁵ Som Smith sa, er det ikke ut fra slakterens, bakerens eller bryggerens nestekjærlighet at vi forventer vår middag, men ut fra deres egeninteresse. Dersom alle fulgte sin egeninteresse i markedet, ville man bidra til å skape det beste resultatet på kollektivplanet gjennom den usynlige hånd. Likevel, som Sen rettmessig påpeker, er det først og fremst *min* egenkjærlighet jeg tilfredsstillter når jeg handler biff hos slakteren, ikke nestekjærligheten for kollektivplanet, for: ”jeg vil ha middag, for faen.”²²⁶

Denne nye formen for mellommenneskelige avhengighetsbånd som spesialiseringen krevde, åpnet for nye relasjonsformer i det handelskapitalistiske samfunnet. En felles oppfatning spredte seg blant skottene om at dydsidealet ble truet i det handelskapitalistiske samfunnet.²²⁷ I et handelskapitalistisk samfunn hvor alle er ”handelsmenn”, ble ikke lenger de sosiale båndene basert på varme og affeksjon. Man kunne dermed *sameksistere sosialt* med folk man var *emosjonelt likegyldig* til. I dette komplekse samfunnet hvor man er avhengig av mange, men bryr seg kun om noen få, lever man i hovedsak blant *fremmede*.²²⁸ Det er kun i et samfunn bestående av fremmede og hvor spesialiseringen danner en forbindelse, eller en indirekte sosial relasjon, at man kan løfte seg fra barbarisme til handelskapitalisme, mente Smith.²²⁹ Smith påpekte videre at ettersom det moderne kommersielle samfunnet var uten gjensidig varme og affeksjon, var rettferdighet desto viktigere å overholde. Smith mente selv at samfunn som var bygget på nestekjærlighet, kjærlighet og beundring, mest sannsynligvis vil ”blomstre og være lykkelig”, men han så at disse egenskapene likevel ikke var uunnværlige for det velfungerende handelskapitalistiske samfunnet:

²²⁵ Muller, *The Mind and the Market*, 62; Muller, *Adam Smith in His Time and Ours*, 71.

²²⁶ Amartya Sen, *Reason before Identity* (Oxford: Oxford University Press, 1998), 2—4.

²²⁷ Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 133.

²²⁸ Ignatieff, *The Needs of Strangers*, 119.

²²⁹ Ignatieff, *The Needs of Strangers*, 119. Gode oversiktsverk over Smiths politikk og syn på *civic* republikanisme, er blant annet Donald Winch, *Adam Smith's Politics*; og Duncan Forbes “Scientific Whiggism: Adam Smith and John Millar”, *Cambridge Journal*, VII (1954): 643—670.

...the society, though less happy and agreeable, will not necessarily be dissolved. Society may subsist among different men, as among different merchants, from a sense of its utility, without any mutual love or affection; and though no man in it should owe any obligation, or be bound in gratitude to any other, it may still be upheld by a mercenary exchange of good offices according to an agreed valuation.²³⁰

Rettferdighet var ifølge Smith mer avgjørende for samfunnets eksistens enn velvillighet. For om slike følelser skulle falle vekk, ville samfunnet likevel ikke gå under, men uten respekt for rettferdighet vil samfunnet gå under.²³¹ Som Krogh påpeker, når det moderne samfunnet som Smith her aner konturene av, bygger på, og kun kan bygge på, rettferdighet, dvs. den ukrenkelige eiendomsretten, er dette samfunnet trygt og sikkert. I det moderne samfunnet er vi knyttet til hverandre og til samfunnet av bånd som er ”mindre opphøyde enn patriotisme, offentlig borgerånd og nestekjærlighet, men de er sterkere og mer til å stole på.”²³² Det er lovsystemet som sikrer opprettholdelsen og samhandling i et velfungerende markedssamfunn, en forbindelse som dannes ut fra sitt eget prinsipp:²³³

All systems either of preference or of restraint therefore being thus completely taken away, the obvious and simple system of natural liberty establishes itself of its own accord. Every man as long as he does not violate the laws of justice is left perfectly free to pursue his own interest his own way, and to bring both his industry and his capital to into competition with those of any other man, or order of men.²³⁴

Flere av de skotske tenkerne kom på banen og delte Smiths realistiske innstilling her. Selv om vi har lover og regler for å sikre rettferdig handel, vil relasjonen i handelstransaksjonen mellom fremmede alltid være basert på et kundeforhold, ikke vennskap, påpekte Lord Kames. Han mente at ”benevolence and generosity are more beautiful and more attractive of love and esteem than justice...[men at disse er] virtuous actions beyond what is strictly our duty”... performing our engagements...[vår plikt] in the strictest sense”.²³⁵ Også Millar var bekymret for utviklingen i de mer private relasjonene i samfunnet. Det var gleden man fikk fra

²³⁰ Smith, *Theory of Moral Sentiments*, II,ii, 29.

²³¹ Krogh påpeker at Smith mente at: ”Reglene for å opptre i overensstemmelse med slike karakterer som vennskap, storsinn og takknemmelighet er nødvendigvis ’løse og ubestemte’. Reglene for rettferdighet er derimot faste og uforanderlige, Smith sammenlikner derfor disse reglene med grammatiske regler, mens reglene for andre typer positiv adferd snarere er som reglene for elegant og opphøyet språkføring, de er det vi kan kalle for retoriske regler... De er et uttrykk for samfunnet på sitt beste, men ikke for det minimum som er nødvendig for at det skal kunne eksistere.” Thomas Krogh, ”Adam Smith”, *Vestens Tenkere*, red. av Trond Berg-Eriksen (Oslo: Ascheough og co, 1993), 181—2.

²³² *Ibid.*, 182—3.

²³³ Smith var samtidig klar over at man i et markedssamfunn, hovedsakelig bestående av fremmede, ikke var i stand til å få oversikt over hva den generelle interessen i samfunnet var. Derfor ville samfunnet lett være disponibelt for fraksjoner og konflikter. Ignatieff, *The Needs of Strangers*, 120.

²³⁴ Tanken om a *system of natural liberty* som *establish itself of its own accord*, minner igjen om Newton. Adam Smith *Wealth of Nations*, IV.ix.51, [43], 687.

²³⁵ Lord Kames (Henry Home), *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion* (Indianapolis, IN: Liberty Fund, 2005 (1751)), 41—2.

vennskap og velvillighet fra medmenneskene som gjorde en lykkelig, og ikke deres rettmessige handlinger:

But although the spirit of opulent and trading nations tends evidently to improve the intercourse of mankind, in their more general and distant connections, it must be confessed, that when we turn our eyes to the private and intimate relations of human life, we are led, in some respects, to a different conclusion. In their domestic relations, the happiness of mankind seems to depend more upon the warmth of friendship and benevolence, than upon the alderman-like virtue of justice. A fond husband expects more from his wife than merely that she will not steal from him.²³⁶

For som Millar sa, rettferdigheten er ingenting annet enn å følge regler, sjenerøsitet, gode gjerninger, og gjensidig kjærlighet er noe vi reserverer for ”our neighbours”.²³⁷ Ettersom ikke alle kan være din venn, din nabo, behandler man de andre upartisk, med et utgangspunkt i et rettferdighetsprinsipp. Dermed blir rettferdighet et offentlig anliggende, mens gode gjerninger forbeholdes det private plan.²³⁸ Når kjærlighet, sjenerøsitet og gode gjerninger er noe vi forbeholder ”naboen”, blir det ”aktive liv” ikke lenger utspilt i det offentlige rom, men forbeholdt det private plan.²³⁹ Når det ikke lenger forventes at man skal engasjere seg i fellesskapets anliggender, ettersom lovverket ivaretar den offentlige sfæren, får man en devaluering av det offentlige liv og følgelig en reorganisering av dydsverdiene.²⁴⁰ Ferguson uttrykte stor bekymring over den fallende dyd hos det handelskapitalistiske individ i *An Essay on the History of Civil Society* (1767). Han mente at det nye passivitetet som man så i den offentlige sfæren kunne bli til fare for demokratiet, noe vi skal se nærmere på i kapittelet om oppsplittingen av det hele individ. For at et mellommenneskelig avhengighetsforhold skulle utvikles, et forhold der egeninteressen bandt menneskene sammen gjennom markedet, var dets fremvekst i utgangspunktet betinget av en tillitt til markedsmekanismene.

Tillitt og forretningsetikk

Når den mellommenneskelige avhengigheten som oppsto i takt med handelskapitalistiske samfunnet fungerte som et fundament for markedssamfunnet, var dets suksess og velfungerenhet både betinget av at den økonomiske mann hadde *tillit* til

²³⁶ Millar, *An Historical View of the English Government*, vol. IV, VI.III, [255—6], 781.

²³⁷ Ibid., vol. IV, VII, [267-8], 787—8.

²³⁸ Ibid., vol IV, VI.III, [454-5], 781.

²³⁹ Skottene benyttet begrepet ”our neighbour” som et synonym for ”our fellows”, men var da i benytning omgangform i privat sammenhegn.

²⁴⁰ Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 134.

markedsmekanismene, og at han rettet seg etter handelsaktivitetenes uskrevne regler. Hume beskrev logikken omkring tiltro til markedet i følgende ordlag:

[The poorest artificer] expects that when he carries his goods to the market and offers them at a reasonable price, he shall find purchasers and shall be able, by the money he acquires, to engage others to supply him with those commodities which are requisite for his subsistence. In proportion as men extend their dealings and render their intercourse with others more complicated, they always comprehend in their schemes of life a greater variety of voluntary actions which they expect, from the proper motives, to co-operate with their own.²⁴¹

Som Berry oppsummerer det, mente skottene at det handelskapitalistiske samfunnet var betinget av en stabilitet og sikkerhet i markedet *fordi* det hviler på, og er bygget opp av, forventninger og tiltro. Man vil kun tørre å spesialisere seg dersom man har tiltro til at andre tilbyr andre varer i retur.²⁴² Med egeninteressen som limet i markedssamfunnet, og med en yrkesdifferensiering som er organisert og inndelt etter menneskets naturlige evner og disposisjoner, som ivaretar organiseringen av arbeidsmarkedet, er det velfungerende markedet betinget av folks *tiltro* til markedsmekanismene. For at et byttesamfunn skal utvikles, er en av forutsetningene for en utstrakt spesialisering at individene har *tiltro* til at de øvrige borgerne tilbyr varer i retur som dekker alles totale behov. Ettersom andres handlinger oftest er uforutsigbare, er det i utgangspunktet mer rasjonelt å sikre sine egne behov selv, men da risikerer man samtidig å gå glipp av det store vekstpotensialet som spesialiseringen kan gi. Dessuten vil kvaliteten på klær, hatter og lignende bli dårligere og prisen høyere enn når man åpner for spesialisering.²⁴³ Likevel står man i denne mellommenneskelige avhengigheten overfor en usikkerhet om at varene man produserer ikke blir solgt på markedet. Å *kunne ha tillit og forutsigbarhet* er dermed avgjørende for et velfungerende marked.

Markedet utgjør dermed et system hvor tillit og forutsigbarhet er dets Akilles hel. På samme måte var kredittsystemet, dvs. *the pivotal factor in commerce*, både abstrakt og tillitsavhengig, dvs. man var avhengig av folks tiltro til kredittreglene og at alle fulgte de samme reglene, for at de skal fungere. Tilsvarende har penger, ifølge Smith, dvs. ”the great wheel of circulation”, også kun en verdi dersom *alle andre også tror de har det*.²⁴⁴ Dette punktet har også vært et

²⁴¹ Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, VIII.i.69, 89.

²⁴² “Commerce requires stability or consistency and security because it rests on a set of expectations and beliefs. Exchange presupposes specialisation. I will only specialise in making hats in the expectation that others are specialising in shoes, gloves, shirts and so on, so that when I take my hats to the market I can, via the medium of money, exchange them for shoes and the rest.” Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 125—6.

²⁴³ *Ibid.*, 126.

²⁴⁴ Smith, *Wealth of Nations*, II.ii.23, [433], 291.

ankepunkt hos de skotske arvtakerne. Det handelskapitalistiske systemet hviler på et fundament som verken er materielt eller håndfast, eller som Berry oppsummerer, ”a commercial society [is] fundamentally unsound since it seemingly rests on nothing more substantial than a tissue of beliefs”.²⁴⁵

Hvordan klarte man så å bygge opp denne tiltroen? Skottene, som betraktet den historiske utviklingen i et materialistisk perspektiv hvor ideer springer ut av den materielle virkeligheten de sto overfor og opererte i, forsto det slik at ethvert utviklingsstadium ville forme en type personlighet, *a distinctive set of manners*.²⁴⁶ Som Millar, som var en sterk tilhenger av firestadieteorien, uttrykte dette som følger:

That the dispositions and behaviour of man are liable to be influenced by the circumstances in which he is placed, and by his peculiar education and habits of life, is a proposition which few persons will be inclined to controvert.²⁴⁷

Hvilken forretningsdyd må det handelskapitalistiske individ ha for at det handelskapitalistiske samfunnet skal fungere? Ifølge Millar var det ikke kun handelsmenn eller kjøpmenn som ble formet av den handelskapitalistiske ånden; man levde i en handelskapitalistisk tid, hvor *samtlig*e av innbyggerne ble berørt av denne nye formen for sivilisasjon:

In a commercial country, the mercantile spirit is not confined to tradesmen or merchants; from a similarity of situation it pervades, in some degree, all orders and ranks, and by the influence of habit and example, it is communicated, more or less, to every member of the community. Individuals form their notions of propriety according to a general standard, and fashion their morals in conformity to the prevailing taste of the times.²⁴⁸

Hva besto så de handelskapitalistiske forretningsdydene av? Skottene stilte seg dette spørsmålet ved flere anledninger.²⁴⁹ Som Ferguson refererte til i en sidebemerkning, var det “punctuality and fair-dealings” som utgjorde ”the system of manners”, dvs. oppførselsreglene som handelsmannen var bundet av og knyttet sin stolthet til.²⁵⁰ Eller som en av Smiths

²⁴⁵ Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 126.

²⁴⁶ *Ibid.*, 37.

²⁴⁷ Millar, *An Historical view of the English Government*, IV.VI, [174], 746.

²⁴⁸ *Ibid.*, IV.VI.III, [246], 777.

²⁴⁹ For å ikke falle i anakronismens grep, vær oppmerksom på at skottene ikke benyttet begrepet ”forretningsdyder”, eller forretningsetikk. De kalte det heller ”system of manners og merchants” og lignende.

²⁵⁰ Merk samtidig her at Ferguson ikke nødvendigvis delte Millars oppfatning, som han viste i følgende sitat var bildet mer sammensatt: ”Every profession has its point of honour, and its system of manners; the merchant his punctuality and fair dealing; the statesman his capacity and address; the man of society his good breeding and wit. Every station has a carriage, a dress, a ceremonial, by which it is distinguished, and by which it suppresses

studenter har sitert ham: ”when the greater part of the people are merchants, they always bring probity and punctuality into fashion” og disse utgjør “the principal virtues of a commercial nation”.²⁵¹ Millar bidro også her. Han mente at etter hvert som den mellommenneskelige avhengigheten vokste, var man mer og mer avhengig av en felles oppfatning av god forretningspraksis (*a rigid practise of honesty and fair-dealings*). Dersom man ikke evnet å ivareta kravene til en “a fair character”, ville man bli diskvalifisert til å utøve forretningsvirke (*any lucrative profession*), og utstøtt av de øvrige aktørene i det økonomiske samfunnet:

According as the intercourse of society is extended, it requires more and more a mutual trust and confidence, which cannot be maintained without the uniform profession and rigid practise of honesty and fair-dealing. Whoever is unable, in this respect, to maintain a fair character, finds himself universally reprobated, is of course disqualified for the exercise of any lucrative profession, and becomes a sort of outcast, who, like the stricken deer, is carefully avoided by the whole herd...²⁵²

Senere i verket uttrykte han, at dersom man fulgte de samme reglene, holdt sitt ord og således bidro til å bygge opp en felles tillitsplattform i det økonomiske samfunnet, ville man kunne oppnå den store velsignelsen som overfloden ga. Velstandsøkningen ville være oppnåelig for en hver som var i posisjon til det, og som fulgte samme reglene:

If men abstain from the commission of crimes, if they observe the rules of justice in their various transactions, if they are punctual to their word, so as to create a mutual confidence in their probity and good faith, ... they are likely to communicate to each other, and to enjoy, all that security, ease, and tranquillity, all that comfort and satisfaction which can reasonably be desired. The practise of these common virtues will be sufficient to facilitate that accumulation of wealth, or to secure the fruits of industry, to those who are in ordinary prosperous circumstances. The higher exertions of benevolence are out of the question; but a limited and regulated charity is perfectly consistent with the manners of a refined and polished people.²⁵³

Dersom man holder seg inne med loven i forretningstransaksjoner og ellers generelt, man holder sitt ord og bidrar til å etablere en felles tillitsplattform ved å være presis og oppriktig, vil man kommunisere og følge de samme reglene i markedet, noe som er avgjørende for dets velfungerenhet, mente Millar. Disse ”dydene” var nødvendig for utviklingen av et velfungerende marked. Ytterligere velvillighet var for så vidt ikke påkrevd av det handelskapitalistiske individ. Det at disse dydene ble fremsatt som en forutsetning for oppbygningen av markedet, viser hvilke abstrakte egenskaper skottene mente at det

the national character under that of the rank, or of the individual.” Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, IV.III, 162.

²⁵¹ Smith, *Lectures on Jurisprudence*, 539.

²⁵² Millar, *An Historical View of the English Government*, IV.VI.III, [237], 773.

²⁵³ *Ibid.*, IV.VI.III, [254—5], 781.

handelskapitalistiske samfunnet var betinget av. Forutsigbarhet og trygghet omkring fremtidsrettede markedstransaksjoner ble dermed sentralt for fremveksten av et stabilt markedssystem.²⁵⁴ Hvordan hadde det seg at alle som fulgte slik god forretningspraksis (*a rigid practise of honesty and fair-dealings*) nå fikk muligheten til å lykkes i det handelskapitalistiske samfunnet? De skotske tenkerne betraktet denne overgangen i et historisk lys.

Nye muligheter for alle

Fremveksten av massemarkedet som oppsto etter oppløsningen av de føydale maktstrukturene, skulle vise seg å skape nye muligheter for den nå frie, arbeidende mann, en frigjøring som Smith omtalte som ”den store lykkerevolusjonen” for folket. I gjennomgangen av den internasjonale handelspolitikken, benyttet Smith samtidig anledningen til å fremheve de dydige oppførselsmønstrene som han mente gjorde seg gjeldende i det handelskapitalistiske samfunnet sett opp mot den foregående tid. Smiths (og Humes) forakt for de privilegerte føydalherrenes tilsynelatende ”ufortjente” makt, som han mente var basert på herkomst i motsetning til evner, skulle vise seg å være en tilbakelagt stadium. Smith mente at det handelskapitalistiske samfunnet ikke kun brakte med seg en mer sivilisert og frigjort tid; den nye maktfordelingen dannet et sunnere og mer rettferdig utgangspunkt for å lykkes i borgersamfunnet som vokste frem. Det var kriteriene for å opparbeide seg makt og velstand i det tidligere privilegiesamfunnet, og som han knyttet til *l’Ancien Regime*, en tid han omtalte som ”of the court and princes” og ”the drawingroom of the great”, som han gikk til angrep på. Disse kriteriene skilte seg tydelig fra de kriteriene han observerte i sin egen handelskapitalistiske tid. Smith mente at i føydalsamfunnet hadde suksess i større grad vært betinget av ”the fanciful and foolish behaviour of ignorant, presumptuous, and proud superiours”, enn det hadde vært av ”the esteem of intelligent and well-informed equals”, som preget det handelskapitalistiske samfunnet.²⁵⁵ Mens man i det handelskapitalistiske samfunnet lykkes ut fra sine meritter og evner, mente Smith at det øvre laget i aristokratiet og adelen heller hadde benyttet smiger og evnen til å innnynde seg:

²⁵⁴ Berry, *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 138.

²⁵⁵ Vær klar over at kvinner og eiendomsløse ikke ble betraktet som en del av borgerskapet i den skotske opplysningstiden. For sitat i teksten, se neste fotnote.

In the courts of princes, in the drawing-rooms of the great, where success and preferment depend, not upon the esteem of intelligent and well-informed equals, but upon the fanciful foolish favour of ignorant, presumptuous, and proud superiors; flattery and falsehood too often prevail over merit and abilities. In such societies, the abilities to please are more regarded than the abilities to serve.²⁵⁶

I denne kritikken tilla Smith det handelskapitalistiske samfunnet et moralsk fortrinn, egeninteressen ble kanalisert og fremstilt i en mindre moralsk korrumpert form enn i tidligere tider. Ikke bare fremsto den nye kulturen som mer ærlig og rettferdig, Smith mente at hans egen samtid på denne måten var mindre tilbøyelig til å lede til korrupsjon enn før, slik de tradisjonelle moralistene hadde klaget over.²⁵⁷ Som Muller oppsummerer: ”Compared to feudal society, which was based upon direct domination, or court society, in which success depended upon flattery, fawning, or deceit, success in commercial society was linked to honesty, industry, merit, and ability.”²⁵⁸ Med nye muligheter og kriterier for å lykkes for det brede lag i befolkningen, hadde det økonomiske borgersamfunnet fått et nytt utgangspunkt det kunne vokse videre ut fra. Denne økonomiske og sosiale overgangen i historien, hvor ett økonomisk system blir erstattet av et annet, hvor fremveksten av en mer liberal markedsøkonomi overtok for den proteksjonistiske merkantilismen, vokste det frem en ny omgangsform blant individene i det handelskapitalistiske samfunnet. Den utstrakte spesialiseringen og arbeidsdelingen i samfunnet skapte en mellommenneskelig avhengighet i massemarkedet. Denne knyttet mennesker sammen i en grad hvor man kunne sameksisterte sosialt med folk man var emosjonelt likegyldige til. Det var ikke kun et nytt ”system of manners of merchants” som kom til syne i det handelskapitalistiske samfunnet; vennsksapsrelasjonene skulle også vise seg å få nye forankringer.

Vennskspsbånd

I denne overgangstiden, hvor økonomien ble ”demokratisert” i takt med markedets og borgerskapets fremvekst, foregikk det en debatt omkring skillet og avgrensningen for *vennskspsbånd* i den skotske opplysningstiden. Det var ikke kun vennskap mellom nasjoner, men også menneskelige vennskspsbånd, som opptok skottene. Allan Silvers artikkel om vennskap i det handelskapitalistiske samfunnet på 1700—tallet utfordrer kontemporær

²⁵⁶ Smith, *Theory of Moral Sentiments*, Liii.3.6, 61.

²⁵⁷ Særlig de franske moralfilosofene hadde klaget høylytt over handelsvirksomhetens korrupperende virkning. Fasting, *Maskerader*, 2.1—2.2. Allan Silver, ”Friendship in Commercial Society: Eighteenth Century Social Theory and modern Sociology”, i *American Journal of Sociology*, vol. 95, no. 6 (1990): 1474—504, 1493.

²⁵⁸ Muller, *The Mind and the Market*, 73—4.

sosiologisk oppfatning om at personlige relasjoner, som normativt sett er fristilt fra instrumentelle og kontraktsmessige forhold, kun eksisterer i tiden *før* etableringen av massemarkedet.²⁵⁹ Ved en nærmere gjennomgang av det klassiske, liberalistiske tankegodset, viser Silver hvordan skottene derimot selv oppfattet det handelskapitalistiske samfunnet til å *oppfordre*, snarere enn å demme opp for, etableringen av personlige relasjoner fristilt fra kontraktsmessige forhold.²⁶⁰ Skottene mente det var fordi det handelskapitalistiske samfunnet etablerte et skille mellom (den kalkulerende) egeninteressen og den sympatiserende relasjonen, at markedssamfunnet åpnet for spredningen av personlige relasjoner basert på sympati og følelser i forhold til den føydale, premarkedets tid.²⁶¹ De klassiske liberalistene som kontrasterte sin egen samtid med den føydale, betraktet vennskap i lys av fremveksten av et massemarked hvor det ikke lenger fantes en korporativ autoritet som garanterte for den moralske ordenen.²⁶² Ifølge Hume, utslettet likevel det egeninteressestyrte markedssamfunnet verken behovet eller forholdene for å dyrke personlige vennskap, noe han her omtalte som ”the more generous and noble intercourse of friendship”:

Although self-interested commerce... begins to dominate in society, it does not abolish the more generous and noble intercourse of friendship and good offices. I may still do services to such persons as I love, and am more particularly acquainted with, without any prospect of advantage.... In order to distinguish these two different sorts of commerce, the interested and the disinterested, there is a certain form of word invented for the former, by which we bind ourselves to the performance of any action. This form of word we call a *promise*, which is the sanction of the interested part of mankind.²⁶³

²⁵⁹ Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1474.

²⁶⁰ Georg Simmel har følgende definisjon av relasjonsforhold, som kan kaste lys på forskjellen mellom de to; ”a relationship is impersonal to the extent that the substitution of persons is inconsequential for its constitutive features. In modern culture, the “essence” of the personal is found, not in formal roles and obligations, but in the participants’ definition of the situation: spouses, lovers, kin, and colleagues are ‘friends’ to the extent that they treat the objective conditions of their bond as collateral or inessential... As private and unspecialized relation, friendship is a continuous creation of will and choice. The legal system takes little or no notice of it.” Georg Simmel, *The Philosophy of money*, oversatt av Tom Bottomore og David Frisby (London: Routledge & Kegan Paul, 1978 (1907)), 295—303.

²⁶¹ Debatten omkring skillet mellom upersonlige og personlige relasjonene i den moderne tid er ikke ny. Caudwell, en mellomkrigs poet og kritiker, uttrykker: ”As... [commodity] relations produced industrial capitalism and the modern bourgeois State, it sucked the tenderness out of all social relations... Love and economic relations have gathered at two opposite poles...”. Christopher Caudwell, *Studies in a Dying Culture* (London: Bodley Head, 1948 (1938)), 153, 156. Silver refererer også til nyklassikeren Alfred Marshall (1890, 1927). Den klassiske liberalismen på 1700—tallet ligger som et bakgrunnstappe for både den marxistiske, antikapitalistiske venstresiden og den reaksjonære konservatismen på 1800—tallet: Marxistenes kritikk gikk i hovedsak på at varesamfunnet fremmedgjør individene og moralsk sett korrupperer. Det konservative perspektivet oppfattet moderniteten å tømme de kulturelle betingelsene for etableringen av høykvalitetsvennskap. Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1475, 1477.

²⁶² Vær klar over at ikke samtlige av de skotske opplysningstenkerne kan klassifiseres som klassiske liberalister. Hume og Smith hører helt klart inn i kategorien, men Hutcheson og Ferguson står også med en fot i den gamle leiren. Bryson, *Man and Society* (1945). Poenget i teksten er fra Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1479.

²⁶³ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, 521. Vær klar over at *promise* i den liberale teorien her går i retning av betydning et kontraktsløfte. Interesse-begrepet omfatter en mer kalkulerende, rasjonalistisk handling

Ved å skille *the interested* fra *the disinterested* relasjonen, hvor det første impliserer et mer kontraktsbasert og økonomisk, kalkulerende forhold, kanskje best beskrevet ved hjelp av Hirschmans ”interesse-paradigme”, sto man fritt til å dyrke *disinterested* vennskap, som baserte seg på sympati og følelser (*sentiment*).²⁶⁴ Eller som Hume her uttrykte det; ”persons I love... without any prospect of advantage”. Skottene mente at det handelskapitalistiske samfunnet fristilte vennskap fra instrumentelle forhold som de oppfattet hadde preget den foregående tid, et forhold som Smith i sin historiske redegjørelse beskrev i følgende ordlag:

The necessity or convenience of mutual accommodation very frequently produces a friendship not unlike that which takes place among those who are born to live in the same family. Colleagues in office, partners in trade, call one another brothers; and frequently feel towards one another as if they really were so... The Romans expressed this sort of attachment by the word *necessitudo*, which... seems to denote that it was imposed by the necessity of the situation.²⁶⁵

Fordi det personlige vennskap i den moderne tid ikke lenger ble knyttet av *necessitudo* - *imposed by the necessity of the situation* - men baserte seg på en frivillig og naturlig sympati, betraktet Smith sin egen samtid som moralsk overlegen i forhold til tidligere tider. I tillegg til at vennskap ikke lenger var bundet av plikt eller betingelser, slik de ofte var i føydalsamfunnet, var det heller ikke lenger ”ekskluderende”, slik solidaritetsforpliktelse ofte påkrever.²⁶⁶ På denne måten kan man si at Smith ikke var enig i dagens antikapitalistiske, konservative kritikk av det kapitalistiske samfunnet om at personlig relasjoner kun er styrt av prinsippene og etikken som er gjeldende i markedstransaksjonene, dvs. at konvensjonene i samfunnslivet i bunn og grunn ”consist[s] of an exchange of words and courtesies ... [in which] in reality everyone is thinking of himself, in competition with others”²⁶⁷ For selv om Smith i ettertid er utpekt som *father of exchange theory*, valgte han ikke å ta utgangspunkt i en bytteteori når det gjaldt vennskapsbånd.²⁶⁸ De skotske tenkerne snur snarere de

som inngikk i det Hirschman omtaler som ”interesse paradigmet” i Hirschman, *The Passions and the Interests. Commerce* har også her en eldre betydning; ”to ... converse, hold communication, associate”, se Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1480.

²⁶⁴ Begrepet *sentiment* har jeg valgt å oversette som ”følelser”. *Sentiments* kan i visse sammenhenger også bety ”intuisjon”. Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1481.

²⁶⁵ Adams Smith, *Theory of Moral Sentiments*, VI.II.I, 225.

²⁶⁶ Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1482.

²⁶⁷ ...”For everything pleasant which someone does for someone else, he expects, even demands at least an equivalent. He weighs exactly his services, flatteries, presents, and so on, to determine whether they will bring about the desired result”. Ferdinand Tönnies, *Community and Society*, oversatt og red. av Charles Loomis (New York: Harper and Row, 1963 (1887)), 78.

²⁶⁸ Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1481. Smiths moralfilosofiske verk, *Theory of Moral Sentiments* utkom for første gang i 1759. *Wealth of Nations*, som vi vet at han arbeidet lenge med før dets utgivelse, først

antikapitalistiske, konservative premissene på hodet: Vennskap basert på bytte og utveksling av gjensidige fordeler var heller et forhold som rådet før den moderne tid, en tid hvor den instrumentelle relasjonen enda ikke var skilt fra *frivillige, personlige vennskap*.²⁶⁹

Her nærmer vi oss ”Das Adam Smith Problem”.²⁷⁰ Problemstillingen dreier seg om det faktum at Smith i *Theory of Moral Sentiments* (1759) først og fremst baserte sine moralske vurderinger på et psykologisk prinsipp om sympati, en egenskap som han mente var tilgjengelig for alle og som muliggjorde for enhver å sette seg inn i den andres situasjon ved bruk av ens følelser (*sentiment*). Smith åpnet dermed for spredningen av en ny allmenn sympatimekanisme utover i samfunnet, hvor moralske vurderinger ble foretatt ut fra sympati, en felles og naturlig egenskap i mennesket.²⁷¹ Samtidig hevdet Smith i *Wealth of Nations* (1776), som vi har sett tidligere, at det økonomiske individ i bunn og grunn var styrt av egeninteressen.²⁷² Hvordan kan man forene menneskets naturlige sympati med egeninteressens funksjon for den økonomiske aktøren i samfunnet? Mens sympati rådet i vennsapsrelasjonene (*the disinterested relation*), var det den økonomiske egeninteressen som satte premissene og drev det økonomiske individ (*the interested relation*). Frivillig vennskap ble styrt av en felles sympatimekanisme, mens egeninteressen lå til grunn for den markedsinspirerte bytteteorien.

utkom i 1776. Derfor er det lite sannsynlig som vi ser nedenfor at Smith betraktet egeninteressert handling som den eneste attributt ved mennesket.

²⁶⁹ Den teorien som Hume her beskriver mellom en stadig mer omfattende kapitalistisk gjennomsyring av hele samfunnet med rasjonelle kontraktinngåelser, og på den andre siden, vennetjenester, minner kanskje mest om Tönnies skille mellom *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*. Hume gir her et kort glimt av den ”kulturpessimisme” som sidne dukket opp hos Tönnie og Weber før første verdenskrig. Thomas Krogh, *Empirisme og Kapitalisme*, 252—3.

²⁷⁰ ”Das Adam Smith Problem” har opptatt mang en intellektuell siden slutten av det nittende århundre. Teichgraeber gir en god oversikt over debattforløpet omkring denne problemstillingen som startet i Tyskland mot slutten av 1800—tallet med blant annet August Oncken (Berlin 1898), Wilhelm Paszkowski (1923) og Richard Zeyss (Tübingen, 1889). Richard Teichgraeber III ”Rethinking Das Adam Smith Problem”, *Journal of British Studies*, vol. 20, nr. 2 (vår, 1981): 106—123, 107. Se også August Oncken, ”The consistency of Adam Smith”, *Economic Journal*, 7 (1897): 443—50; og Thomas Krogh, ”Adam Smith” i *Vestens Tenkere*, del II, 178—183.

²⁷¹ Smith beskrev den naturlige sympatien i følgende ordlag: ”But of all attachments to an individual, that which is founded altogether upon the esteem and approbation of his good conduct and behaviour... is, by far, the most respectable. Such friendships, arising not from a constrained sympathy, not from a sympathy which has...[become] habitual for the sake of convenience and accommodation; but from a natural sympathy, from an involuntary feeling that the person to whom we attach ourselves are the natural and proper objects of esteem and approbation; can exist only among men of virtue.... [They] need not be confined to a single person, but may safely embrace all the wise and virtuous, with whom we have been long and intimately acquainted.” Smith, *Theory of Moral Sentiments*, VI.III, 225—26.

²⁷² ” It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to own interest. We address ourselves, not to their humanity, but to their self-love, and never talk to them of our necessities but of their own advantage.” Denne kjente og ofte siterte teksten er hentet fra Smith, *Wealth of Nations*, I.ii.2, [21—22], 26—7.

På dette punktet mener Allan Silver at det kan påvises en konsistens i Smiths tenkning.²⁷³ Han hevder at det finnes et fellestrekk ved *Wealth of Nations* (1776) og *Theory of Moral Sentiments* (1759). I *Wealth of Nations* er det egeninteresserte individers jakt etter egen materiell velstand, styrt av en ”usynlig hånd”, som leder nasjonen mot en overflod som gagnar det brede laget i befolkningen.²⁷⁴ Dette utfallet er utilsiktet og forløper uavhengig av institusjoner og tradisjoner, og det er betinget og igangsatt av en egenskap i menneskets natur, nemlig tilbøyeligheten til å ”truck, barter, and exchange”. Likeledes beskriver Smith (som professor i moralfilosofi) en *universell sympatimekanisme* - ”Sympathy...denote[s] our fellow-feeling with any passion whatever” - i menneskets natur, som danner og er utgangspunktet for en moralsk orden i samfunnet.²⁷⁵ Ved at det ønskelige aggregerte utfallet blir til som et uintendert resultat av uendelige små interaksjoner mellom ordinære personer på mikroplanet, ser vi at en kausal, overordnet mekanisme også er tilstede i *Theory of Moral Sentiments*. På samme måte som egeninteressen i markedssystemet vil lede nasjonen mot størst mulig velstand for alle, vil et felles sympatiprinsipp opprettholde en felles moral som alle drar nytte av og samtidig er en del av.²⁷⁶ Det finnes altså en tanke om et overordnet prinsipp både i *Wealth of Nations* og i *Theory of Moral Sentiments* som har en felles strukturerende, overordnende rolle i samfunnet. Det vi samtidig ser her er at de skotske tenkerne var åpne for at menneskene kunne ha ulike drivkrefter (egenskaper) som kommer til overflaten i ulike sammenhenger, eksempelvis egeninteressen og sympatimekanismen. Som også Henry C. Clark påpeker, bør man ikke overdrive egeninteressens egenskap: ”Smith did not believe that the pursuit of material self-interest was a unique feature of the modern age; he

²⁷³ Som Thomas Krogh påpeker, har problemet vært forsøkt løst både ved å hevde at de to verkene tar opp ulike sider ved menneskets natur og ved å hevde at Smith ganske enkelt endret synet på mennesket mellom 1759 og 1776. Det vi vet om opprinnelsen av *Wealth of Nations* gjør for øvrig den siste teorien umulig. Selv om det har vært servert ulike løsninger på ”problemet” er det ”knappt noen kommentatorer i dag [som] ville hevde at her ganske enkelt dreier seg om et skille mellom to ulike bøker. Det må snarere løses ved å se på sammenhengen mellom dem.” Thomas Krogh, ”Adam Smith” i *Vestens Tenkere*, 178.

²⁷⁴ Sitatet lyder: “They [de egeninteresserte virksomme] are led by [min utheving] **an invisible hand** to make nearly the same distribution of the necessities of life, which would have been made, had the earth been divided into equal portions among all its inhabitants, and thus without intending it, without knowing it, advance the interest of society, and afford means to the multiplication of the species.” Smith, *Theory of Moral Sentiments*, IV.I, 182

²⁷⁵ Ibid., I.I.i, 5.

²⁷⁶ Silver, “Friendship in Commercial Society”, 1492. Smiths sympatimekanisme har for øvrig klare likhetstrekk til Hegels universale fornuft (og kan vel ha hatt sin inspirasjon fra Newton). Hegel kritiserer, som tidligere nevnt, Smiths naive tiltro til egeninteressen og den usynlige hånds virke i det han benevner som innenfor behovenes system. G.W.F. Hegel, *Rettsfilosofien* (1821).

thought it natural to the human species.”²⁷⁷ På denne måten var de skotske tenkerne åpne for at det moderne individ kunne spille flere roller enn det tidligere klassisk filosofi hadde antatt, en tanke som sannsynligvis ikke ble mindre fremmed med fremveksten av det yrkesdifferensierte handelskapitalistiske samfunnet.

Før jeg forlater relasjonsformene i det handelskapitalistiske samfunnet, skal jeg belyse et annet forhold ved den moderne tid som skilte den fra den foregående, nemlig synet på *den fremmede*. Skottene forsto det slik at før den moderne tid fantes det ikke en mellomting, eller en gråson, mellom vennskap og fiende.²⁷⁸ Den moderne, handelskapitalistiske tid, derimot, fylte relasjonsmellomrommet med *både* bekjentskap og nøytrale ukjente.²⁷⁹ Man betraktet ikke nødvendigvis lenger ukjente som en potensiell fiende man burde frykte eller ha mistro til. Mens man tidligere kategoriserte en venn enten som en alliert eller en fiende, ble skalaen nå utvidet. Det handelskapitalistiske samfunnet åpnet for å betrakte fremmede som likegyldige medborgere, og den moralske orden ble opprettholdt av en felles sympatimekanisme gjennom bruken av *the impartial spectator*. Smith beskrev i *Theory of Moral Sentiments* sympati som: “our fellow-feeling with any passion whatever.”²⁸⁰ I familie og vennskapsforhold hadde man mer enn nok sympati, men når det kommer til fremmede, var den samme sympatien ikke like fremtredende eller naturlig. Da måtte man ifølge Smith benytte seg av *the impartial spectator*, en sympatimekanisme som var: “according to the dictates of prudence, justice, and of proper benevolence.”²⁸¹ Som vi har sett, ble ikke lenger vennskap i det handelskapitalistiske samfunnet knyttet av nødvendige årsaker, som å sikre seg mot fiender. Man var nå enten i et *disinterested vennskap*, som baserte seg på sympati og var til glede for enkeltindividene, eller man var i et *interested* relasjonsforhold, hvor den moralske orden ble opprettholdt av *the impartial spectator*. Ved å aktivere *the impartial spectator*, var det dessuten ikke lenger religiøse, økonomiske eller politiske institusjoner som overvåket den

²⁷⁷ Henry C. Clark, “Conversation and Moderate Virtue in Adam Smith’s ‘Theory of Moral Sentiments’”, *The Review of Politics*, vol. 54, nr.2: 185—210 (våren 1992), 191.

²⁷⁸ Silver uttrykker dette som følger: “As the Scots understand precommercial society, the space between friends and enemy was not occupied, as in commercial society, with mere acquaintances, or neutral strangers, but charged with uncertain and menacing possibilities.” Silver, “Friendship in Commercial Society”, 1482.

²⁷⁹ Som Henry C. Clark påpeker: “On the one hand, civilized society, especially of the modern or commercial type, is characterized by the vast range of relationships we have with people whom we know little if at all. This has sometimes led the commentators to suggest that Smith’s moral theory is designed for a ‘society of strangers’. On the other hand, what Smith describes as the ‘most respectable’ of human relationships, those alone deserving the name of friendship, are equally distinctive of civilized society.” Clark, “Conversation and Moderate Virtue”, 195.

²⁸⁰ Smith, *Theory of Moral Sentiments*, I.I.i, 5.

²⁸¹ Ibid., VI.III, 239—40.

moralske ordenen. Som Smith påpekte; i et samfunn hvor den moralske orden ikke lenger ble ivaretatt av en *prince, clergy* eller *landlord*, var det den naturlige og allmenngyldige sympatien som satte premissene for moralsk oppførsel. Man sympatiserer og handler i enighet (*concord*), men ikke nødvendigvis i samklang (*unison*), for å oppnå samfunnsharmoni i samfunnet: ”Though they will never be unisons, they may be concords, and this is all that is wanted or required.”²⁸² I stedet for at tilstedeværelsen, eller fremveksten, av likegyldige fremmede i det handelskapitalistiske massemarkedet ville svekke den moralske ordenen i samfunnet, mente Smith at det snarere ville bidra til å klargjøre den.²⁸³ Etter som den moralske ordenen ble satt og ivaretatt av private individer som lot den allmenne *sympatien* bli en rettesnor og utgangspunkt for ideer og oppførsel, spredte det seg dertil en demokratisk ånd i samfunnet.²⁸⁴

Man kan her skille mellom det individuelle og det kollektive plan i det handelskapitalistiske samfunnet, og begge deler synes å gagne fellesskapet. Det var den markedsstyrte egeninteressen, dvs. den *interested* relasjonen som tok utgangspunkt i et gevinst- eller bytteforhold, og som vokste ut av mannens naturlige tilbøyelighet til å *trade, barter, and exchange*, som ville gagne fellesskapets beste ved å resultere i ”that universal opulence which extends itself to the lowest ranks of the people.”²⁸⁵ Denne *interested* relasjonen gagnet fellesskapet økonomisk. Den private vennsapsrelasjonen (*the disinterested*) gagnet først og fremst enkeltindividet, ettersom vennskap ble dannet ut av glede for enkeltindividet på det individuelle plan. Som Silver påpeker, hadde hensikten med vennskap i tiden før handelskapitalismen slo rot og markedet vokste i omfang, vært å få hjelp til å overvinne fiender. Det å hjelpe venner hadde vært synonymt med å bekjempe fiender. I moderne tider ble ikke lenger vennskap knyttet for å beskytte en selv. Ikke bare gagnet omgang mellom likegyldige fremmede samfunnet økonomisk, det utgjorde ikke lenger en trussel for andre. Vennskap i det handelskapitalistiske samfunnet tredde på denne måten frem i form av en privat dyd samtidig som økte det offentlig godet.

²⁸² Ibid., I, I, IV, 17.

²⁸³ Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1483.

²⁸⁴ Silver, ”Friendship in Commercial Society”, 1484.

²⁸⁵ Smith, *Wealth of Nations*, I.i.10, [16], 22.

Oppløsningen av det ”hele” individ

Det siste jeg skal belyse er hvordan skottene mente at det spesialiserte og yrkesdifferensierte arbeidsmarkedet i det handelskapitalistiske samfunnet endret dydsverdiene i samfunnet og bidro til å bryte ned det klassiske idealet om ”det hele og dydige individ”. Skottene var ikke kun bekymret over den fordummende effekten utførelsen av gjentatte enkeltoperasjoner i den spesialiserte industrien kunne ha på individets intellekt, de var også bekymret over hvordan man i et samfunn med yrkesdifferensiering, som innbefattet en spesialisering av de politiske og militære funksjonene, kunne opprettholde det klassiske kravet om dyd og aktiv deltakelse i (polis)samfunnet. Ferguson, som var blant de mest skeptiske til dydsutviklingen i det handelskapitalistiske samfunnet, måtte likevel vedkjenne seg i *Essay on the History of Civil Society* (1767) at spesialiseringen var nødvendig for samfunnets siviliseringsprosess: ”a people can make no great progress in cultivating the arts of life, until they have separated, and committed to different persons, the several tasks, which require a peculiar skill and attention.”²⁸⁶

Det historiske bakgrunnsbildet

For å gi en pekepinn på hvorfor debatten om politisk og militær dydsproblematikk var tidsaktuell på deres tid, kan det være nyttig å et raskt blick på den realhistoriske situasjonen. Skottland bar på dette tidspunktet preg av å bestå av ulike sosiale og økonomiske stadier i ulike deler av landet. Tidlig på 1700—tallet var store deler av den gælisk-talende befolkningen i det skotske høylandet organisert under klansystemet. Klanen utøvet politisk og militær kontroll over medlemmene i mangelen på et sentralisert kontrollert styre i landet. Det skotske høylandet i nord sto i sterk kontrast til den utviklingen som nå utspilte seg i det mer handelskapitalistiske, engelsktalende lavlandet.²⁸⁷ Med slike klare sosiale kontraster i deres egen ”bakgård”, kom skillet mellom det siviliserte og usiviliserte tydelig frem.²⁸⁸

²⁸⁶ Ferguson, *Essay on the History of Civil Society*, IV.I, 154.

²⁸⁷ Klanen ble pasifisert med utstasjonerte britiske tropper og ved at ledere satt i eksil slik at det etter hvert opphørte. Muller, *The Mind and the Market*, 55.

²⁸⁸ Som Meek redegjør for, var skottene opptatt av sivilisasjonsutviklingen i et materialistisk og historisk perspektiv. De benyttet seg særlig av materiale fra utenlandsreiser, som for eksempel studiene av de amerikanske indianerne, men med et slikt tydelig skille hjemme i deres egen ”bakgård” kom betydningen av utvikling tydelig frem. Meek, *Social Science and the Ignoble Savage*, 4. Se også Fossåskaret, *Mellom metode og moral*, 33—4.

Hvorfor spørsmålet om militær og politisk dyd og organisering ble et høyaktuelt spørsmål blant de skotske opplysningstenkerne, kan betraktes videre i denne sammenheng. Spenningen mellom det skotske rurale høylandet og det handelskapitalistiske lavlandet, som kuliminerte i det jakobinske opprøret i 1745—46 hvor Prince Charles Edwards mislykkes i å overta tronen, markerte slutten for klanens makt.²⁸⁹ Steuartens nederlag satte et endelig punktum for den jakobinske trusselen om et dynastisk alternativ, en visshet, eller et symbol, som hadde skapt politisk uro og usikkerhet siden 1689. Likevel fikk ikke den parlamentariske politikken sin etterlengtede ro, for med et frafall av et jakobinsk alternativ, ble aktørene nødt til å konfrontere hverandre på nye premisser.²⁹⁰ Det at klanen, som engelskmennene så på som *a rabble of naked savages*, hadde klart å okkupere hele det skotske lavlandet uten nevneverdig motstand, og klart å bryte seg langt inn i det engelske midtlandet, – en invasjon som engelskmennene opplevde for første og siste gang siden den romerske invasjonen – avslørte det hanoverske regimets politiske og militære svakhet. Denne avsløringen fikk konsekvenser for både den engelske og skotske politiske diskursen. For de skotske opplysningstenkernes del igangsatte tronens manglende evne til å stå imot Charles Edwards menn en debatt omkring hvordan man kunne opprettholde en nødvendig *civic virtue* (borgerdyd) i skotsk kultur for å sikre at de til enhver tid kunne, som det latinske navnet *virtue* impliserer, ”be warriors at need”.²⁹¹

Civic republikanismen, som ble overført til britisk tenkning gjennom ny-harringtonianske og *commonwealth* tenkere mot slutten av 1600—tallet, og videre til skotsk opplysningstid hovedsakelig gjennom Andrew Fletcher fra Saltoun, var i favør av et nasjonalt militære (*militia*) fremfor en stående hær. Det var ikke det at en et nasjonalt militære nødvendigvis ville være mer effektiv, den ble betraktet som en nødvendig forsvarsform for å styrke og beskytte friheten.²⁹² Som en konsekvens av engelsk skepsis til skotsk lojalitet etter de jakobinske opprørene i 1745—46, ble Skottland ekskludert fra Pitts nyetablerte nasjonale militære i *the militia act of 1757*. Som Phillipson uttrykker det: ”the English parliament and

²⁸⁹ “Jacobitism” i England, Skottland og Irland må ikke forveksles med jakobismen i Frankrike. Den jakobinske bevegelsen i Skottland var en bevegelse som støttet Stuart-familiens krav på den britiske kronen etter at den katolske James den andre ble avsatt i revolusjonen i 1688 og erstattet med Mari II og William av Orange. Navnet stammer fra Jacobus – latinsk for James.

²⁹⁰ “...it is argued that the disappearance of the Jacobite alternative, ..., did something toward a further destabilization of parliamentary politics, by obliging the contestants to confront one another on new grounds.” J.G.A. Pocock (red), *The Varieties of British Political Thought*, 246—7.

²⁹¹ For avsnittet hittil, *ibid.*, 247.

²⁹² Pocock, *The Maciavellian Moment*, 427—436; Richard B. Sher, “Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defence”, 242.

the English ministers [...] feared that to arm the Scottish counties would encourage a Jacobite revival.”²⁹³ På grunn av ”Whiggish fears of Highland Jacobitism and Tory dislike of Lowland Presbyterianism”, ble skottene snytt for et *militia* som et valgalternativ.²⁹⁴ Med en profesjonell stående hær som eneste alternativ, var skottene bekymret over hvorvidt folket ville bli myke (*effeminated*), materialistisk og selvsentrert, med andre ord *korrupt*, og følgelig ute av stand til å forsvare landet.²⁹⁵

Korrupsjonsbegrepet ble mer aktuelt i britisk politisk diskurs i løpet av 1600—tallet. Pocock viser hvordan *korrupsjon* overtok rollen fra *fortuna*-begrepet som antitesen til dyd (*virtue*) i britisk tenkning på 1600—tallet.²⁹⁶ Den fornyede aktualiseringen av republikansk tankegods, som oppsto i England som en nyharringtonisme mot slutten av 1600—tallet og hadde gått i en linje fra Bruni, Machiavelli til Harrington, gjorde i at man nå ble opptatt av dyden til *the legislator, senator, or citizen*, i motsetning til tidligere; prinsens dyd.²⁹⁷ Temaet i debatten omkring 1675 var hvordan man kunne opprettholde dydige, ukorruperte borgere, samt å begrense kongens makt. Det var særlig tre spenninger i den nyharringtonianske diskursen som ga flamme til debatten om korrupsjon. Den ene var Shaftesburys motstand mot kongens minister, Danby, til å bygge opp *a Court party* i underhuset, hvor man ble tilbudt rang, stilling og pensjoner. Shaftesbury fryktet at disse tilbudene ville korrumpere representantene fra ”the Country”.²⁹⁸ Den andre var fremveksten av en stående hær. Man mente at en stående hær, bestående av spesialiserte soldater, kunne bli korrupt, ettersom de profesjonelle soldatene først og fremst var lojale mot den som betalte lønningene. På motsatt siden sto idealet om en nasjonal hær, bestående av uavhengige, dydige og samfunnsengasjerte borgere.²⁹⁹ Kongen ville lett kunne opparbeide seg for mye makt dersom han rådet over en stående hær som lett

²⁹³ Nicholas Phillipson, “The Scottish Enlightenment” i *The Enlightenment in National Context*. 19—40 (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 33.

²⁹⁴ Pocock, *The Varieties of British Political Thought*, 253. Skottene hadde vært ekskludert fra den engelske hæren helt siden unionen mellom kongehusene, og: “It was England which, through the Union of the Crowns, was imposing standing armies on Scotland”. John Robertson, “The Scottish Enlightenment and the civic tradition” i Istvan Hont og Michael Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 149.

²⁹⁵ Sher, “Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defence”, 243.

²⁹⁶ Dette avsnittet er i hovedsak hentet fra Pocock, *The Machiavellian Moment*, kap. 12.

²⁹⁷ *Ibid.*, 405.

²⁹⁸ Om det ble ansett for snuskete å motta penger for å stemme i favør av ”Court”, ble tilbudet om pensjon eller en varig ministerpost, dvs. tiltak som avkrevde varig lojalitet til ”Court”, kraftig fordømt. Det politiske programmet til ”Country” svarte med krav om jevnligte runder av nye valg. Dette kravet gjenspeilte en machiavelliansk *ridurre ai principii*, som betyr en stadig fornyelse for å ivareta uavhengigheten, friheten og dyden. *Ibid.* 406-7.

²⁹⁹ Den stående hær var først og fremst betalt av staten, dvs. de var profesjonelle soldater i en permanent jobb lønnet av det offentlige, som dermed jobbet ut fra et økonomisk formål som lett kunne lede til korrupsjon. *Ibid.*, 410—11.

kunne la seg korrumpere.³⁰⁰ Det tredje forholdet som på nytt aktualiserte Harrington i 1675, var et ønske om å bevare *the House of Lords*, nettopp med formål å begrense kongens makt. Det postføydale Storbritannia fremsto ikke lenger som et føydalt aristokrati, der makt hadde vært fordelt etter *heritage*, men som et ”naturlig aristokrati”; ”an aristocracy of talent and function”.³⁰¹ Aristokratene i *The House of Lords* ble ikke lenger oppfattet som folkets overordnede, men betraktet som en buffer mot kongens absolutte makt. På denne måten ble overhuset, stadig gjentagende valg og et nasjonalt militære, stilt på samme side, en side som kjempet sammen mot korrupsjon i parlament. Nyharringtonianerne søkte balanse i maktfordelingen. De fordømte korrupsjonen som de nå knyttet til *the Ancient Constitution*. Kampen sto ikke lenger mellom overhuset og underhuset, men om en balanse som skulle sikres gjennom en balansert maktfordeling.³⁰²

Denne debatten om dyd, korrupsjon og frihet lå som et bakgrunnstepp for den skotske debatten om hvordan man kunne opprettholde borgerdyd i det handelskapitalistiske samfunnet. Ingen kunne mot midten av 1700—tallet seriøst motsi den stående hærs effektivitetsmessige overlegenhet over et nasjonalt militære, etter som en stående hær var organisert etter det moderne prinsippet om arbeidsdeling og funksjonsspesialisering. Likevel ble det klart at med en stående hær ville ikke lenger den handelskapitalistiske mann være trent til å fremstå som en parat soldatborger; idealet som hadde vært opprettholdt i det antikke Sparta.³⁰³ Yrkesspesialiseringen hadde snarere gjort den handelskapitalistiske mann til en ”handelsmann” som byttet sine tjenester og arbeidsinnsats med andres i et mellommenneskelig økonomisk avhengighetsforhold. Med det handelskapitalistiske samfunnet, vokser økonomien frem som en selvstendig sfære. Selv tiggeren som mottar penger av nestekjærlighet, er tilbake i den økonomiske sirkelen idet han byttehandler sine almisser for varer i markedet.³⁰⁴ I Harringtons tid var rikdom, dvs. rikdom i form av eiendomsbesittelse (land), en nødvendig betingelse for å kunne innta det politiske liv, dvs. for å bli en dydig borger.³⁰⁵ Selv om Harrington oppfattet at det fantes et marked for jordeiendom, fantes det ikke en ide om et selvregulerende marked for varer og tjenester i hans

³⁰⁰ ”The guards are mercenary, and therefore dangerous,” uttrykte en “ultra-Cavalier” talsmann ved navn Fabian Phillips i underhuset (the House of Commons). *Ibid.*, 410—412.

³⁰¹ *Ibid.*, 414.

³⁰² *Ibid.*, 420.

³⁰³ Sher, “Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defence”, 243.

³⁰⁴ Smith, *Wealth of Nations*, I.ii.2, [22], 27. J.fr. også fotnote 224 i denne oppgaven.

³⁰⁵ Man var et såkalt zoon politikon: ”in virtue of his sword and his freehold”. Pocock, *Machiavellian Moment*, 386.

tenkning.³⁰⁶ Harrington hadde manglende forståelse av det å bedrive økonomisk virke for profittens skyld, rikdom eksisterte for ham for å gi en plass i det politiske liv.³⁰⁷ Det var det greske idealet som fortsatt gjaldt hos Harrington; man må holde seg borte fra økonomisk virke for å bli en dydig borger. I den handelskapitalistiske tid, der økonomien vokste frem som en egen ”institusjon”, i form av et marked som alle kunne delta i og være en del av, ser man at liberalismen etter hvert overtok for republikanismen. Det er her den skotske debatten foregår. I denne sammenheng var den skotske skole opptatt av hvorvidt man i en tid hvor parlamentet var blitt forflyttet til Westminster med parlamentsunionen i 1707, og hvor man hadde profesjonalisert de militære og politiske funksjonene, kunne opprettholde en nødvendig borgerdyd og lojalitetsfølelse, når det alminnelige individ hovedsakelig var opptatt av å bedrive egeninteressert økonomisk virke.

Spesialisering eller samfunnsånd

Ferguson, som selv hadde en militær bakgrunn, var blant dem som uttrykte en tydelig bekymring over det synkende kravet til deltakelse i det offentlige liv som han så utspilte seg i det handelskapitalistiske samfunnet.³⁰⁸ Han ga uttrykk for en *civic* republikansk skepsis idet han redegjorde for de ”potensielt farlige” konsekvensene av arbeidsdelingen i kapitlet om ”Of Relaxations in the National Spirit incident to Polished Nations” i *Essay on the History of the Civil Society* (1767).

...the separation of professions, while it seems to promise improvement of skill, and is actually the cause why the productions of every art become more perfect as commerce advances, yet in its termination, and ultimate effects, serves, in some measure, to break the bands of society.... Under the *distinction* of callings, by which the members of polished society are separated from each other, every individual is supposed to possess his species of talent, or his peculiar skill, in which the others are confessedly ignorant, and society is made to consist of parts, of which none is animated with the spirit of society itself.³⁰⁹

³⁰⁶ Harrington beskrev eiendom som ”the goods of fortune”, men han hadde ingen oppfatning om et sosialt system som regulerte dets distribusjon. Ibid., 387.

³⁰⁷ Han forsto ikke markedsmekanismene i Holland (og Geneve), den første handelskapitalistiske stat. Hans argument mot at profit var en basis for civic personality gikk på at: profitten var ”lightly come”, ”lightly go”. Ibid.

³⁰⁸ Ferguson var blant annet aktiv under syvårskrigen i *the Poker Club* med å samle støtte til kampanje for en skotsk *militia*. Han utga også et skriv, ”Reflections Previous to the Establishment of a Militia” (London, 1756), året før skottland ble ekskludert fra *the militia act* i 1757. Sher, ”Ferguson, Smith, and the Problem of National Defence”, 243—4.

³⁰⁹ Ferguson, *Essay on the History of Civil Society*, V.III, 185.

Ferguson knyttet her utdifferensiering direkte til en oppløsning av det klassiske idealet om det hele individ. Når hver og én behersker sitt spesifikke kunnskapsfelt, hvor andre er uvitende, vil samfunnet bli oppsplittet i adskilte deler. Båndene i samfunnet vil følgelig bli brutt, og samfunnsånden oppløses. Det å overlate det nasjonale forsvaret til en profesjonalisert hær, ”whether these be foreigener or natives” var farlig, argumenterte Ferguson videre, fordi det vil svekke folkets evne til å motstå beleiring og dets selvforsvar generelt.³¹⁰ ”The polished and mercantile countries” vil ha godt av lære ”a lesson, which it has cost civilized nations many ages to unlearn, that the fortune of a man is entire while he remains possessed of himself.”³¹¹ Ferguson påpekte at arbeidsdelingen ikke kun ville svekke landets forsvar, men også undergrave individets karakter i den grad at det ikke lenger vil inneha dydene som er nødvendig for å fremstå som en fullverdig og hel borger:³¹²

The subdivision of arts and professions, in certain examples, tends to improve the practise of them, and to promote their ends. By having separated the arts of clothier and the tanner, we are better supplied with shoes and with cloth. But to separate the arts which form the citizen and the statesman, the art of policy and war, is an attempt to dismember the human character, and to destroy those very arts we mean to improve.³¹³

Selv om Ferguson ikke kunne benekte at spesialiseringen ga et større produksjonsmessig utbytte, mente han at det å gå så langt som å spesialisere de politiske og militære funksjonene ville kunne få alvorlige konsekvenser for individets karakter. Det var bedre å være ”litt” mindre velstående, enn at spesialiseringen skulle gå på bekostning av det ”hele” og dydige mennesket, konstaterte Ferguson. I motsetning til Smith, ser vi at Ferguson verdsatte dydsverdiene fremfor den fulle utnyttelsen av spesialiseringens potensielle økonomiske gevinst:

But if there should be some small interference [between commerce and militia], it is surely better to be little less rich and commercial, than by ceasing to be men, to endanger our existence as a nation. Let us attend to the examples that are pointed out to us in the downfall of other nations, let us guard with jealous vigilance the constitution of our country, lest, like the greatest empire that ever was, that of the Romans in their decadency, we become so luxurious or effeminate, as to leave the use of arms to strangers and mercenaries.³¹⁴

³¹⁰ Ibid., IV.VI, 193.

³¹¹ Ibid., IV.VI, 194.

³¹² I gresk antikken ville de brukt ordet ”polisvesen”, dvs. en mann som er politisk aktiv i bystatens politisk og militære anliggende. Her har jeg oversatt *citizen* til borger.

³¹³ Ferguson, *Essay on the History of Civil Society*, V.IV, 195—6.

³¹⁴ Ibid., V.III, 47.

Det å skille ut the *art of policy and war*, ville skape økonomisk egeninteresserte, handelskapitalistiske individer som var ”myke” og luksushigende, mente han. Idet man var nødt til å ty til leiesoldater og fremmede for å forsvare i landet, sto friheten i fare. Problemstillingen om spesialiseringens *effeminating* effekt på individene inngikk i debatten om konsekvensene av at Skottland med *the Militia Act* i 1757 ble ekskludert fra Pitts nasjonale militære.

Smith, som hadde som hovedmål i *Wealth of Nations* å vise hvilket formidabelt utbytte den frie økonomisk utfoldelsen i det arbeidsinndelte markedet kunne gi, ga et klart inntrykk av hvordan han betrakter den spesialiserte stående hærs effektivitetsmessige overlegenhet i forhold til et nasjonalt militære i den delen i *Wealth of Nations* som har tittelen ”Of the Expences of Defence” : ”A militia, however, in whatever manner it may be either disciplined or exercised, must always be much inferior to a well-disciplined and well-exercised standing army”.³¹⁵ I senere paragrafer fortsatte han: “the history of all ages... bears testimony to the irresistible superiority which a well-regulated standing army has over a militia”. Mot slutten konstaterte han en gang for alle at: “a well-regulated standing army is superior to every militia”.³¹⁶ Ferguson og tilhengerne av et nasjonalt pliktig militære var tydelig skuffet over Smiths innstilling, som dessuten ble publisert i *Wealth of Nations* bare fem dager før skottenes andre høring i the House of Commons – det var første gang i historien at man hadde klart å få en ny høring – om en revidert *Scots militia bill* mars 1776.³¹⁷ Selv om Smith senere i verket understreket betydningen av å kultivere og utvikle en *martial spirit* blant folket, kom denne i skyggen av hans verdsettelse av den stående hær som effektivitetsmessig overlegen i forhold til et nasjonalt militære.³¹⁸ Smith var med andre ord mer opptatt av ”resultatet”, dvs. det produksjonsmessige utfallet som her var et best mulig velfungerende militære, enn først og fremst å sikre mannens dydige karakter.

Flere av de skotske tenkerne var bekymret over hvorvidt det handelskapitalistiske samfunnet ville svekke mannens evne til å forsvare nasjonen, men her var ikke skottene nødvendigvis enige. John Millar var bekymret over, som Ferguson, over den fallende militære dyden i

³¹⁵ En mer utfyllende studie av Smiths syn på et nasjonalt militære og dets betydning for opposisjonen til den stående hær, se Sher, *Church and University in the Scottish Enlightenment* (1985), kap. 6; John Robertson, *Scottish Enlightenment and the Militia Issue* (Edinburgh, 1979), kapittel 7; Donald Winch, *Adam Smiths Politics*, kap. 5.

³¹⁶ Smith, *Wealth of Nations*, V.i.a, 23, 28—9.

³¹⁷ Sher, “Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defence”, 245.

³¹⁸ *Ibid.*, 243.

samfunnet. Han mente at fremveksten av ”the lucrative arts” ville svekke mannens evne til å drive krigføring. I hans *An Historical View of the English Governement* (1787) uttrykte han at med britenes økte engasjement i fredelige kunstner (*arts*), hadde de overgått andre lands utvikling innen både handel og industri, men dette var oppnådd på bekostning av mannens militære evner og egenskaper:

As Britain has surpassed other European countries in commerce and manufacturers, her inhabitants appear to have declined more conspicuously in their martial dispositions, and in their administration of military talent. They are more invariably occupied, than most of their neighbours, in those peaceable arts, which require a patient preserving industry, but no exertion of courage...³¹⁹

Den sammenhengen som Millar så mellom sivilisasjonsutviklingen og forfallet i militære egenskaper, hadde en opprinnelse i mannens søken etter økonomisk velstand. Jo mer det handelskapitalistiske samfunnet utviklet seg, jo mer ville man beskjeftige seg med ”fredelige” gjøremål som for eksempel arbeid innenfor produksjonen. Samtidig ville man bli i mindre stand til, eller trenet til, å opprettholde de dydige egenskapene som krigføring krevde, dvs. mot, utholdenhet ol.. Som Millar påpekte, fikk søken etter velstand og rikdom en direkte avhumaniserende innvirkning på den handelskapitalistiske individ som nå var mer opptatt av seg og sitt i forfølgelsen av egeninteressen. Med for mye som sto på spill økonomisk, ville man bli mindre villig til oppsøke faren og usikkerheten som krigføring innebar:

Above all, their superiour opulence tends to discourage any enterprise that is likely to be attended with danger and uncertainty. ‘Let him go fight,’ says the soldier of Lucullus, ‘who has lost his purse’. The man who is poor is incited to desperate adventures by the consideration that he has much to gain, and little or nothing to lose. He who is rich is in the opposite circumstances.³²⁰

David Hume, derimot, var av en annen oppfatning. Hume delte ikke Fergusons og Millars skepsis til fremveksten av *the lucrative arts* og dets negative virkning på individets karakter. Hume argumenterte snarere med motsatt fortegn. Handelsvirksomheten, eller fremveksten av *the lucrative arts*, hadde ifølge Hume ikke den innvirkningen på mannens dydige, militære karakter som Millar og Ferguson fryktet:

³¹⁹ Millar, *An Historical View of the English Government*, IV.VI, [194], 755.

³²⁰ Lucius Licinius Lucullus (ca. 117—56 B.C.) var en romersk soldat og administrator som hadde rykte på seg for å utnytte kriger i sin søken etter egen rikdom, og liv i luksus og behag i senere del av livet, forklarte Millar i en fotnote i avsnittet. Millar, *An Historical View of the English Government*, IV.VI, [195], 755.

Nor need we fear, that men, by losing their ferocity, will lose their martial spirit, or become less undaunted and vigorous in defence of their country or their liberty. [Min utheving] **The arts have no such effect in enervating either the mind or body.** On the contrary, industry, their inseparable attendant, adds new force to both. And if anger, which is said to be the whetstone to courage, loses somewhat of its asperity, by politeness and refinement; a sense of honour, which is a stronger, more constant, and more governable principle, acquires fresh vigour by that elevation of genius which arises from knowledge and a good education. Add to this, that courage can neither have any duration, nor be of any use, when not accompanied with discipline and martial skill, which are seldom found among a barbarous people.³²¹

Hume mente at om det var slik at man i handelskapitalistiske tider var blitt mer ”myk”, og om *politeness* og *refinement* hadde gjort den handelskapitalistiske mannen mindre i stand til å nyttiggjøre seg av vrede – for vrede var som Hume påpekte betraktet som motets *whetstone* – hadde æresfølelsen i det handelskapitalistiske samfunnet overtatt dets funksjon. Æresfølelsen var dessuten et sterkere, mer varig og kontrollerbart prinsipp enn sinne. Motet ville først kunne bli fullt ut nyttiggjort når det var under en disiplinert militær administrasjon, noe de barbariske tidene manglet, påpekte Hume. Hume mente at man verdsetter rikdom likt i de ulike utviklingsstadiene gjennom historien, det er kun et spørsmål om relativitet. Det er først og fremst ære og dyd som regulerer en overdreven kjærlighet til penger, og om ikke æres- og dydsfølelsen har vært konstant gjennom tidene, vil den naturlig blomstre i det kunnskapsrike og velutviklede handelskapitalistiske samfunnet.³²²

Refinement on the pleasures and conveniences of life has no natural tendency to beget venality and corruption. The value, which all men put on any particular pleasure, depends on comparison and experience; nor is a porter less greedy of money, which he spends on bacon or brandy, than a courtier, who purchases champagne and ortolans. Riches are valuable at all times, and to all men; because they always purchase pleasures, such as men are accustomed to, and desire: Nor can anything restrain or regulate the love of money, but a sense of honour and virtue; which, if it be not nearly equal at all times, will naturally abound most in ages of knowledge and refinement.³²³

Her ser vi et eksempel på hvordan meningsutvekslingen i den skotske debatten kunne sprike i ulike retninger. Smith stilte seg på samme side som Hume i denne debatten. Som Ignatieff og Hont påpeker, sto verken Hume eller Smith like sterk i den anglo-irske *civic* republikanske tradisjonen som Millar og Ferguson gjorde.³²⁴ Som et motargument mot dem som klaget over tapet av den *civic* republikanske ”hele” personligheten, påpekte Smith at det kun var i barbariske tider at man hadde anledning til å være både statsmann, dommer og kriger på en

³²¹ Hume ”Of Refinement in the Arts”, II, 304.

³²² Hume går videre imot de strenge moralisters påstand om at Romerrikets fall skyldtes den korrupsjon som oppsto som en følge av importen av asiatiske luksusvarer. Denne fordømmelsen av og motargumentasjon av *refinement in the arts* motstrider Hume. Han mener at årsaken til Romerrikets fall ikke kan tilskrives ”the arts and riches imported from the East,” men at tapet av friheten oppsto pga ”an ill modelled government, and the unlimited extent of conquest.” Hume, ”Of Refinement in the Arts”, II, 305.

³²³ Ibid., 305.

³²⁴ Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 6.

gang.³²⁵ Med en *natural progress of opulence*, vil et mellommenneskelig økonomisk avhengighetsforhold uunngåelig oppstå dersom man skal nyttiggjøre seg av spesialiseringens potensielle økonomiske gevinst, påpekte Smith, noe Ferguson og Millar heller ikke kunne nekte for. Yrkes spesialisering ville tvinge frem en delegering av de politiske og militære funksjonene, fortsatte Smith, for et skille mellom de uproduktive og produktive funksjonene var nødvendig for å oppnå et økt produksjonsutbytte fra arbeidskraften i seg selv. Som allerede påpekt, knyttet Smith oppløsningen av det hele individ opp mot handelskapitalismens beste egenskap, nemlig dets evne til å fø og kle dets fattigste medlemmer. Smith var klar over at det ikke var mulig å gjenopprette mennesket som en integrert identitet bestående av både produktive arbeidere og soldatborgere, men for ham måtte rettferdigheten og hensynet til det fattige veie tyngre enn tapet av borgerdyd.³²⁶

Forholdet mellom frihet, lov og dyd

Den manglende *spirit* og nye passivitetet, som arbeidsdelingen forårsaket i det handelskapitalistiske samfunnet, knyttet Ferguson videre opp mot fremveksten av lovsystemet. Tidligere i oppgaven har vi sett på hvordan Smith betraktet loven som et naturlig system, og hvordan det gjennom å garantere for den private eiendomsretten, ville sikret rettferdigheten i det handelskapitalistiske samfunnet. Så snart loven var etablert, ville borgerne stå fritt til å forfølge sin økonomiske egeninteresse i deres søken etter materielle goder.

...the obvious and simple system of natural liberty establishes itself of its own accord. Every man as long as he does not violate the laws of justice is left perfectly free to pursue his own interest his own way, and to bring both his industry and his capital to into competition with those of any other man, or order of men.³²⁷

I kapittelet om 'Civil Liberty' i *Essay on the History of Civil Society* analyserte Ferguson forholdet mellom loven og friheten. Selv om han påpekte at etableringen av et lovsystem var betingelsen for å sikre og ivareta individenes frihet i et handelskapitalistisk samfunn, var Ferguson bekymret over den passivitetet han så vokste frem. Passivitetet fremsto som et resultat av det nye moderne synet på frihet, mente Ferguson, en frihet som var blitt redusert til et spørsmål om eiendomsrett og overholdelse av lovens paragrafer.³²⁸

³²⁵ Smith, *Wealth of Nations*, V.i.a.1-20, [43—56], 689—698. Se også Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 7.

³²⁶ Hont og Ignatieff, *Wealth and Virtue*, 7-8.

³²⁷ Smith, *Wealth of Nations*, vol. 2, IV.ix.51, [42], 687.

³²⁸ Berry, *The Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 135.

... where the citizen is supposed to have rights of property and station, and is protected in the exercise of them, he is said to be free; and the very restraints by which he is hindered from the commission of crimes are part of his liberty.”³²⁹

For å forstå hvilket utgangspunkt Ferguson argumenterte ut fra, bør vi kommentere hvilken ”arv” som preget tenkningen hans. En hovedantakelse i Fergusons filosofi var at mannen var naturlig aktiv. Denne aktive siden ved mennesket burde få utløp i den offentlige sfæren, i stedet for å bli benyttet med henblikk på ”the improvement of fortune” eller ”separate pursuits of pleasure”.³³⁰ Ferguson sympatiserte med den klassiske antikke holdningen om at menn hovedsakelig burde engasjere seg i politikk, mens økonomi (oikos) var kvinnes, slavenes og dyrenes domene.³³¹ Ifølge Aristoteles ble mannens natur fullbyrdet gjennom politisk handling fordi det fra naturens side var skapt som et politisk vesen, såkalt *zōon politikon*.³³² Det var de hele, dydige og politisk engasjerte borgere (*citizens*) som var best egnet til å ivareta friheten og sikkerheten i den klassiske bystaten. I den klassiske *civic* republikanske tradisjon var dette menn som var økonomisk selvoppretholdende og dermed fristilte til å engasjere seg i offentlighetens anliggende.³³³ Ferguson, som argumenterte ut fra *civic* republikanske prinsipper, påpekte at i det handelskapitalistiske samfunnet holdt det ikke kun med en velfungerende grunnlov og en *militia*, som ivaretok friheten. For å opprettholde friheten, mente Ferguson at man var avhengig av at innbyggerne innehadde en offentlig dyd, *spirit or virtue*, dvs. at de *aktivt* deltok i samfunnets politikk og forsvar. Først da kunne man realisere den politiske friheten som samfunnets institusjoner hadde som mål å tilrettelegge for.³³⁴ Det var passivitetet som var farlig, påpekte Ferguson, og den knyttet han først og fremst til handelsvirksomheten og lovsystemet.

Grekerne hadde i sin tid betraktet handel først og fremst som en ”nødvendighet” de hadde vært nødt til å tolerere.³³⁵ Frykten hadde bunnet i at en økonomisk virksomhet ville kunne resultere i en interessedifferensiering som ville true den politiske og militære deltakelsen og

³²⁹ Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, III.VI, 134.

³³⁰ *Ibid.*, V.III, 188.

³³¹ Berry, *The Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 135.

³³² Referansen til Aristoteles’ *Politics* her hentet i Berry, *The Social Theory of the Scottish Enlightenment*, 135. Se også Pocock, *The Machiavellian Moment*, 66—80, 462.

³³³ For en nøyere gjennomgang av *civic humanism*, se: John Robertson “The Scottish Enlightenment and the civic tradition” i *Wealth and Virtue*, 138—42; Pocock, *The Machiavellian Moment*, 58—60; Muller, *The Mind and the Market*, kap. 1, 13—15.

³³⁴ Muller, *The Mind and the Market*, 4.

³³⁵ Så klart fantes det handelsmenn, bankfunksjonærer og kreditorer i Aten, men disse ble sett som outsiders, dessuten ukvalifiserte til medlemskap i bystaten. Muller, *The Mind and the Market*, 5.

helhetstankegangen i polissamfunnet som de var så avhengig av for samfunnets opprettholdelse. Det var dette utgangspunktet Ferguson argumenterte ut fra da han uttrykte sin engstelse over den fallende politiske deltakelsen i det handelskapitalistiske samfunnet: "...liberty is never in greater danger than it is when when we measure national felicity... by the mere tranquility which may attend on equitable administration".³³⁶ Det er passivitetet som utgjorde faremomentet hos Ferguson. Idet innbyggerne overlater offentlige anliggender til en "administrasjon" som tilrettelegger og administrerer loven, vil private personer ha nok med seg og sitt i sin private "pursuits in the commercial and lucrative arts", som de dessuten ønsker minst mulig administrativ innblanding i.³³⁷ Det er nettopp denne likegyldigheten som var farlig. Man har da skapt en situasjon hvor man er "more akin to despotism than we are apt to imagine".³³⁸ Ved å tillate passivitetet, vil ikke det moderne samfunnet makte å beskytte de sanne frihetsverdiene, mente Ferguson.³³⁹ Det faktum at moderne stater ikke stilte krav til offentlig (dvs. politisk) deltakelse, men kun forventet lydighet til lovverket, utgjorde et faremoment som kunne få fatale følger. Det politiske forfallet og det resulterende passivitetet i samfunnet ville kunne føre til at samfunnsmedlemmene ikke lenger "act[ed] for himself to maintain his rights". Når den politiske ånden lå brakk, ville det handelskapitalistiske samfunnet bli "unworthy of the freedom they possess", advarte Ferguson.³⁴⁰

Velstand og dyd

Sammenhengen mellom rikdom og militær dyd inngikk i en større moralfilosofisk debatt om velstand og dyd. Debatten om velstandens korruperende effekt på individets sjel har pågått siden den klassiske antikken.³⁴¹ Albert Hirschman minner oss om i *The Passions and Interests* (1977) at Augustin fordømte personlig søken etter makt, sex og penger.³⁴² Augustin bedyret at det å inneha borgerdyd innebar å undertrykke ens egen personlig søken etter velstand og å erstatte den med nestekjærlighet. Hvordan kunne Smith få en slik bred oppslutning og aksept om at dersom enkeltindividene tilfredsstillter egeninteressen og søker størst mulig profitt for

³³⁶ Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, VI.V, 229.

³³⁷ Ibid., III.II, 114.

³³⁸ Ibid., VI.V, 229.

³³⁹ Ferguson har også skrevet et historisk flerbinds verk om fremveksten av Romerriket frem til Republikken hvor han benytter sistnevnte som en modell for "den frie stat".

³⁴⁰ Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, V.III, 188.

³⁴¹ Vedr. innstillingen til velstand og handel gjennom tidene, se en glimrende oppsummering av den klassiske greske, den kristne og den romerske rettstankegang tradisjonen i Europa i Muller, *The Mind and the Market*, kap 1.

³⁴² Hirschman, *The Passions and the Interests*, 9—10.

egen del, vil dette gi størst mulig (økonomisk) uttelling for nasjonen som helhet? Hvordan kunne en slik enorm moralsk omveltning oppstå og vedvare som den gjorde mot siste halvdel av 1700—tallet, hvor man legitimerte tilsynelatende egosentrisk, egeninteressert handling på et økonomisk grunnlag?³⁴³ Det heroiske idealet som forsvant i den moralske forvandlingen ble erstattet med det man tidligere forsøkte å fordømme, nemlig søken etter velstand (*glory seeking*), som nå betraktet som et middel for å oppnå størst mulig økonomiske vekst. Som Smith i hans moralfilosofiske verk *Theory of Moral Sentiments* (1759), uten betenkeligheter sto fritt til å uttrykke: "...the road to virtue and that to fortune...are, happily in most cases, very nearly the same."³⁴⁴

Forholdet mellom velstand, dyd og korrupsjon har dype røtter i både den klassiske republikanske og den kristne tradisjonen i Europa.³⁴⁵ Selv om man, som Hirschman påpeker, i dag enda ikke helt hvordan denne overgangen skjedde, har ulike forklaringsmodeller har vært gitt til denne "moralske" forvandlingen.³⁴⁶ Weber (og Tawney) har for eksempel vist hvordan kalvinistiske grupperinger på 1600— og 1700—tallet gjennomgikk signifikante endringer i sitt grunnsyn og oppførselsmønster som befestet seg i en revurdering av normer og aktivitetsretning. I stedet for å fokusere på frelsen, ble man i større grad opptatt av å mestre og å oppnå resultater i den faktiske (dennesidige) verden. Drivkraften, som tidligere hadde vært rettet mot religiøse mål, ble nå overført til økonomiske og sosiale forhold.³⁴⁷ Selv om vi, som nevnt innledningsvis, ikke har anledning til å gå dypere inn i dette spennende og komplekse temaet i denne oppgaven, kan det være nyttig å kommentere Pococks tilnærming til denne overgangen. Den skotske skole, som med sin materialistiske historieforståelse var opptatt av sivilisasjonsutviklingen, hadde en forståelse av overgangen til den moderne tid som ligger tett opp til Pococks i hans *Virtue, Commerce, and History* (1985).

Pocock mener at en av grunnene til at handelsvirksomheten, eller egeninteressens utfoldelse, etter hvert ble akseptert og moralsk stuerent, var nemlig det at man på 1700-tallet knyttet handelen til menneskets siviliseringsprosess. Her er han enig med Albert O. Hirschmans

³⁴³ Som tidligere nevnt, har flere sett nærmere på den moralske forvandlingen som endte opp i en aksept av egeninteressen som et førsteprinsipp i de økonomiske vitenskapene. Se litteraturforslag i fotnote 1.

³⁴⁴ Smith, *Theory of Moral Sentiments*, Liii.3.5, 63.

³⁴⁵ Muller, *The Mind and then Market*, kap. 1.

³⁴⁶ Hirschman, *Passions and Interests*, ref. fotnote 1.

³⁴⁷ I denne sammenheng ønsker Wolin å vise at liberalismen gjennomgikk en liknende transformasjon som man så i protestantismen, men det blir en annen diskusjon enn den vi skal se på her. Wolin, *Politics and Vision*, 267. For mer om sammenheng mellom den endringer i det protestantiske etikk og fremveksten av kapitalismen, se som tidligere nevnt, Max Weber, *Protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (1904).

Passions and Interests (1977). Dydsbegrepet, som har en lang forhistorie med ulike konnotasjoner gjennom historien, ble omdefinert enda en gang i løpet av 1700—tallet.³⁴⁸ Pocock påpeker at med den differensieringsprosessen som oppsto i den moderne tid, fremsto ikke lenger den moderne mann som en bondekriger (*farmer-warrior*) som i de antikke bystatene. Han inntok nå et moderne univers ”of commerce and the arts” bestående av stadig flere og kompliserte interaksjoner og transaksjoner.³⁴⁹ Idet de mellommenneskelige relasjonene og interaksjonen ble mer komplekst og utstrakt, forklarer Pocock, gjennomgikk det moderne individs personlighet en forandring, og støtter dermed samtidig opp under skottenes historisk materialisme. Selv om det oppsto et tap av det dydige, hele polisvesenet med den handelskapitalistiske interaktive og spesialiserte tilværelsen, ble den skotske mann kompensert med en ”infinite enrichment” av hans personlighet. Pocock oppsummerer dette forholdet som følgende:

Commerce, leisure, cultivation, and – it was soon perceived with momentous consequences – the division and diversification of labour combined to bring this about; and if he could no longer engage directly in the activity and equality of ruling and being ruled, but had to depute his government and defence to specialized and professional representatives, he was more than compensated for his loss of antique virtue by an indefinite and perhaps infinite enrichment of his personality, the product of the multiplying relationships, with both things and persons, in which he became progressively involved.³⁵⁰

Fordi de økende nettet av relasjoner i den moderne tid, var av en sosial og ikke politisk karakter, utdyper Pocock videre, ble begrepet dyd (*virtues*) byttet ut og erstattet med *manners*. *Manners*-begrepet gjenspeilte en siviliseringsprosess som vokste ut av en historisk utvikling av kunnskapsnivået i samfunnet, noe som gjenspeiles i firestadieteorien. Med det økte nettet av mellommenneskelige relasjoner i det siste, handelskapitalistiske stadiet, ble det til at: ”The social psychology of the age declared that encounters with things and persons evoked passions and refined them into manners.”³⁵¹

Handelen hadde i denne sammenhengen en viktig funksjon, handelen ble ansett for avgjørende for å ”refine the passions and polish the manners”. Eller som den franske opplysningstenkeren Montesquieu uttrykte som *doux commerce* (skottene var kjent med

³⁴⁸ Pocock beskriver ulike betydninger dydsbegrepet har hatt gjennom historien som følger: “Virtue is a word with a long history and a great many meanings. It could be used synonymously with ‘nature’, ‘essence’ or ‘essential characteristics’...it could bear the Roman-Machiavellian meaning of a capacity to act in confrontation with *fortuna*;...it could signify a devotion to the public good,...”. Pocock, *Virtue, Commerce, and History*, 41.

³⁴⁹ *Ibid.*, 49.

³⁵⁰ *Ibid.*

³⁵¹ *Ibid.*

Montesquiues tekster). "...it is almost a general rule that wherever the ways of man are gentle (*mœurs douces*) there is commerce, there the way of men are gentle." Og noe senere i samme kapittel fortsatte han: "commerce...polishes and softens (*adoucit*) barbarian ways as we can see every day."³⁵² Som Hirschman påpeker, ble dette brukt som et politisk argument for tilretteleggingen for kapitalisme i den vestlige verden mot slutten av 1600—tallet og på 1700—tallet. Handelen, eller *money making*, ble sett på som en kontrollert aktivitet (*calm passion*) som temmet den mer dyriske ukontrollerbare følelsen, *passion*. Egeninteressen siviliserte menneskene og gjorde dem mer kontrollerbare og forutsigbare.³⁵³ Som William Robertson uttrykte, "Commerce tends to wear off those prejudices which maintain distinctions and animosity between nations. It softens and polishes the manners of men."³⁵⁴ Disse politiske argumentene ble fremsatt som et motargument mot luksusforbrukets korruperende effekt, og la til rette for fremveksten av (handels-)kapitalisme i Europa hvor handelen nå ble betraktet som avgjørende for at siviliseringsprosessen i det hele tatt skulle kunne finne sted. Debatten om velstand og dyd, ble en kamp mellom det "gamle" og det "moderne", og vi ser at om Ferguson til tider står i den gamle leiren, har Smith helt klart tatt skrittet over i den moderne tid.³⁵⁵

³⁵² Oversatt fra Montesquiues *Espirit des lois* XX, 1. Sitatene er hentet fra Hirschman, *Passions and Interests*, 60.

³⁵³ Hirschman, *Passions and Interests*, 56—66.

³⁵⁴ Etter som dette ikke er direkte relatert til markedets fremvekst, går jeg ikke videre inn på dette aspektet, men ideen er likevel en viktig del av skottenes forståelse av den kulturen som oppsto med det handelskapitalistiske samfunnet. William Robertson, *View of the progress of Society in Europe*. (1769), 67. Sitatet er opprinnelig hentet fra Hirschman, *Passions and Interests*, 61.

³⁵⁵ Om det gamle vs. det moderne og forsvar av det moderne, se Hont og Igantieff, *Wealth and Virtue*, 2.

Avslutning

I det store og hele mente de skotske tenkerne at deres egen handelskapitalistiske tid var å foretrekke fremfor de foregående periodene i sivilisasjonsutviklingens historie. Det handelskapitalistiske samfunnet var mer velstående, det var mer sivilisert og tok bedre i vare på de fattiges behov. ”Demokratiseringen” av økonomien som oppsto med føydalismens oppløsning, ga nye muligheter for folk flest. Man sto fritt til å følge sin økonomiske egeninteresse i markedet, hvor priser, varer og lønninger ble regulert av den usynlige hånd. Markedet utgjorde og besto av individene selv, på det aggregerte plan. Med de utallige interaksjonene på mikroplanet dannet dette et nytt hele som utgjorde markedet. Med liberaliseringen av den merkantilistiske politikken, hvor man slo hull på teorien om varesirkulasjon, åpnet man for handelsspesialisering og den påfølgende formidable veksten i samfunnet. Den materiellstrukturelle overgangen i historien fikk tydelig konsekvenser for den kulturen som vokste frem. De sosiale relasjonene vokste nå ut av en ny form for økonomisk organisering, nemlig det selvregulerende markedet, som satte preg på det moderne individ.

Det er ikke til å komme unna at skottene var skeptiske til den kynismen som den rasjonelle og kalkulerende egeninteressen la til rette for. Det var ikke lenger slakterens, bakeren eller bryggerens nestekjærlighet som sikret og dekket ens behov, men hans økonomiske egeninteresse. Det nye mellommenneskelige avhengighetsforholdet som fulgte med den utstrakte arbeidsdelingen, gjorde at man var avhengig av utallige ukjente aktører. At man nå kunne omgås sosialt med folk man var emosjonelt likegyldig til, vitnet om et kjøligere klima. Likevel mente skottene at det fantes lyspunkter. Den handelskapitalistiske samfunnets skille mellom personlige og upersonlige relasjoner, revitaliserte vennskapsbåndene. Sympatibaserte vennskap ikke lenger ble knyttet ut fra *necessitudo*, med de lojalitets- og eksklusjonsforpliktelser de påkrevde.

Selv om spesialiseringen økonomisk gagnet det brede laget i befolkningen, og velstandsøkningen hevet sivilisasjonsnivået generelt, var det tydelig at yrkesdifferensieringen splittet opp det hele individ. Ville et frafall av samfunnsånd bryte båndene i samfunnet og i verste fall stå til fare for demokratiet? Spesialiseringens bakside, som ga seg til kjenne som synkende politisk og militær dyd, måtte likevel veies opp mot de fattiges behov, argumenterte

Smith. Det handelskapitalistiske samfunnet hevet velstanden for alle, og et samfunn kunne ikke være lykkelig når en del av samfunnets borgere var fattige og elendige.

Den skotske opplysningstiden tok utgangspunkt i at mennesker er sosiale vesener og at sosialiseringen er en mektig kraft. Skottene anså handelsvirksomheten for å generere og opprettholde en bestemt form for sosialt liv, hvis innretning av institusjoner med fremveksten av markedet, produserte en egen form for mentalitet. Det er derfor samtidig viktig å ha i mente; idet skottene teoretiserer om det handelskapitalistiske samfunnet, så teoretiserer de om sin egen samtid. Da spør det om "Hegels flight of fancy" gjør seg gjeldende og hvorvidt det er slik at "Minerva only takes wing after dusk".

Litteraturliste

Kilder:

Ferguson, Adam. *An Essay on the History of Civil Society* (1767). Red. av Fania Oz-Salzberger. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

_____. *Principles of Moral and Political Sciences*. (1792), 2.vol. Hildesheim: Olm Verlag, 1995.

Hume, David. *A Treatise of Human Nature* (1749). Red. av L.A. Selby-Bigge. Revidert utg. red. av P.H. Niddich. Oxford: Clarendon, 1978.

_____. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Først trykket i 1748 som *Philosophical Essays concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals*, red. av L.A. Selby-Bigge og P.H. Niddich, 3. utgave. Oxford: Oxford University Press, 1975.

_____. *Moral and Political Philosophy*. Red. av Henry D. Aiken, New York: Hafner Press, 1948.

_____. ”Of Commerce”, ”Of Refinements in the Arts”, ”Of Money”, ”Of Interest” og ”Of the Jealousy of Trade”. I *The Philosophical Works*. Red. av Thomas Hill Green og Thomas Hodge Grose, i 4. vol.. Darmstadt: Scientia Verlag Aalen, 1964.

_____. *The History of England* (1786). I 6 vol. Indianapolis: Liberty Fund, 1983.

_____. *The Letters of David Hume*. Red. av J.Y.T. Grieg, Oxford: Clarendon Press, 1932.

Lord Kames (Henry Home), *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion* (1751). Indianapolis, IN: Liberty Fund, 2005.

Mandeville, B. *The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits* (1732 utgaven). Red. av F. Kaye (1924), Indianapolis: Liberty Classics, 1988.

Millar, John. *An Historical View of the English Government: From the Settlement of the Saxons in Britain to the Revolution in 1688*. I 4 vol., red. av Mark Salber Phillips og Dale R. Smith. Indiana: Liberty Fund, 2006.

_____. *The Origin of the Distinction of Ranks: Or, An Inquiry into the Circumstances Which Give Rise to Influence and Authority, in the Different Members of Society* (1779). 3. utgave, red. av Aaron Garrett. Indianapolis: Liberty Fund, 2006.

Mun, Thomas. *England's treasure by Foreign Trade*. London, 1664.

- Paine, Thomas. *Common Sense*. Red. av Isaac Kramnick, Middlesex: Penguin Books, 1986.
- Robertson, William. *A View of the Progress of Society in Europe (1769)*. I *Collected Works*. I 10 vol. Red. av D. Stewart. Edinburgh: W. Hamilton, 1840.
- _____. *History of America (1777)*. I *Collected Works*. Red. av D. Stewart. I 10 vol. Edinburgh: W. Hamilton, 1840.
- Rousseau, Jean Jacques, "A Discourse on Political Economy". I *The Social Contract and Discourses*. J.M. Dent & Sons Ltd, 1973.
- _____. *Om Ulikheten mellom menneskene: dens opprinnelse og grunnlag*. Oslo: Aschehoug forlag, 1995.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (1776)*. Red. av R.H. Campbell, A.S. Skinner og W.B. Todd. 2 vol. Indianapolis: Liberty Press, 1981.
- _____. *The Theory of Moral Sentiments (1759)*, Red. A. Macfie og D. Raphael. New York: Dover Publications, Inc., 2006.
- _____. *Lectures on Jurisprudence*. Red. R. Meek, D. Raphael og P. Stein. Indianapolis: Liberty Press, 1982.
- Steuart, James. *An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy (1767)*. 2. vol. red. A. Skinner. Chicago: University of Chicago Press, 1966.
- Dugald Stewart. *Biographical memoirs of Adam Smith, LL.D., of William Robertson, D.D., and of Thomas Reid, D.D., read before the Royal Society of Edinburgh, now collected in one volume, with some additional notes*. Edinburgh: G. Ramsey & co, 1811.

Sekundærlitteratur:

- Ashton, T. S.. *The Industrial Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1948.
- Bernstein, Andrew. *The Capitalist Manifesto: The Historic, Economic and Philosophic Case for Laissez-Faire*. Maryland: University Press of America Inc., 2005
- Berry, Christopher J. *Social Theory of the Scottish Enlightenment*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997.
- _____. *The Idea of Luxury: A Conceptual and Historical Investigation*. Ideas in Context: 30. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Blumenberg, Hans. *The Legitimacy of the Modern Age*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1963, 1983.

- Brevir, Mark og Frank Trentmann (red.). *Markets in Historical Contexts: Ideas and Politics in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Broadie, Alexander (red.). *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- _____. *The Scottish Enlightenment: The Historical Age of the Historical Nation*. Edinburgh: Birlinn Ltd, 2005.
- Bryson, Gladys. *Man and Society: The Scottish Inquiry of the Eighteen Century*. New York: Augustus M. Kelly Publishers, 1945, 1968.
- T.D. Cambell, *Adam Smith's Science of Morals*. London: 1971.
- Chapman, John W. og William A. Galston (red.). *Virtue*. New York: New York University Press, 1992.
- Chitnis, Anand C.. *The Scottish Enlightenment: A Social History*. London: Croom Helm, 1976.
- Collini, Stefan, Richard Whatmore og Brian Young (red.). *Economy, Polity, and Society: British Intellectual History 1750—1950*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Clark, Henry C. (red.). *Commerce, Culture, and Liberty: Readings on Capitalism before Adam Smith*. Indianapolis: Liberty Fund, 2003.
- Dickson, G.M.. *The Financial Revolution in England: A Study in the Development of Public Credit, 1688-1756*. London, 1970.
- Evensky, Jerry. *Adam Smith's Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Eriksen, Trond B. (red). *Vestens Tenkere*. Bind I-III. Oslo: Aschehoug og co, 1993.
- Fasting, Mathilde. *Maskerader: Egeninteressens forvandling – moralske, økonomiske og politiske diskusjoner i fransk tenkning ved inngangen til opplysningstiden (1638-1751)*. Masteroppgave i idéhistorie: Universitetet i Oslo, vår 2008.
- Fossåskaret, Svale Andreas. *Mellom metode og moral: Samfunn og vitenskap i moralfilosofien til Adam Ferguson*. Hovedfagsoppgave i idéhistorie, Universitetet i Oslo, mai 2007.
- Fate Norton, David (red.). *The Cambridge Companion to Hume*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Forbes, Duncan. *Hume's Philosophical Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Force, Pierre. *Self-Interest before Adam Smith. A Genealogy of Economic Science*.

- Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Harald Grimen. ”Programmatisk rekonstruksjon av omgrepet ’differensiering’”. I *Differensiering og rasjonalisering*, Årbok 1987, 1. årgang. Senter for vitenskapsteori: Universitetet i Bergen, 1987.
- Halévy, Élie. *Growth of Philosophic Radicalism*, oversatt av M. Morris. London: Faber and Faber, 1928.
- Hartwell, R. M.. *The Industrial Revolution and Economic Growth*. London: Methuen & co ltd., 1971.
- Hirschman, Albert O.. *Rival Views of Market Society and other recent essays*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1992.
- _____. *Shifting Involvements*. Twentieth Anniversary Edition. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982.
- _____. *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977.
- Hont, Istvan. *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2005.
- _____. ”The Language of Sociability and Commerce: Samuel Pufendorf and the Theoretical Foundations of the ‘Four Stages Theory’”. I *The Languages of Political Theory in the Early Modern Europa*, red. av Anthony Pagden, 253—277. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Hont, Istvan og Michael Ignatieff (red.). *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Hutchinson, T.W.. *Before Adam Smith: The Emergence of Political Economy 1662-1776*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
- Haakonsen, Knud (red.). *The Cambridge Companion to Adam Smith*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- _____. *The Science of a Legislator: The Natural Jurisprudence of David Hume and Adam Smith*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Ignatieff, Michael. *The Needs of Strangers: An essay on privacy, solidarity, and the politics of being human*. London: Chatto & Windus, 1984.
- Krogh, Thomas. *Empirisme og Kapitalisme. Britisk filosofi fra Hobbes til Hume*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag, 1978.
- _____. *Historie, Forståelse og Fortolkning: Innføring i de historisk-filosofiske fags fremvekst og arbeidsmåter*. Med bidrag av Rolf Theil Endresen, Irene Iversen og

- Ragnhild Evang Reinton. 3. utg. Oslo: Gyldendal Forlag, 2000.
- _____. *Technology and Rationality*. Aldershot, England: Ashgate Publishing Ltd., 1998.
- Kroeber, A.L. og C.K.M. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vintage Books, 1963.
- Kurth, Suzanne B. "Friendships and Friendly Relations". I *Social Relationships*, red. av George J. McCall, Michal M. McCall, Norman K. Denzin, Gerald D. Suttles og Suzanne B. Kurth, 136—171. Chicago: Aldine Publishing, 1970.
- MacRae, D.G. *Ideology and Society: Papers in Sociology and Politics*. London: Heinemann, 1961.
- _____. "Adam Ferguson". I *The Founding Fathers of Social Science*, Red. av T. Raison. Penguin Books, 1969.
- Magill, Frank N., Demos Vardiabasis og David Atkins (red.). "The Industrial Revolution", i *International Encyclopedia of Economics*, vol. 1, 1:888 London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
- Magnusson, Lars. *Mercantilism: The Shaping of an Economic Language*. London: Routledge, 1994.
- Mansbridge, Jane J. (red.) *Beyond Self-Interest*. Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- Meek, Ronald L.. *Social science and the ignoble savage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- _____. *Smith, Marx and After*. London: Chapman and Hall, 1977.
- Moore, James. "The Two Systems of Hutcheson: On the Origins of the Scottish Enlightenment". I *Studies in the Philosophy of the Scottish Enlightenment*. Red. av M.A. Stewart. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Muller, Jerry. Z. *The Mind and the Market: Capitalism in Western Thought*. New York: Anchor Books edition, 2003.
- _____. *Adam Smith in his time and ours: Designing the Decent Society*. New York: The Free Press, 1993.
- Norman, Victor. *En liten åpen økonomi*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Pagden, Anthony. *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

- Phillipson, Nicholas. "The Scottish Enlightenment". I *The Enlightenment in National Context*, 19—40. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Pocock, J. A. G. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Republican Tradition*. 2. utg. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2003.
- _____. (red.), med assistanse fra Gordon J. Schochet og Lois G. Schwoerer. *The Varieties of British Political Thought 1500—1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- _____. *Virtue, Commerce, and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*. Ideas in Context. Red. av Richard Rorty, J.B. Schneewind og Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Polanyi, Karl. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston, Mass.: Beacon Press, (1944), 2001.
- Porter, Roy og Mikulás Teich (red.). *The Enlightenment in National Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- _____. *The Industrial Revolution in National Context: Europe and the USA*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Pryde, G.S.. *Scotland from 1603 to the present day*. London: Thomas Nelsons & Sons, 1962.
- Robertson, John. *Scottish Enlightenment and the Militia Issue*. Edinburgh, 1979.
- Rosenblum, Nancy L. (red.). *Liberalism and the Moral Life*. Harvard: Harvard University Press, 1989.
- Rotwein, Eugene. *Hume: Writings on Economics*. Madison: University of Wisconsin Press, 1970.
- Sandmo, Agnar. *Samfunnsøkonomi: en idéhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget, 2006.
- Screpanti, Ernesto og Stefano Zamagni. *An Outline of the History of Economic Thought*. Oxford: Oxford University Press, 2005
- Sen, Amartya. *Rationality and Freedom*. Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2004.
- _____. *Reason before Identity*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Sher, Richard. *Church and University in the Scottish Enlightenment: The Moderate Literati of Edinburgh*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1985.
- Simmel, Georg. *The Philosophy of money*. Oversatt av Tom Bottomore og David Frisby. London: Routledge & Kegan Paul, 1907, 1978.
- Andrew S. Skinner, *A System of Sosial Science*. Oxford: Oxford University Press, 1979.

- Tönnies, Ferdinand. *Community and Society*. Oversatt og redigert av Charles Loomis. New York: Harper and Row, 1887,1963.
- Viner, Jacob. "Man's Economic Status". I *Essays on the Intellectual History of Economics*. Red. av Douglas Irwin. Princeton, New Jersey: 1991.
- Weber, Max. *Den Protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo: Pax forlag, 1920-21, 1995.
- _____. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Red. av G. Roth og C. Wittich, Berkeley: University of California Press, 1978.
- Wilson, Charles "Trade, Society, and the State". I *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. 4. Cambridge, 1967.
- Thomas Wilson og Andrew Skinner (red.) *The Market and the State: Essays in the Honour of Adam Smith*. Oxford: Clarendon Press, 1976.
- Weber, Max. *Den Protestantiske Etikk og Kapitalismens Ånd*. Oslo: Pax forlag, 1995.
- _____. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Red. av G. Roth og C. Wittich, Berkeley: University of California Press, 1978.
- Werhane, Patricia H.. *Adam Smith and His Legacy for Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Wilson, T. og A.S. Skinner. *The Market and the State: Essays in the honour of Adam Smith*. Oxford: Clarendon Press, 1978.
- Winch, Donald. *Adam Smith's Politics: An Essay in Historiographic Revision*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- _____. *Riches and Poverty. An intellectual history of political economy in Britain, 1750—1834*. Ideas in Context. Red. av Quentin Skinner, Lorraine Daston, Wolf Lepenies, Richard Rorty og J.B. Scheneewind. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Wolin, Sheldon S.. *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. Princeton: Princeton University Press, 1960, 2004.
- Wormald, Jenny (red.). *Scotland: A History*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Artikler:

- Cain, P. J. and A. G. Hopkins. "Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas I. The Old Colonial System, 1688—1850". *The Economic History Review*, ny serie, vol. 39, nr. 4. (Nov., 1986): 501—525. Utgitt av: Blackwell Publishing on behalf of the Economic History Society Stable. URL: <http://www.jstor.org/stable/2596481>. Oppsøkt: 27/10/2008.
- Clark, Henry C. "Conversation and Moderate Virtue in Adam Smith's "Theory of Moral Sentiments" *The Review of Politics*, vol. 54, nr.2 (våren 1992): 185—210. Publisert av Cambridge University Press for University of Notre Dame du lac. URL: <http://www.jstor.org/stable/1407482>. Oppsøkt: 10/09/2008.
- Cromartie, Alan. "Harringtonian Virtue: Harrington, Machiavelli, and the Method of Moment". *The Historical Journal*, vol. 41, nr 4 (des., 1998): 987—1009. URL: <http://www.jstor.org/stable/3020859>. Oppsøkt: 30/09/08.
- Delbert Cress, Lawrence. "Radical Whiggery on the Role of the Military Ideological Roots of the American Revolutionary Militia", *Journal of the History of Ideas* 40 (1979) 43—60.
- Dickey, Laurence. "Historicizing the 'Adam Smith Problem': Conceptual, Historiographical, and Textual Issues". *The Journal of Modern History*, vol. 58, nr. 3 (sept., 1986): 579—609. <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2801%28198609%2958%3A3%3C579%3AHT%22SPC%3E2.0.CO%3B2-N>. Oppsøkt: 16/01/2006.
- Goldsmith, M. M.. "Regulating Anew the Moral and Political Sentiments of Mankind: Bernard Mandeville and the Scottish Enlightenment" *Journal of the History of Ideas*, vol. 49, nr. 4 (Okt.—Des., 1988): 587—606.
URL:<http://www.jstor.org/action/showArticle?doi=10.2307/2709675&Search=yes&term=enlightenment&term=society&term=scottish&term=commercial&term=culture&item=20&returnArticleService=showArticle&t=1296&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dthe%2Bscottish%2Benlightenment%252C%2Bcommercial%2Bsociety%2Band%2Bculture%26dc%3DAll%2BDisciplines>.
- Harpham, Edward J.. "Liberalism, Civic Humanism, and the Case of Adam Smith". *The American Political Science Review*, vol. 78, nr. 3 (sept., 1984): 764—774. <http://www.jstor.org/stable/1961842>. Oppsøkt: 30/09/2008.
- Hetherington, Norriss S.. "Isaac Newton's Influence on Adam Smith's Natural Laws in Economics". *Journal of the History of Ideas*, vol. 44, nr. 3 (juli—sept, 1983): 497—505. <http://www.jstor.org/stable/2709178>. Oppsøkt: 30/09/2008.
- Hoppit, Julian. "Counting Industrial Revolution". *The Economic History Review*, nye serier, vol. 43, nr. 2 (mai, 1990): 173—193. <http://www.jstor.org/stable/2596785>. Oppsøkt: 27/10/2008.

- Höpfl, H. M.. "From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment". *The Journal of British Studies*, vol 17, nr. 2 (våren, 1978): 19—40. URL: <http://www.jstor.org/stable/175389>. Oppsøkt: 30/09/2008.
- Lewine, Norman "The German Historical School of law and the Origins of Historical Materialism". *Journal of the History of Ideas*, vol. 48, nr. 3 (juli—sept. 1987): 431—451. URL: <http://www.jstor.org/stable/2709761>. Oppsøkt: 25/10/2008.
- Macfie, Alec. "The Invisible Hand of Jupiter". *Journal of the History of Ideas*, vol. 32., nr 4, (okt.—des., 1971): 595—599. URL:<http://links.jstor.org/sici?sici=0022-5037%28197110%2F12%2932%3A4%3C595%3ATIHOJ%3E2.0.CO%3B2-G>. Oppsøkt: 30/01/2006.
- Macpherson, C.B.. "The Economic Penetration of Political Theory: Some Hypothesis". *Journal of the History of Ideas*, Vol. 39, nr. 1, (jan.—mar., 1978): 101—118. URL:<http://links.jstor.org/sici?sici=0022-5037%28197801%2F03%2939%3A1%3C101%3ATEPOPT%3E2.0.CO%3B2-D>. Oppsøkt: 30/01/2006.
- Oncken, August. "The consistency of Adam Smith". *The Economic Journal*, vol. 7, nr 27 (Sept., 1897): 443-450. <http://www.jstor.org/stable/2957137>. Oppsøkt: 22/04/2008.
- Pocock, J. G. A.. "The Machivellian Moment Revisited: A Study in History and Ideology". *The Journal of Modern History*, vol. 53, nr. 1 (mars, 1981): 49—72. URL: <http://www.jstor.org/stable/1877064>. Oppsøkt: 30/09/2008.
- Sher, Richard B.. "Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defense" *The Journal of Modern History*, vol. 61, nr. 2 (Juni, 1989): 240—268. Utgitt av: The University of Chicago Press. <http://www.jstor.org/stable/1880860>. Oppsøkt: 17/04/2008.
- Silver, Alan. "Friendship in Commercial Society: Eighteenth-Century Social Theory and Modern Sociology". *American Journal of Sociology*, vol. 95, nr. 6 (mai, 1990): 1474—1504. URL: <http://www.jstor.org/stable/2780332>. Oppsøkt: 17/04/2008.
- Skinner, Andrew S.. "Sir James Steuart: International Relations". *The Economic History Review*, nye serier, vol. 15, nr. 3: 438—450. <http://www.jstor.org/stable/2592918>. Oppsøkt: 23/05/2008.
- Swingewood, Alan. "Origins of Sociology: The Case of the Scottish Enlightenment". *The British Journal of Sociology*, vol. 21, nr. 2 (juni, 1970): 164—180. <http://www.jstor.org/stable/588406>. Oppsøkt: 30/09/2008.
- Teichgraeber III, Richard. "Rethinking Das Adam Smith Problem", *Journal of British Studies*, vol. 20, nr. 2, (vår, 1981): 106—123. URL: <http://www.jstor.org/stable/175639>. Oppsøkt: 22/04/2008.
- Winch, Donald. "Adam Smith: Scottish Moral Philosopher as Political Economist". *The*

Historical Journal, vol. 35, nr. 1 (mars, 1992) : 91—113.
<http://www.jstor.org/stable/2639481>. Oppsøkt: 30/09/2008.